

ТЕМА 1: «СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІКИ»

Питання теми:

1. Виховання та навчальна практика у країнах Стародавнього Сходу.
2. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції.
3. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів.
4. Розвиток школи, виховання і педагогічних ідей у середньовічній Європі.
5. Шкільництво та педагогічна думка країн Європи у XVII – XVIII ст.
6. Розвиток школи і педагогіки зарубіжних країн у XIX ст.
7. Школа і педагогічна думка в Київській Русі.
8. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні у середині XIX- поч. XX ст.
9. Розвиток освіти і школи в Україні у XX ст.

1. Виховання та навчальна практика у країнах Стародавнього Сходу

Досліджуючи особливості виховання та навчальної практики у країнах Стародавнього Сходу зазначимо, що на цій території виховання чітко виділяється як самостійна соціальна функція суспільства.

Стародавній Схід (IV-I тисячол. до н. е., територія Південної Азії і частково у Північній Африки, у західній частині цієї території розташований Єгипет, на сході – Китай.

Важливо усвідомити, що в древньосхідних країнах виховання виділяється як соціальна функція суспільства. У цей період появляються перші школи, письмо (шумерське, єгипетське, китайське і т. д.) та відбувається накопичення наукових знань.

Школи у Шумері виникли у середині III тисячол. до н. е. Шумери перетворили піктографічне письмо у клинопис - передача інформації за допомогою вертикальних і горизонтальних клиновидних рисок. Ця система письма була складною і налічувала біля 600 знаків.

Школи у шумерів виникали з метою підготовки писарів і називалися «будинки глиняних табличок», вчитель – «батько будинку глиняних табличок», учень – «син будинку глиняних табличок». Це тому, що писали шумери на глиняних табличках.

Школи у Єгипті виникли у III тис. до н. е. Приблизно тоді ж тут з'явилась і писемність. Єгиптяни використовували для письма папірус. Письмо було ієрогліфічним, тобто – «священним» (нараховувало близько 700 різних ієрогліфів).

В Єгипті існували такі типи шкіл: двірцеві школи, школи для жерців, школи писарів, школи для службовців.

У школах для писарів учні спочатку вправлялися у письмі на глиняних табличках або навощених дощечках і тільки тоді, коли набували достатніх навичок, писали на папірусі. Писарі використовували спрощений варіант письма – ієратичне.

У школах для жерців вивчали ієрогліфічне письмо – священне. У цих школах передавали уміння відправляти релігійні культи, а також повідомляли відомості з математики, астрономії, географії і медицини, які трималися у таємниці від інших людей.

У II тис. до н. е. виникають навчальні заклади у Китаї. На рубежі II і I тис. до н. е. з'являються літописи на бамбукових і дерев'яних дощечках. Важливі документи з VIII ст. до н. е. записували на дорогому шовку. У I ст. китайці навчилися виготовляти папір.

У Китаї писали ієрогліфічним письмом (кілька десятків тисяч ієрогліфів). Навчання грамоти тривало багато років, було доступне лише дітям чиновників і багатіїв. Першими китайськими школами були общинні школи, які згодом поділялися на центральні і місцеві. Для підготовки різних чиновників відкривалися спеціальні навчальні заклади: юридичні, математичні, медичні, художні. З розвитком науки у Китаї виникають вищі аристократичні школи, де навчали, ораторському мистецтву, філософії, релігійної моралі, астрономії, медицини тощо.

Крім державних існували також приватні школи. Першу приватну школу відкрив Конфуцій. Основу навчання складали «шість мистецтв»: стрільба з лука, управління конем, музика, письмо, арифметика, етикет. Вивченню письма і рахунку не надавали такого особливого значення як всім іншим дисциплінам. На рубежі I і II ст. н. е. у Китаї вперше було запроваджено систему державних екзаменів на зайняття державних посад. Хто хотів у майбутньому стати вченим або чиновником, повинен був скласти ряд екзаменів впродовж кількох років.

Школи в Індії виникли у II тис. до н. е. Про їх існування свідчать пам'ятки релігійної індійської літератури Веди. Вони були складені санскритом – стародавньою індійською мовою. Поширеними у III ст. до н. е. були алфавіти – кхароштхі та брахмі. Писали в Індії на пальмовому листі та внутрішній стороні берести. У Ведах збереглися відомості про школи для двох вищих станів («варни»): школи брахманів та школи кшатріїв. Навчання у школі тривало 10-12 р. Для учня день розподілявся на дві частини. Частина дня виділялася для виконання різних господарських обов'язків у домі вчителя, обумовлених при вступі дитини до школи. Інша частина дня призначалася для шкільних занять.

Заняття полягали, у заучуванні напам'ять віршів, гімнів й інших релігійних текстів. У древньоіндійських школах вивчалися: граматики, література, математика, історія, медицина, етика, танці, музика, філософія, красномовство.

2. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції

Аналіз виховання й шкільної освіти в античному світі слід розпочати з держав Стародавньої Греції (VI-IV ст. до н. е). До нашого часу дійшли найбільш відомі системи навчання і виховання тогочасної Греції: спартанська (Спарта – головне місто Лаконії) й афінська (Афіни – головне місто Аттики).

Розглянемо спільні і відмінні риси цих систем. До спільних, зокрема належали: виховання призначалися тільки для заможного повноправного населення, яке зневажливо ставилось до фізичної праці.

Розглянемо особливості спартанської і афінської виховних систем (витоки ідеї гармонійно розвиненої особистості, принцип агоністики, платні заклади: мусичні школи і гімнастичні (палестри); гімнасії і ефебії як суспільні навчальні заклади).

Аналізуючи виховну систему Спарти, наголосимо, що завданням виховання, яке носило військово-фізичний характер, виступала підготовка мужнього, фізично розвинутого, здорового, загартованого і витривалого воїна – захисника земельної аристократії. Виховання було жорстко контрольованим державою. Новонароджених оглядали у спеціальному місці, що називалося лесха. Здорові діти поверталися батькам, хворі викидалися у прірву.

Система навчання у Спарті була такою:

До 7 років здійснювалося сімейне виховання.

З 7 і до 18 років – перебування (лише хлопчики) в агелах (спеціальні заклади інтернатного типу).

З 18 до 20 років – військова служба, юнаки переходили у групу ефебів («ефебія» – молода людина, молодість). Після військової служби юнаки ставали повноправними громадянами Спарти.

Громадянське повноліття наступало у 30 років. Залежно від року навчання дітей в агелах ділили на окремі загони. Керівник агелу – пейдон. До виховної діяльності залучалися юнаки віком 15-17 років (ірени).

Устрій життя в агелах був військовий. Все виховання спрямовувалося на вироблення беззаперечного послуху та витривалості. Найбільше уваги приділялося фізичному вихованню військово-гімнастичним вправам (біг, боротьба, метання диска і списа, прийоми кулачного бою тощо). До цього приєднувалися музика, спів і релігійно-обрядові танці. Мистецтво читати і писати офіційно не входило до змісту навчання.

Щодо розумового виховання в агелах, то найбільш важливим вважалось уміння юнаків коротко і влучно відповідати на запитання («лаконічна мова»).

З 15-річного віку юнаки отримували право носити зброю і приймати участь у нічних облавах на ілотів (рабів) – криптіях. Після кожного року навчання проводилися публічні випробування – агони.

Виховання дівчат у Спарті мало чим відрізнялося від виховання юнаків.

Слід обов'язково звернути увагу на важливу відмінність, що в Афінах система навчання і виховання прагнула до поєднання розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку. Кінцевою метою виховання виступала «калокагатія» (внутрішня і зовнішня досконалість) – гармонійно розвинута особистість. Ідеальна людина – той, хто прекрасний тілом і душею.

Система виховання і навчання передбачала до 7 років для хлопчиків, а для дівчаток – до заміжжя, сімейне виховання. Виховання дівчаток було обмеженим і замкнутим. Вони перебували в окремих частинах житлових приміщень – гінекеях.

Хлопчики після 7 років починали відвідувати школу. Спеціально приставлений раб – педагог (з гр.: «пайс» – дитина, «аго» – веду за руку) проводив хлопців у школу з метою уникнення небажаних вуличних знайомств.

Школа («схоле») з грецької «спокій», «дозвілля». У подальшому цим словом називали бесіди філософів з учнями, згодом – шкільні заняття взагалі.

Школи були приватними і платними. Існували мусичні (давали всебічний інтелектуальний розвиток) і гімнастичні (палестри) – формували культуру тіла.

Мусична школа (7-16 р.); з 12-16 р. хлопчики паралельно вчилися у гімнастичній школі.

У (16-18 р.) забезпечені юнаки вступали до державних гімнасій – навчальних закладів підвищеного типу.

У 18-20 р. – освітній шлях закінчувався військовою службою – 2 – річною ефебією.

Мусична школа мала відділи – *граматиста* і *кіфариста*. Заняття проводили вчителі – дидаסקали («дидаско» – я вчу).

Зміст навчання у школі *граматиста* передбачав читання, письмо і рахунок.

У процесі навчання грамоти застосовувався «буквоскладальний метод». Писали загостреними паличками – стилем по навощених дерев'яних дощечках.

Вивчали чотири арифметичні дії. Цікавим був той факт, що цифри позначалися за допомогою букв алфавіту. У школі *кіфариста* працювали над літературною і музичною освітою. Частіше всього у школі навчали гри на лірі і кефалі.

Гімнастична школа – палестра – передбачала систему фізичних вправ, п'ятиборство, що включали: біг, боротьбу, стрибки, метання диска і метання списа. Крім цього, сюди входило і плавання. Учитель даної школи – педотриб – спеціаліст з усіх видів гімнастики.

Гімнасій – державний навчальний заклад підвищеного типу в Афінах. У VІV ст. до н. е. тут нараховувалося три гімнасії, що утримувалися за державний рахунок: Лікей, Академія і Кіносарг. Тут вивчали філософію, політику, ораторське мистецтво, літературу, а також займалися гімнастикою.

Важливе значення для вивчення має освіта епохи еллінізму (період з IV ст. до н.е. (з часу походів О. Македонського) до I ст. до н.е.). Необхідно відзначити роль навчальних дисциплін (граматика, діалектика, риторика, а також арифметика, геометрія, астрономія, музика), що пізніше будуть оформлені у «сім вільних мистецтв», які стануть основою змісту підвищеної (середньої) освіти для усього європейського середньовіччя.

Варто зазначити, що у цей час грецька культура широко поширилася на території, завойованій О. Македонським. Афіньська філософія, література і мистецтво поєднувалися з математикою, астрономією та природознавством.

Центром цієї культури стало місто Олександрія. Тут була створена найбагатша бібліотека стародавнього світу, яка нараховувала до 700 тис. рукописних книг.

У місті існували музей, обсерваторія, ботанічний сад, звіринець.

Освіта в епоху еллінізму була схожою з афіньською, однак шкільна освіта із приватної поступово перетворюється у державну. Порушується гармонія розумової освіти і фізичного виховання. Фізичне виховання зазнало занепаду.

3. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів

З'ясуємо особливості зародження педагогічної теорії та основних педагогічних ідеологів давньогрецьких мислителів.

Демокрит (460-370 рр. до н. е.). – філософ-матеріаліст, написав біля 70 творів, які збереглися лише уривками. Надавав вихованню (зовнішнім впливам) провідну роль у розвитку людини.

Серед найголовніших впливів визначав: навчання, працю, позитивний приклад дорослих. Навчання філософ асоціює із складною трудовою діяльністю («Навчання виробляє прекрасні речі тільки на основі праці»). Він один з перших висловлює думку про виховання дитини у відповідності з її природою («принцип природовідповідності у вихованні»).

Важливими умовами досягнення результату у навчанні Демокрит називає знання внутрішнього світу дитини («Хто бажає вчити людину, яка високої думки про свій розум, той даремно витрачає час»).

Сократ (469-399 рр. до н. е.). Присвятив себе філософії та педагогічній діяльності. З філософської точки зору висловлював думку про неможливість для людського розуму пізнання світу та речей. Він переконував, що людина може пізнати тільки саму себе («Пізнай самого себе»). Вважав себе спеціалістом з етики. З етичних міркувань виводив мету виховання, яка полягає в особистому моральному самовдосконаленні, звільненні інтелекту від усіх негативних зовнішніх впливів. Сократ користувався виключно усним методом викладу свого вчення. Головне завдання вчителя – викликати до існування кращі потаємні душевні сили вихованця. Вчительську діяльність називав «повивальним мистецтвом».

Головні педагогічні принципи Сократа: відмова від примусу і насилля, визнання найбільш дійовим виховним засобом переконання.

Педагогічні ідеї Сократа («маєвтика», сократичний метод викладу (евристичну бесіду). Для даного методу характерними є: «сократова індукція» – система навідних запитань, відповідаючи на котрі співбесідник поступово переконується у неправильності раніше висловлених ним суджень («Я знаю, що я нічого не знаю»); «сократова іронія» – жартівливо спотворена позиція вчителя, яка підкреслює його удаване незнання обговорюваного питання на протигагу самовпевненості учня.

Платон (427-347 рр.до н. е.). Займався педагогічною діяльністю в Афінах, заснував Академію. Педагогічні погляди виклав у творах «Держава» і «Закони».

Висунув і обґрунтував вчення про світ ідей. На його думку, ідеї – це більш досконалі форми буття, де перебуває людська душа до народження. Світ же речей є лише тінню світу ідей. Мета життя мудрої людини повинна полягати у розвитку здатності до воскресіння в її душі вроджених ідей (здатності безпосередньо споглядати ідеї). Обґрунтував систему освіти і виховання підростаючого покоління. Використав кращі, на його думку, моменти афінського і спартанського виховання: з першого взяв ідею гармонійного розвитку та систему шкіл, а з другого – досвід фізичного виховання.

Мета виховання за Платоном – формування «і тіла і душі найпрекраснішими». Наполягав на державному, суспільному вихованні дітей. У зв'язку з цим Платон першим в історії прийшов до думки про необхідність запровадження державою дитячих дошкільних закладів.

3 7 до 18 років – державне мусичне і гімнастичне виховання.

Діти віком 7-12 років відвідують державні школи, де їх навчають читанню, письму, лічбі, музиці і співів. Для підлітків 12-16 років існують школи-палестри, а для юнаків 16-18 років – гімназії. Молодь 18-20 років проходить військову підготовку в умовах ефебії. Ефебія – перехідна ланка до вищої освіти. Для найбільш здібних юнаків, яким уготовано бути філософами і правителями, існує вища освіта. Вона має два цикли: перший десятилітній (21-30 років), другий п'ятирічний (31-35 років). Вік 35-60 років для філософів Платоном визначається як підготовка до вступу у світ ідей і участь (до 50 років) в управлінні державою.

Для представників третьої касти (ремісники і хлібороби) виховання здійснюється у процесі практичного життя. Платон негативно ставився до фізичної праці. Навчання, на його думку, не повинно носити трудового характеру. Особливо важливу роль у вихованні відводить грі дітей. «Ні одну науку вільна людина не повинна вивчати як раб, тому насильно не викладай дітям науки, а через гру».

Арістотель (384-322 р. до н. е.). Філософ-діалектик, учень Платона. Арістотель багато років займався педагогічною діяльністю у заснованій ним філософській школі «Лікей». Він виховував малолітнього майбутнього завойовника Олександра Македонського. Педагогічні ідеї мислителя викладені у його творах: «Політика», «Нікомахова етика», «Метафізика», «Про душу» та ін.

Він допускає одночасне і нероздільне існування матеріальних речей і нематеріальних ідей в єдиному світі. Арістотель розвинув вчення про людську душу, згідно з яким душа, що тісно і нероздільно зв'язана з тілом, має три сторони: рослинну (її функція – розмноження і харчування), тваринну (або вольову, яка виявляється у відчуттях і бажаннях) та розумову (виявляється у мисленні і пізнанні). Остання – безплотна, вічна і безсмертна.

Арістотель робить спробу обґрунтувати мету виховання. Трьом видам душі відповідають три сторони виховання: фізичне, моральне (перш за все вольове) та розумове. Мета виховання повинна має у розвитку вищих сторін душі: розумової і вольової, і перш за все – вольової. Арістотель вважав, що у людини від природи є лише зародки здібностей, які треба розвивати шляхом виховання. Він вперше в історії педагогіки робить спробу вікової періодизації:

від народження до 7 років;

від 7 років до наступу статевої зрілості – 14 років;

від 15 до 21 року, тобто до змузніння.

Арістотель обґрунтовує велике значення діяльності у вихованні і навчанні. «Коли вчаться, то не грають», оскільки «молодь потрібно виховувати не для забави». Все життя людини повинно носити діяльний характер.

4. Розвиток школи, виховання і педагогічних ідей у середньовічній Європі

4.1 Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя

Розпочнемо із з'ясування історичних особливостей та ознак трьох основних періодів Середньовіччя (V-X – раннє середньовіччя, XI-XIII – розвинуте або «високе» середньовіччя і XIV-XVI – пізнє середньовіччя або епоха Відродження). Тут варто пригадати той факт, що від часів Римської імперії епоха унаслідувала християнську релігію в її західному різновиді відомому як католицизм (з 1054 р.). Християнська церква стала головною ідеологічною силою, яка визначала весь розвиток культури і освіти в цю епоху. В основу релігійної ідеології було покладено розроблену церквою аскетичну доктрину, яка вчила байдуже ставитися до мирських благ і проявляти покірливість земній владі. Церква категорично заперечувала майже всю спадщину античної культури, крім латинської мови.

Всі ці події слід враховувати при вивченні особливостей розвитку школи, виховання і педагогічної думки в цей період.

У цей час у Західній Європі склалися типи виховання й освіти: церковне, рицарське, бюргерське та практичне. Окремим було виховання жінок.

Церковне виховання – здійснювалося у християнських родин і церковних школах. Тут були суворі покарання, які ніби то сприяли спасінню душі, виганяли диявольське начало з людини.

Церковні школи, які призначались тільки для хлопчиків, ділилися на монастирські, соборні (або кафедральні) та парафіяльні.

Монастирські школи відкривалися при монастирях. Були двох типів: *внутрішні* (навчалися хлопчики, яких батьки віддавали в монахи і які жили в монастирях) і *зовнішні* (відвідували хлопчики мирян).

При єпископських резиденціях відкривалися соборні або кафедральні школи. Вони також ділилися на внутрішні і зовнішні.

Найбільш поширеними були парафіяльні школи. Ці школи виникали при парафіяльних церквах, утримувалися священнослужителями і призначалися для навчання дітей парафіян.

У всіх церковних школах вчителями були духовні особи. Освіта носила теологічний характер. Учні вивчали Святе письмо і канонічні (дозволені церквою) підручники, інші священні книги. У школах панував катехізичний спосіб оволодіння знаннями, коли навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей до них.

У *парафіяльних школах* зміст навчання становили читання, письмо, рахунок, а також церковний співу. Читали буквоскладальним методом. Матеріалом для читання служили релігійні книги, на латині, їх зміст був малодоступний і незрозумілий. Дітей навчали рахунку в межах додавання, віднімання та множення. Найважливішим було заучування молитов та релігійних мелодій. Певних термінів і розкладу занять у парафіяльних школах не було.

Тут переважала індивідуально-групово форма навчання. Вчитель читав матеріал для сприймання (латинською мовою), а учні повторювали його.

Писали на навощеній дощечці. Кожен учень викликався до дошки і повторював зазубрене.

У зовнішніх монастирських та зовнішніх соборних школах навчання було подібним парафіяльних шкіл. Зміст освіти у внутрішніх школах був дещо ширшим. Тут вивчалися додатково ще «сім вільних мистецтв»: «тривіум» – граматики, риторика і діалектика; «квадривіум» – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Вершиною навчання вважалося богослов'я.

Лицарське виховання одержували діти світських феодалів. Його метою було (у майбутніх лицарів, «панів землі і селян») навчити вести себе у «вищому товаристві» і дати військово-фізичну підготовку.

Середньовічне лицарство ставилося з презирством до всіх видів праці, включаючи і розумову. Багато з феодалів були неграмотними. Сини феодалів виховувалися в дусі «семи лицарських чеснот»: уміння їздити верхи, плавання, володіння списом, мечем і щитом, фехтування, полювання, гра в шахи та вміння складати вірші й грати на музичних інструментах.

До 7 років виховя проходило у сім'ї. У 7-річному віці, всі згадані чесноти старший син феодала здобував при дворі сюзерена (вищестоящего феодала. Молодші сини феодала залишалися вдома і тут вивчали лицарські чесноти.

Міське (або бюргерське) виховання з'явилося у зв'язку з ростом міст і розвитком торгівлі у X-XI ст. та появою горожан (бюргерів). Ці школи були

двох різновидів: *цехові школи* (ремісничі), *гільдійські школи* (купецькі). Згодом вони були перетворені на початкові магістратські школи, які утримувались коштом міського самоврядування – магістрату. У цих школах вперше почали навчати дітей рідною мовою.

Практичне виховання охоплювало бідне населення. Навчання і сама праця здійснювались одночасно. Навіть елементарну розумову освіту діти не отримували.

Виховання й освіта жінок мали становий характер. Дівчата знатного походження виховувались у сім'ях (матерями та гувернантками), у пансіонах при жіночих монастирях. Зміст навчання включав читання, письмо, а в пансіонах латинська мова, вивчення Біблії, благородних манер. Дівчат з непривілейованих станів, вчили вести господарство, навчали рукоділля та релігійні основи.

4.2 Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження

Насиченим культурними подіями, підйомом у науці, літературі, мистецтві був третій період Середньовіччя – епоха Відродження. Це вимагає наголосу на деяких ключових моментах.

Слід звернути увагу на те, що розвиток виробництва та розпад феодалізму в країнах Західної та Центральної Європи в XIV – XVI ст. зумовили розквіт науки, техніки, культури і мистецтва. Європейське Відродження почалося в Італії у XIV ст., а згодом у Франції та інших країнах.

Епохою Відродження варто розуміти як звільнення від впливу церкви, розрив з середньовічним релігійно-схоластичним світоглядом та звернення поглядів до античної культури. Звідси і назва: «Відродження», «Ренесанс».

Характерною ознакою Відродження є ідеї гуманізму, які витіснили середньовікову аскетичну доктрину, протиставивши теології світську науку, у центрі уваги є людина, яка є життєрадісною, сильною духом і тілом.

З'ясуємо, як відобразилася педагогіка гуманізму на освітньо-виховній практиці.

Гуманістична педагогіка характеризувалась повагою до дітей, запереченням фізичних покарань, прагненням до удосконалення. Гуманісти значної уваги надавали фізичному та естетичному вихованню дітей, вивченню рідної, грецької й латинської мов, математики, астрономії, механіки, природознавства, географії, літератури, мистецтва. Вони вважали, що в процесі навчання і виховання діти повинні активно мислити, самостійно пізнавати навколишній світ, а тому навчально-виховний процес треба зробити привабливим для них, широко використовувати наочність, проводити прогулянки, екскурсії. Діти повинні навчатися рідною мовою, жінки мають право навчатися в різних типах шкіл.

Для кращого розуміння процесів, що відбувалися в цей період, проаналізуємо погляди педагогів-гуманістів.

Еразм Роттердамський (1466-1536) – нідерландський письменник-педагог, гуманіст, один з перших критикував середньовічному вихованню й освіті. У своїх сатиричних памфлетах «Похвала глупоті» та «Грубі вчителі»

він висміював тогочасну школу, де вчителі вбивають у дітей будь-яке бажання вчитися. Критикуючи зміст і методи навчання. Е. Роттердамський наголошував, що навчання повинно бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей.

Франсуа Рабле (1494-1553) – французький гуманіст. У романі «Гаргантюа і Пантагрюель» критикував схоластичне виховання. Він запропонував нове гуманістичне виховання, з продуманим режимом дня дитини, багатосторонньою освітою, що дає знання, розвиток мислення, творчості.

Мішель Монтень (1553-1592) – французький гуманіст, скептик. У творі «Досліди» проаналізував аспекти гуманістичної педагогіки: розвиток у дітей критичного мислення, яке не зупиняється перед авторитетами; необхідність всебічного розвитку дитини, М.Монтень висуває ідею пріоритету морального виховання перед освітою; переконання відмови від примусу в навчанні.

Т.Мор у творі «Утопія» і Т. Кампанелла у творі «Місто сонця» змалювали утопічні за своєю суттю ідеї буття ідеального суспільства.

Т. Мор висунув такі педагогічні думки:

- загального громадського виховання для всіх дітей;
- обов'язкового для всіх навчання;
- навчання рідною мовою;
- рівність чоловіків і жінок в одержанні освіти;
- ідея трудового виховання, поєднання навчання з працею;
- широка організація самоосвіти.

Вітторіно да Фельтре (1378-1446) – італійський педагог-гуманіст, створив школу «Будинок радості», яка стала взірцем нових гуманістичних шкіл у різних країнах Європи. Ця школа знаходилась у мальовничій місцевості. Тут виховувались діти аристократії, хоч навчались тут і обдаровані діти з неаристократичних кіл. Велика увага приділялась фізичному вихованню (ігри на свіжому повітрі, фехтування, верхова їзда) та розумовому розвитку (вивчення латинської і грецької мов та літератури, математика, астрономія, природознавство, логіка, метафізика, музика, живопис). У школі не було тілесних покарань, виховання здійснювалось за допомогою нагляду і особистого прикладу вихователів.

4.3 Педагогічна система Яна Амоса Коменського

Я.А. Коменський народився 28 березня 1592 р. у м. Нівниця в Моравії у сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів. У 12 років осиротів. Помер 15 листопада 1670 р. Він вважається засновником педагогіки як науки.

Світогляд педагога формувався під впливом різноманітних, часто протиставляючи одне одного джерел. З одного боку Я. А. Коменський – релігійний діяч, з іншого – науковець і педагог. Я.А. Коменський прагнув виробити власне світобачення завдяки античній філософії, релігії, ідеям

Відродження. Під впливом епохи Відродження Я.А. Коменський виробив новий погляд на людину. Людина, вважає Я.А. Коменський, найдосконаліше творіння Бога. На суспільні погляди Я.А. Коменського впливала його участь в демократичному народному русі Чехії, що у доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність. Єдиним засобом реформування суспільства він називає зразкове виховання молоді, яке покладає на школи. Отже, до особливості світогляду Я.А. Коменського належать – народність, демократизм, сенсуалізм, гуманізм і релігійність.

Загальнопедагогічні ідеї Я.А. Коменського

Одним з основних педагогічних творів Я.А. Коменського є «Велика дидактика», у якому він теоретично обґрунтував весь комплекс питань, які визначають педагогіку як науку.

Ідея створення цілісної педагогічної теорії виступає у поглядах Я.А. Коменського як частка загального плану удосконалення людства. У його педагогічній спадщині, і у «Великій дидактиці», вперше педагогічна теорія набула якості науки. Праця вченого «Велика дидактика» (1632) послідовно і систематично висвітлює проблеми навчання і виховання.

Перші 12 розділів (із 33) праці – загальнопедагогічна частина «Великої дидактики».

Розділи XIII-XIV характеризують основи для створення нових шкіл.

Наступні розділи (XV-XIX) розкривають основи загальної дидактики.

XX-XXV – присвячені частковій дидактиці окремих видів освіти.

XXVI – «Про шкільну дисципліну».

XXVII-XXXII дають характеристику організації чотирьохступінчастого влаштування шкіл.

XXXIII розділ, підсумковий, присвячений викладанню загальних умов, необхідних для практичного здійснення ідей Я.А. Коменського.

Методологічною основою педагогічної теорії Я.А. Коменського виявився принцип природовідповідності виховання. Йому підпорядковані всі теоретичні положення «Великої дидактики».

Вчення Я.А. Коменського про школу

Важливими компонентами цього вчення є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів.

Вікова періодизація за Я.А. Коменським (кожному віковому періоду визначена відповідна школа:

- *дитинство* (0-6 р.) – материнська школа (материнське опікунство у кожній сім'ї);
- *отроцтво* (6-12 р.) – школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку);
- *юність* (12-18 р.) – латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті);
- *змужність* (18-24 р.) – академія (створюється у кожній державі або великій провінції).

Перші дві школи відвідують усі без виключення діти обох статей; гімназію – ті хлопчики, у кого прагнення вищі, ніж бути ремісниками; академія готує вчених і майбутніх керівників та інших.

Значний внесок Я.А. Коменським було зроблено при обґрунтуванні принципу природовідповідності як методологічної основи процесу навчання, виховання та організації системи народної освіти. Я.А.Коменський, керуючись даним принципом, намагався розв'язувати проблеми виховання і навчання дітей.

Згідно принципу природовідповідності визначені Я.А. Коменським 4 вікові періоди та 4 ступені освіти відповідають 4-м порам року. Я.А. Коменський проголошує принцип доступності початкової освіти для всіх: «Ми прагнемо загальної освіти у сфері всього людського для всіх, хто народився людиною».

Материнська школа (дошкільне виховання дітей у сім'ї) має дати фізичний розвиток дітей, а також початки знань всього того, чого людина повинна навчитися протягом життя: фізичне, моральне, естетичне, трудове, релігійне виховання: «Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим».

Я. Коменський детально описав усі сторони дошкільного виховання у посібнику для батьків «Материнська школа».

Школа рідної мови є загальнодоступною. Заслуга Коменського в тому, що він, на відміну від тогочасних початкових шкіл, де термін навчання обмежувався 2-3 роками, запропонував 6-річний курс навчання у початковій школі. В організації роботи школи рідної мови Коменський проголошує принцип зв'язку школи з життям. Він розширив зміст освіти у цій школі за рахунок введення реальних предметів: історії, географії, природознавства. Важливим елементом цієї школи є вивчення релігії.

Метою латинської школи Я. Коменський вважає вивчити разом з чотирма мовами (грецька, латинська, єврейська, рідна) всю енциклопедію наук для того, щоб дати основу для одержання в майбутньому досконалої вченості у будь-якій сфері науки.

Крім традиційних «семи вільних мистецтв», Я. Коменський, слідуючи за принципом зв'язку з життям, пропонує вивчати історію, географію, природознавство, релігію. Він хоче, щоб з латинської школи виходили справжні моралісти і богослови, пропонує окремих клас для вивчення моралі. Академія завершує і доповнює всі науки, а також передбачає вивчення вищих предметів освіти: богослов'я, філософії, медицини, права і має традиційні факультети: богословський, юридичний, медичний.

Організація навчання. Обґрунтування класно-урочної системи

Я. Коменський запровадив поняття навчального року та 4 чвертей і канікули між ними. Прийом учнів до школи відбувався один раз на рік – восени. У кінці навчального року вводились перевідні екзамени. Крім цього були введені різні види контролю й перевірки успішності учнів у навчанні:

поурочна, щодення, щотижнева, четвертна.

Поради Я.А. Коменського щодо організації навчального дня у школі

Навчальний день має починатися вранці і тривати у школі рідної мови 4 години (2 години зранку для розвитку розуму і пам'яті та 2 години після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 годин.

Я. Коменський вперше дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання. Він піддав різкій критиці пануючому в його час шкільному режиму взагалі та індивідуально-груповій формі організації занять особливо. За старою системою учитель працював індивідуально. Він міг займатися одночасно з 7-8 школярами, які ще й до того ж вивчали одночасно різний матеріал.

Умовами організації навчальної роботи Я.А Коменський вважав:

- клас з незмінним складом учнів і приблизно однаковим рівнем розвитку;

- твердо визначений час занять;
- послідовне чергування занять і перерв;
- одночасну роботу учителя з усім класом.

Ним було запропоновано створювати у школах для навчання класи з стабільним складом учнів приблизно однакового рівня розвитку.

Я.А. Коменський допускав до 300 учнів у одному класі. Клас ділився на десятки, і з кожним десятком працювали декуріони – кращі учні, помічники. В обов'язки декуріонів входило: слідкувати за відвідуванням, перевіряти домашні завдання, допомагати відстаючим, слідкувати за увагою учнів під час занять.

Я.А. Коменський запропонував проводити шкільні заняття за розкладом. У всіх класах вони повинні починатися одночасно. Уроки чергувались з перервами. Тривалість одного уроку визначалась в 1 годину. «Клас є не що інше, як об'єднання однаково встигаючих учнів для того, щоб легше можна було вести разом до однієї і тієї ж мети всіх, хто зайнятий одним і тим же і ставиться до навчання з однаковою старанністю». Коменський розрізняє ***три частини уроку***:

початок – відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і створення уваги;

продовження – показ, сприймання, роз'яснення;

закінчення – вправа, оволодіння, використання.

До хиб у висловлюваннях Коменського в організації навчальної роботи треба віднести його припущення, що одного вчителя досить для будь-якого числа учнів. У своїх творах він висловлюється про те, що один учитель зможе навчати 300 учнів.

Дидактичні погляди Я.А.Коменського

Я.А.Коменський – загально визнаний батько дидактики. Вказавши, що виховання людини потрібно починати з освіти, Коменський розробив закінчену теорію навчання – дидактику, або як він пише у передмові до «Великої дидактики»: «універсальне мистецтво всіх вчити всьому легко, швидко, ґрунтовно, притому вчити так, щоб неуспіху бути не могло». Серед

багатьох дидактичних проблем, які розробив Я.А. Коменський, можна виділити найголовніші.

Він намагається проаналізувати співвідношення дидактики і методик окремих предметів: «Деякі поставили за мету написати скорочені посібники для легшого викладання тільки тієї чи іншої мови. Інші вишукували швидші і коротші шляхи, щоб швидше навчити тієї чи іншої науки... Ми обіцяємо Велику дидактику, тобто універсальне мистецтво всіх вчити всього».

Дидактика, на його думку, дає методикам викладання окремих дисциплін керівні положення і правила. Разом з тим, часткові методики є опорою для дидактики. Я.А. Коменський неодноразово підкреслював ту обставину, що навчання передбачає спільну діяльність учителя і учнів, при цьому він відрізняє навчання як форму діяльності учителя від учіння як форми діяльності учня.

Я.А. Коменський цілком правильно поставив питання про загальнопедагогічні основи навчання. Основу його дидактичного вчення становлять три принципи:

- виховуючий характер навчання;
- зв'язок навчання з життям;
- відповідність навчання віку учнів.

Я.А. Коменський виступав за енциклопедичність, посильність, доцільність змісту навчання. Він пропонував концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. Шкільна освіта повинна бути універсальною: «У школах потрібно вчити всіх усьому... Але не вимагати знання всіх наук і мистецтв, адже це безглуздо і за малою тривалістю нашого життя неможливо, а прагнути навчити розпізнавати основи, властивості і цілі всього найважливішого, що існує і розвивається, щоб у цьому світі не зустріти нічого, про що б вони (учні) не могли скласти бодай скромного судження».

В дидактичному вченні Я.А. Коменського одне з найважливіших місць займає питання про загальні принципи навчання: наочності; свідомості і активності в навчанні; систематичності і послідовності; вправ і міцного засвоєння знань і навичок; посильності навчання.

Він виводить **«Золоте правило дидактики»**: «Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями».

Принцип наочності Я.А. Коменський протиставляв відірваному від життя словесному, пасивному навчанню.

Я.А. Коменський приходять до висновку, що навчання має вестись послідовно. Він формулює ряд дидактичних правил. Найважливіші з них такі:

1. Один предмет слід викладати до тих пір, поки він від початку до кінця не буде засвоєний.

2. Навчання повинно йти від більш загального до більш конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого – до невідомого, від більш близького – до більш віддаленого тощо.

Ці правила є класичними положеннями дидактики.

3. Принцип вправ і міцності засвоєння знань. Показником повноцінності знань і навичок є не лише ступінь їх усвідомлення, але й те, наскільки глибоко, ґрунтовно і міцно засвоїли учні ці знання і навички. Цьому важливому завданню навчання і виховання спеціально служать вправи і повторення, що проводяться систематично. «Так як тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах... і тому здатними до всього, ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці: в читанні і письмі, в повторенні і суперечках, в перекладах прямих і зворотних, в диспутах і декламації тощо. Вправи такого роду ми розділяємо на вправи: а) органів чуття, б) розуму, в) пам'яті, г) вправи в історії, д) в стилі, е) в мові, є) в голосі, ж) в норовах, з) в благочесті».

Я.А. Коменський висуває вказівки і правила для здійснення цього принципу в навчанні:

- перші вправи початківців повинні обертатися навколо відомого їм матеріалу;
- вправи слід починати з елементів, а не з виконання цілих робіт;
- вправи повинні відповідати середнім здібностям учнів;
- вправи і повторення повинні мати місце доти, поки матеріал не розуміють всі.

Одним з центральних питань в дидактиці Я.А Коменського є питання про методи навчання. «Метод навчання повинен зменшувати важкодоступність навчання з тим, щоб воно не викликало в учнів незадоволення і не відвертало їх від подальших занять». З точки зору успішності навчання Коменський надає особливого значення використанню таких методів, які забезпечують свідоме, легке, ґрунтовне засвоєння матеріалу, що вивчається.

Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Коменського

Я.А. Коменський висуває вчення про моральне виховання та шкільну дисципліну. Моральність, на думку Я.А. Коменського, входить до трьох основних якостей людини, які складають її суть: мудрість, моральність і благочестя.

Я.А. Коменський називає 4 кардинальні моральні якості, які треба сформувати в людини: мудрість, помірність, мужність, справедливість. Як різновид мужності пропонує розглядати витривалість у праці та благородну щиросердечність.

До основних засобів морального виховання відносить:

- приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів (основа моральності);
- моральні правила і настанови, взяті зі священного писання та висловлювань мудреців;

- вправи і привчання;
- дисципліна.

Шкільну дисципліну Я.А. Коменський розглядає і як незмінний порядок шкільного життя, обов'язковий для всіх, і як умову для правильної постановки навчання і виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. «Школа без дисципліни є млин без води». У поглядах на шляхи досягнення дисципліни Я.А.Коменський стоїть на гуманістичних позиціях. Він вважає, що «застосовувати дисципліну треба не для того, щоб покарати, а щоб той, хто провинився, не робив поганих вчинків».

5. Шкільництво та педагогічна думка країн Європи у XVII – XVIII ст.

5.1 Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Джона Локка

В Англії після реформації XVI ст. було закрито значну частину католицьких монастирів і парафіяльних шкіл. Замість них відкривались нові англійські парафіяльні школи, які майже нічим не відрізнялись від старих за виключенням викладання рідної мови. Виникли сектантські школи, створювались приватні домашні школи.

Варто наголосити, що діти з аристократичних сімей навчались у гімназіях –, де основна увага зверталась на вивчення латинської, рідше – грецької мов, англійської літератури. У таких школах багато уваги приділяли фехтуванню, верховій їзді, різним видам фізичних вправ.

Англія однією з перших у Європі перейшла на рейки нового суспільного устрою внаслідок революції 1648 р. та перевороту 1688 р., коли Англія стала конституційною монархією. Перемога революції серед решти питань поставила на порядок денний проблему нового вирішення питань педагогіки, що стосуються, перш за все, ролі, цілей, завдань та шляхів виховання, змісту освіти і методів навчання.

Найбільш прогресивну за своєю сутністю концепцію запропонував англійський філософ, педагог, один з основоположників емпіричної психології Джон Локк (1632-1704).

Дж. Локк (1632-1704 р.) – народився він у сім'ї адвоката, здобув вищу освіту в Оксфордському університеті, де працював викладачем грецької мови і літератури. Перебував в еміграції у Голландії. Дж. Локк розробив нову, що ґрунтується на світських началах, систему виховання підрастаючого покоління.

Основні твори, де викладені ідеї Дж. Локка: «Думки про виховання» (1693 р.) та «Про виховання розуму» (опуб. 1706 р.). Основою для педагогіки Локка послужила його філософсько-психологічна концепція, відображена у головній філософській праці «Досвід про людський розум» (1689 р.).

Які положення теорії Дж. Локка не втратили своєї актуальності в наш час?

Необхідно зосередитись на таких поняттях, як: емпірико-сенсуалістична концепція, філософсько-психологічна теорія «чистої дошки»,

теорія виховання «джентельмена», світське виховання, батьківський авторитет, покарання, заохочення, воля, самодисципліна, моральні норми і правила поведінки.

Локк розробив філософсько-психологічну теорію «чистої дошки», яка полягає у запереченні існування в свідомості людини «вроджених» ідей і уявлень. Психіка людини від народження подібна до чистої дошки або чистого аркуша, де ще нема ніяких написів.

Теорія «чистої дошки» привела Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Він вказує, що на 9/10-х люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню. Мета і завдання виховання за Локком є підготовка джентельмена. Джентльмен – це дворянин за походженням, ділова людина, яка уміє розумно і вигідно вести свої справи, має хорошу фізичну підготовку та відрізняється «витонченістю» манер поведінки у товаристві. Локк відстоює домашнє, індивідуальне виховання дітей і категорично виступає проти шкільної освіти, оскільки остання є відбитком суспільства, яке за своєю суттю аморальне. Реалізацію своєї виховної програми Локк пропонує починати з фізичного виховання, яке повинно сприяти укріпленню здоров'я дитини, її загартуванню: «здоровий дух у здоровому тілі».

У творі «Думки про виховання» розкрито систему фізичного виховання джентельмена. Локк рекомендує привчати дітей до холоду.

Щодо морального виховання, то мораль педагог виводить не з релігійного вчення, а з інтересів окремої особи, керуючись принципом вигоди «все, що приносить особисту користь, є моральним». Для джентельмена, на його думку, найважливіше виробити характер і волю. Морально вихована людина – це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням.

Найважливішими засобами виховання, за Локком, є не формальне заучування правил моральності, а прищеплення корисних звичок через позитивний досвід поведінки, а також особистий приклад вихователя.

Локк виступає за суворе ставлення батьків до дітей, яке поступово повинно перерости у дружбу. Першу владу над дітьми, на його думку, потрібно, щоб давали страх і шанобливість, а любов і дружба мають її закріпити. Однак, він виступає проти авторитаризму та тілесних покарань у вихованні, бо «рабська дисципліна створює і рабський характер». Але останні допускає як крайній захід. У процесі виховання корисно застосовувати догану, нагороду, похвалу.

У дітей треба виховувати гуманне ставлення до людей і тварин. Головним у цьому, як вказує Локк, є релігійне виховання. У дітей потрібно викликати любов і повагу до бога як вищої істоти. Але він заперечував виконання релігійних обрядів. Розумове виховання по відношенню до морального та фізичного Локк ставить на останнє місце. Він вважає, що джентльмен може обійтися без більшості тих знань, які даються у школі. Мета навчання полягає не в тому, щоб зробити юнака вченим, а в тому, щоб підготувати з нього ділову людину, зробити здатним його розум сприймати

будь-яке знання, якщо він сам того захоче. За Локком навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь.

Локком запропонована програма реальної освіти, яка передбачала необхідну підготовку до «ділових занять в реальному світі», до комерційної діяльності. Він радив вивчати живу мову, замість мертвих: англійську і французьку. У число «корисних» для вивчення предметів ввійшли географія, малювання, математика, астрономія, філософія, історія, право. Сюди ж Локк включав стенографію і бухгалтерію, як такі, що дають необхідні знання для промисловості і торгівлі.

У сфері розумового розвитку дитини Локк збагатив підхід до проблеми методів навчання, поставивши питання про мотивацію навчальної діяльності.

Він пропонує методи, що орієнтовані на природні інтереси та позитивні емоції дітей: ігрові форми навчання (з літерами), застосування книг з малюнками тощо. Локк рекомендує, щоб вихованець займався якимось ремеслом (столярним, токарним, теслярством), садівництвом, сільським господарством чи ін. Необхідність цього він мотивував тим, що, по-перше, знання ремесел може згодитися діловій людині як підприємцю, по-друге, праця на свіжому повітрі корисна для здоров'я. Праця попереджує можливість шкідливої бездіяльності.

5.2 Французьке просвітництво XVIII ст.

Зосередимо увагу на вивченні спадщини французьких філософів-просвітителів.

Гельвецій Клод Адріан (1715-1784) – французький філософ-просвітитель. Свої погляди виразив у творах «Про розум», «Про людину, її розумові здібності та її виховання». Перший твір був заборонений і спалений церквою. Гельвецій заперечував вирішальну роль спадковості і природжених ідей, доводив, що виховання робить людину тим, чим вона є. Мета виховання за Гельвецієм полягає у тому, щоб розкрити серце дитини до гуманності, а розум – для правди, щоб виховати патріотів, у свідомості яких ідея особистого добра тісно пов'язана з ідеєю добра для всіх.

Дені Дідро (1713-1784) – разом з Д'Аламбером є засновником і редактором відомої «Енциклопедії». Перший його твір «Філософські думки» був спалений за рішенням уряду, за наступний «Листи про сліпих» Дідро був заарештований.

Д. Дідро високо оцінював роль виховання у формуванні людини, але не вважав його таким всемогутнім, як Гельвецій. Освіта і виховання пом'якшують характер людини, роз'яснюють її обов'язки, зменшують вади, прищеплюють любов до порядку, справедливості й добродійності, сприяють розвитку доброго смаку.

З великою силою у Дідро прозвучала думка про зв'язок освіти з потребами життя. Над школами не повинно бути, на його думку, опіки духовенства.

Навчання у початкових школах треба зробити обов'язковим і безплатним.

Окремого аналізу і вивчення потребує спадщина французького філософа, письменника, педагога-просвітителя **Ж.-Ж.Руссо** (1772-1778).

Він народився у Женеві в сім'ї ремісника-годинникаря. Не здобув систематичної освіти, але всі його досягнення завдяки самоосвіті. У пошуках роботи багато подорожував по Європі, змінив багато професій. У Парижі познайомився і подружився з авторами знаменитої «Енциклопедії». З появою твору «Еміль, або про виховання» Ж.-Ж. Руссо переслідують і він змушений тікати з Франції. Цей твір навіть було спалено на одній із площ Парижа. Лише незадовго до смерті він повертається у Париж. Більша частина життя Руссо пройшла у злиднях.

Ж.-Ж.Руссо розвинув ідею природної свободи і рівності людей, до якої можна прийти тільки через виховання, в основі якого вміння цінувати власну і чужу працю та незалежність.

Свої педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо виклав у творі «Еміль, або про виховання»(1762). Основою цієї програми виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Природне виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей. Таке виховання повинно відбуватися на лоні природи, у тісному контакті з нею.

Основними факторами впливу на дітей Руссо вважав природу, людей та предмети оточуючого світу. Основне завдання виховання, яке здійснюється людьми і речами, полягає у тому, щоб узгодити свої впливи з природним розвитком дитини.

Трактування Руссо принципу природовідповідності: природне виховання допомагає вільному розвитку дитини, який відбувається через самостійне накопичення нею життєвого досвіду. Вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Руссо виступає за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини як маленької людини.

Він заперечує авторитаризм у вихованні, методи покарання і примусу у вихованні. У цьому зв'язку Руссо пропонує замінити методи покарання методом «природних наслідків» від неправильних вчинків.

Безпосереднім вираженням ідеї вільного виховання є вимога Руссо, щоб дитина була вільною у виборі змісту навчального матеріалу і методів його вивчення. Що її не цікавить, того вона і не буде вчити. Завдання вихователя так організувати всі впливи на дитину.

Спроби Ж.-Ж. Руссо зробити внесок вікову періодизацію:

- *вік немовляти* (0-2 р.), період до оволодіння дитиною мови. Головне завдання першого періоду – фізичний розвиток дитини, її загартування. Дитина у цьому віці повинна якомога більше рухатись, бути на свіжому повітрі;

- *дитинство або «сон розуму»* (2-12 р.), коли переважає чуттєве пізнання дитиною світу, головне завдання – розвиток зовнішніх органів чуттів та продовження фізичного розвитку. Способи цього розвитку повинні бути природні, такі, що задовольняють інтереси дитини. Не примушувати

дитину у цьому віці думати, зачувати вірші, казки, не читати їй ніяких моральних настанов. Відкидається будь-яка систематична освіта. Краще, якби дитина до 12 років взагалі не вміла читати. У такому віці, як стверджує Руссо, дитині недоступні абстрактні і моральні поняття. Але, як виняток, єдино доступною для дитини може бути ідея власності;

- *отроцтво* (12-15 р.) – період розумового розвитку («формування інтелекту») та трудового виховання – це здобуття освіти, розвитку самостійного мислення. Відбувається перехід від чуттєвого знання до суджень. У третьому періоді відбувається і трудова підготовка людини. Праця – суспільний обов'язок кожного. Щоб зберегти свободу, треба вміти самому працювати. Еміль, герой роману, навчається столярній справі, працює в полі, саду, на городі, в майстерні, в кузні. З іншої сторони, праця виступає у Руссо і як виховний засіб. Вона сприяє формуванню позитивних моральних якостей, які притаманні трудовій людині. Але у цьому віці, на думку Руссо, дитині ще недоступні в повній мірі моральні поняття, не зрозумілі стосунки між людьми.

- *юність* (15-18 р.) – період бур і пристрастей, час морального і статевого виховання. З цього періоду починається найголовніше у вихованні – вчити любити людей.

Повноцінне моральне виховання, а разом з ним і статеве, відбуваються в юнацькому віці і тільки в суспільстві. Еміль переселяється в місто до людей. У цей період його потрібно навчити любити людей і жити серед них. Руссо перед моральним вихованням ставить три завдання: виховання добрих почуттів шляхом реальних справ, прикладів, а не міркувань; виховання добрих суджень через вивчення біографій великих людей, вивчення історії тощо; виховання доброї волі шляхом здійснення добрих справ. При цьому Руссо відкидає моралізування. Щодо статевого виховання Руссо пропонує усунути від уваги дитини все шкідливе, збуджуюче, зокрема сумнівні книги. Руссо вимагав не здійснювати спеціально релігійного виховання. Щодо виховання жінки Руссо притримувався традиційної точки зору.

6. Розвиток школи і педагогіки зарубіжних країн у ХІХ ст.

6.1 Педагогічна система Фрідріха Вільгельма Адольфа Дістервега

А.Дістервег (1790-1866) народився у німецькому місті Зіген в сім'ї чиновника-юриста. Навчався у Герборнському, а потім у Тюбінгенському університетах, здобувши там вчений ступінь доктора філософії. Працював домашнім учителем, викладав у середніх школах Вормса, Франкфурта-на-Майні, у період з 1819 по 1847 рік був директором учительських семінарій у Мерсі та Берліні (викладав там педагогіку, математику, німецьку мову).

Дістервег прагнув до об'єднання німецького вчительства, у 1848 році був обраний головою «Всезагальної вчительської спілки», а пізніше – від учительства представником до пруської Палати депутатів. З 1827 р. і до смерті Дістервег видавав журнал «Рейнські листки для виховання і навчання», де опублікував понад 400 статей, а з 1851 р. ще й випускає

журнал «Педагогічний щорічник». Серед найбільш відомих статей є «Керівництво до освіти німецьких учителів» (1835).

А. Дістервег виступив на захист ідеї загальнолюдського виховання. Він вважав, що людська природа проявляє себе у задатках. Але, на відміну від свого попередника, він писав, що цим «задаткам дана лише можливість до розвитку й освіти». Завдання виховання – збуджувати і спрямовувати самодіяльний розвиток цих задатків. Головну мету виховання він вбачав у гармонійному розвитку всіх можливих задатків людини для «служіння істині, красі і добру». Досягнення цієї головної мети, на думку Дістервега, відбувається через самодіяльність.

Дістервег вважав, що виховання повинно будуватися з урахуванням принципів природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності. Він г створив дидактику розвиваючого навчання, продовживши ідеї розвиваючого навчання Песталоцці. У своєму «Керівництві для освіти німецьких вчителів» Дістервег сформулював цілу систему дидактичних принципів та правил, які відображують в цілому його погляди на розумову освіту школярів. Головним завданням навчання, за Дістервегом, є розвиток розумових сил і здібностей дітей. Дістервег запропонував і обґрунтував розвиваючий (елементарний) метод навчання, який орієнтований на активність і самостійність учнів.

Великого значення у навчанні Дістервег надавав наочності, що виражено у сформульованих ним правилах йти у навчанні від чуттєвого сприймання до понять, від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного.

Принцип наочності тісно пов'язаний у нього з послідовністю і неперервністю навчання. Ця вимога відображена у правилах йти у навчанні від близького до далекого, від простого до складного, від легкого до важкого, від відомого до невідомого. Дана Методика передбачає здійснення навчання захоплюючим, цікавим. Для цього в учнів потрібно пробуджувати інтерес до нього. Все це можна досягти через:

- різноманітність;
- енергійність;
- особистість вчителя.

Дістервег популяризував вчительську професію і поставив ряд вимог до особи вчителя:

- досконало знати свій предмет, любити свою професію і дітей;
- бути рішучим, енергійним, мати тверду волю і характер, весь час вести дітей вперед, не відступаючи від своїх принципів;
- мати громадянську мужність і свої власні переконання;
- ніколи не зупинятись – весь час працювати над власною освітою;
- бути носієм високих моральних якостей і завжди бути прикладом для своїх вихованців: «Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе».

6.2 Педагогічна теорія Йогана Фрідріха Гербарта

Й.Ф.Гербарт (1776-1841) – німецький філософ, психолог і педагог.

Народився в сім'ї чиновника-юриста. Здобув університетську освіту. Працював на посаді професора в Геттінгенському та Кенінгсбергському університетах, де читав лекції з філософії, психології і педагогіки. Його твори «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання», «Нариси лекцій з педагогіки» й ін.

Герберт виступає за наукову самостійність педагогіки, ставить перед школою цілі: можливі – підготовка майбутніх дорослих людей у галузі певної спеціальності, і необхідні – підготовка їх до роботи в будь-якій галузі діяльності. Загальна мета виховання, за Гербартом, повинна полягати у досягненні гармонії волі з етичними ідеями і в розвитку багатостороннього інтересу. Метою виховання, на думку вченого є формування добродішних людей, здатних пристосовуватися до існуючого суспільно-політичного ладу і підкорятися йому.

Процес виховання Гербарт поділяв на: керування дітьми; виховуюче навчання; моральне виховання. Відзначити слід той факт, що саме Гербарт увів у педагогіку термін «виховуюче навчання», вважаючи що немає окремого виховання і окремого навчання, а є один складний процес. У своїй концепції виховуючого навчання Гербарт повністю ідентифікував навчання і виховання.

Гербарт неправомірно підмінив складний процес виховання навчанням, не враховуючи вплив соціального середовища і значення емоцій у моральному вихованні. Засобами системи керування є нагляд, наказ, погроза, заборона, фізичне покарання, як допоміжні засоби – авторитет і любов вихователя.

Гербарт виокремив 4 ступені навчання, які на погляд вченого є універсальними:

I ступень (виразність) – здійснюється початкове ознайомлення учнів з новим навчальним матеріалом з широким використанням наочності.

II ступень (асоціація) – під час вільної бесіди встановлюються зв'язки нових уявлень з попереднім.

III ступень (система) – здійснюється зв'язний виклад нового матеріалу з визначенням головних положень, з виведенням правил і формулюванням законів.

IV ступень (метод) – в учнів у процесі виконання вправ виробляються навички застосування набутих знань на практиці.

Гербарт обґрунтував необхідність побудови навчального процесу на основі психології, розробив теорію видів навчання: *описовий, аналітичний, синтетичний*.

Він розробив систему морального виховання, яка ґрунтується на 5 моральних ідеях:

- ідея внутрішньої свободи;
- ідея вдосконалення;
- ідея приязні;

- ідея права;
- ідея справедливості.

Педагогічні ідеї Й.Ф.Гербарта у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. набули поширення в усіх країнах Західної Європи. Він мав багато послідовників, які розвинули й оформили його ідеї в окремий педагогічний напрям – гербертіанство.

7. Школа і педагогічна думка в Київській Русі

7.1 Розвиток освіти й шкільництва в Київській Русі

Вивчаючи період після прийняття Київською Руссю у 988 р. християнства, необхідно звернути на увагу зміни (позитивні і негативні), що відбулися у суспільстві.

По-перше, прийняття християнства сприяло розширенню економічних, політичних культурних зв'язків з Візантією, іншими країнами; запроваджувалася «кирилиця» (сучасна назва – старослов'янська), адаптована до української мови, яка полегшувала переклад книг з грецької мови на слов'янську, що сприяло поширенню античної літератури, науки, педагогічних ідей.

По-друге, прийнявши християнство, князі спалювали язичницьких ідолів богів, знищували книги, забороняли відправлення свят, обрядів, пов'язаних з язичницькою релігією; було знищено великі надбання дохристиянської культури.

Існування писемності на Русі в язичницький період підтримувалось як індивідуальним, так і груповим навчанням грамоти. Зародковою формою шкіл було групове навчання, які з'являються з винайденням буквено-звукової системи письма. До прийняття християнства перші школи були двох типів: *язичницькі* та *християнські*. З прийняттям християнства освіта й шкільництво у Київській русі проявило себе в існуванні різних типів шкіл: школи «книжного вчення», школи грамоти, монастирські школи, «кормильство», жіночі школи та ін.

Перше офіційне свідчення про появу шкіл на Русі датується 988 р. і пов'язане воно з хрещенням Русі. У «Повісті временних літ» читаємо, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення».

Хрещення Русі і розповсюдження грамотності через шкільне навчання були ланками однієї політики князя Володимира, який бажав укріплення держави, і тому прагнув підготувати грамотних людей, передусім, для державного апарату, які б могли уміло вести внутрішню і зовнішню політику. З іншої сторони, і християнська церква була зацікавлена у підготовці освічених людей – ідеологів нової релігії. Рівень розвитку ремесла і торгівлі вимагав грамотних людей.

Школи «книжного вчення» – школи підвищеного типу. За свідченнями літописців у такій школі було 300 дітей. Зміст навчання включав «сім вільних мистецтв». Навчання тут здійснювалось за внесеною християнством книжною системою, де головною була робота з книгою, з текстом.

Випускники школи реалізовували себе у різних сферах державного, культурного та церковного життя. Відомою школою «книжного вчення» була школа Володимира (988 р.), двірцева школа Ярослава Мудрого (1037 р.) і ін. Остання існувала при Софійському соборі носила міжнародний характер. Тут переписувались книги, а також готувалися писарі і перекладачі для цієї справи. В ній було започатковано першу на Русі бібліотеку. З'являються елітні школи в інших містах: Галичі, Переяславі, Чернігові.

З XI ст. при монастирях існували монастирські школи згідно Студитського статуту, який вимагав, щоб монахи жили в гуртожитках і навчалися грамоти. Такі школи були двох типів: *закриті* і *відкриті*. *Закриті монастирські школи* призначались для новоприйнятих монахів. Навчання носило індивідуальний характер. У деяких монастирях були школи підвищеного типу. Такою була школа в Києво-Печерському монастирі (1068 р.). Вона давала богословську освіту. Головне завдання монастирських шкіл полягало в суворому аскетичному вихованні, зміст якого зводився до формування в ченців покори, терпіння, відмови від радощів земного життя. З XII ст. за ініціативою князя Ярослава Осмомисла (1153-1187 рр.) в Галицько-Волинському князівстві запроваджуються перші відкриті монастирські школи для населення.

Школи грамоти розміщувались переважно у містах (в село грамота не проникала). Тут вчилися діти бояр, посадників, купців, лихварів, заможних ремісників. Утримувались школи за кошти батьків, бідного населення були недоступні. Зміст навчання включав: читання, письмо, лічбу і хоровий спів. Під час занять учитель працював з кожним учнем окремо або з невеликою групою учнів (8-10 чол.).

Кормильство – форма домашнього виховання дітей феодальної знаті. Князі підбирали для малолітніх княжичів (віком 5-7 років) кормильців (наставники і управителі) з числа воєвод і знатних бояр. Кормильство передбачало не лише військово-фізичне виховання, але й орієнтувалось на високий рівень освіти. Князі володіли 5-6 іноземними мовами.

Жіночі школи. Освіту вищу та елементарну могли здобути і жінки. У 1086 р. Анна Всеволодівна (онука Ярослава Мудрого) при Андріївському монастирі в Києві організувала жіночу школу для 300 дівчаток. Пізніше такі школи були відкриті в Суздалі, Полоцьку та інших містах. Відкривалися інші жіночі школи при монастирях. Ряд джерел засвідчують високу освіченість жінок, особливо у князівських верхах. Це піднімало престиж Київської Русі в очах Європи.

Більшість дітей, передусім, простих людей виховувались у сім'ї. Їх вчили сільськогосподарської праці, могли віддати майстрові для вивчення ремесла та іншій домашній роботі.

Порівняно короткий час (XI-XII ст.) Київська Русь досягла надзвичайно великих успіхів у поширенні грамотності та шкіл і за станом освіти не поступалася західноєвропейським країнам.

Причинами, які сприяли розповсюдженню грамотності й шкільництва на Русі, були:

- про освіту турбувалася не лише і не стільки церква, а й князівська (світська) влада;
- навчання в школах проводилось рідною мовою (слов'янською);
- з Болгарії проникала і поширювалася кирило-мефодіївська писемна традиція (Русь приступила до шкільної освіти не на голому місці, а маючи вже багато болгарських перекладів літератури на слов'янську мову);
- існувала самоосвіта, майже невідома на Заході того часу;
- школа була відкрита для широких мас, хоч мова про всеобуч не йде;
- школа в Київській Русі була доступна для дівчат;
- давньоруські школи за своєю організацією були більш демократичними, ніж у західноєвропейських школах.

7.2 Педагогічна думка Київської Русі

Про розвиток педагогічної думки Київської Русі свідчать різноманітні джерела, що дійшли до нас: пам'ятки писемності та літератури різних жанрів, у творах образотворчого мистецтва, в засобах народної педагогіки (в усній народній творчості), в церковній та побутовій практиці тощо. Вона включала офіційні педагогічні концепції та народні педагогічні погляди.

Серед найдавніших пам'яток, де піднімаються питання виховання і освіти, є твори перекладні і оригінальні (вітчизняного походження). До перекладних належать «Пчела», «Златоуст», «Златоструй», «Ізборнік» Святослава 1073 р., «Ізборнік» Святослава 1076 р. і ін.

Оригінальні твори: «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Слово деякого калугера про читання книг» Іоанна, «Повість временних літ» Нестора, «Повчання дітям» Володимира Мономаха і ін.

«Пчела» – складений у Візантії і перекладений на Русі в кінці XI ст.

Збірник цитат із святого письма, афоризмів і висловлювань отців церкви, античних філософів Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля, Плутарха та інших філософів, поетів, істориків, політичних діячів тощо. Збірник вміщував 71 розділ. «Пчела» мала на меті настановити читача «як жити християнинові».

«Златоуст» (за прізвиськом грецького проповідника Златоуста) – збірка промов і висловлювань.

«Ізборнік» Святослава 1073 р. – збірник текстів античної літератури пізнавального характеру з різних областей знань (всього 383 статті). Написано у формі запитань і відповідей, має філософсько-богословську оболонку. В цілому призначений для розширення знань. Для історії педагогіки цінний тим, що тут зроблено спробу викласти основи тих наук, які склали зміст візантійської освіти.

«Ізборнік» Святослава 1076 р. – збірник статей (44 статті), які мають виховний, повчальний характер. Повчання дано у різних формах: у вигляді притч, невеликих життєвих оповідань тощо. Вони часто звернені до дітей.

«Ізборніка» 1076 р. – вибрані статті з рукописів у Київській великокняжій бібліотеці, автор давньоруський книжник і монах Іоанн. До

«Ізборніка» Іоанн написав передмову, яку історики розглядають як окремий твір. Вона називається «Слово деякого калугера про читання книг» (калугер – монах).

«Слово...» є першим вітчизняним педагогічним твором. «Слово про закон і благодать» – найдавніша літературна пам'ятка вітчизняного походження, філософсько-педагогічний трактат, написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037-1050 рр. Це був виступ Іларіона перед Ярославом Мудрим та прихожанами Київського храму Софії. Твір має морально-патріотичне спрямування.

«Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.) – пам'ятка педагогічної думки Київської Русі, де вперше у Європі обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до виховання, яке пов'язане з практичними потребами людини. Мономах вперше у вітчизняній літературі вказав на зв'язок освіти з потребами життя і діяльністю особистості.

Він вважав, що основою всіх успіхів людини є її праця. Виховання необхідно здійснювати не шляхом повчань, а в процесі діяння добрих справ.

У своєму «Повчанні...» Мономах дає важливий матеріал для суджень про виховний ідеал Київської Русі. Викладаючи думки про гуманні відносини між людьми, він вперше закладає гуманні начала, які згодом стали основою педагогіки українського народу. У творі піднімаються важливі проблеми морального, трудового, патріотичного, релігійного виховання. Мономах вказує на важливу роль освіти у вихованні.

Отже, Київська Русь у X-XIII століттях була європейською і високорозвиненою державою. Все ж, розвиток феодалних відносин призвів до роздроблення Русі на окремі князівства.

8. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні у середині XIX-поч. XX ст.

Шкільництво у другій пол. XIX – поч. XX ст. в Україні визначалося впливом змін, що відбулися у початковій, середній, вищій освіті.

Початкова освіта з 1864 р. регламентувалась «Положенням про початкові народні училища». До початкових народних училищ відносились елементарні школи всіх відомств (церковнопарафіяльні, міністерські, земські, залізничні і ін.), міські і сільські, ті, що утримувались казною, товариствами або приватними особами).

Новим, згідно положення, було те, що початкові училища дозволялось відкривати органам місцевого самоврядування (земствам, містам), товариствам і приватним особам. Запроваджувались колегіальні органи керівництва школами – повітові і губернські училищні ради. Де не було належних умов для відкриття окремих шкіл для хлопчиків і дівчаток, дозволялось їх спільне навчання.

Вчителями могли бути або церковники або світські особи. На кінець XIX ст. у порівнянні з його серединою початкових шкіл на Україні стало в

12 разів більше. Але потреби народу в початковій освіті вони не задовольняли.

Рівень елементарної грамотності в кінці XIX ст. у різних губерніях України коливався 15-20%. Якість навчання у народних школах була низькою. Із всіх існуючих початкових шкіл найкращими були земські школи, де вчителі використовували більш прогресивні методи навчання, а зміст навчання у них був дещо ширшим, що передбачав ознайомлення дітей з відомостями з географії, історії, природознавства.

Реформа середньої освіти регламентувалась прийнятим у 1864 р. «Статутом гімназій і прогімназій». Встановлювались класичні і реальні гімназії, обидві із 7-річним терміном навчання, а також класичні і реальні прогімназії (замість повітових училищ) – неповні середні заклади, програма навчання яких дорівнювала першим чотирьом класам гімназій. Гімназії і прогімназії були окремо чоловічими і жіночими. Перша жіноча гімназія (Фундуклівська) в Україні почала роботу 1859 року в Києві. 1872 року реальні гімназії були замінені реальними училищами, 1873 року в Україні такі училища було створено в шістьох містах – Києві, Кременчуці, Миколаєві, Одесі, Сумах, Харкові.

Право вступу до університету давали лише класичні гімназії, а реальні відкривали шлях тільки в технічні і сільськогосподарські вузи. У гімназіях були відмінені тілесні покарання. Для всіх учнів запроваджувалась єдина форма одягу.

Реформувалась і вища освіта. 1863 року було видано «Статут університетів», який виявився найбільш прогресивним із всіх університетських статутів дореволюційної Росії. Університетам дозволялась певна автономія: право вибору вченою радою ректора, вибір на конкурсній основі професорів тощо. Крім університетів існували вищі технічні, сільськогосподарські, економічні навчальні заклади. Стан вищої освіти в Україні був вкрай незадовільним, на початок XX ст. ВНЗ зосереджувалися у чотирьох великих містах: Києві, Харкові, Одесі і Катеринославі.

Поширення гімназій на Україні йшло повільно, їх не вистачало, щоб задовольнити навіть половини бажаючих у них навчатися. У гімназії поступали переважно діти дворян і високооплачуваних чиновників. Для трудящих мас середні школи були майже недоступні. Не тільки через малу їх кількість, але й через відповідну політику царського уряду.

Щоб обмежити середню освіту серед простого народу, у 70-х роках за міністра освіти Делянова було збільшено платню за навчання. Цей міністр відзначився і тим, що видав циркуляр, відомий в історії як «Циркуляр про кухарчиних дітей», за яким заборонялося приймати до гімназій дітей простого народу. Також створюються початкові школи, у яких усувалася наступність змісту освіти стосовно середніх навчальних закладів. До таких шкіл-тупиків відносилися міські училища, які постали 1872 року замість повітових, а 1912 року були реорганізовані у вищі початкові училища. У них навчалися діти дрібних службовців, ремісників, торговців. До шкіл-тупиків належали і двокласні початкові училища. До речі сказати, що тупиковою в

Росії була й педагогічна освіта, адже вчительські інститути давали середню освіту і не давали виходу в університет.

В Україні у всіх початкових і середніх школах навчання велося російською мовою за навчальними планами й програмами, що діяли по всій Росії. На розвиток освіти на цих територіях значною мірою впливала русифікаторська політика російського царизму.

1863 року міністр внутрішніх справ Валуєв видав циркуляр, де вказувалося, що ніякої особливої малоросійської мови не було, нема і бути не може, а та мова, яку використовують малороси є російською, але дуже зіпсованою через вплив Польщі. Циркуляр забороняв видавати українською мовою навчальні книги для шкіл. Вихід циркуляра відобразився на «Положенні про початкові народні училища» 1864 р., де вказувалося, що навчання у всіх школах має проводитись лише російською мовою. 1876 року було видано Закон про повну заборону української мови не тільки в школах, але і в суспільному житті взагалі. Наприклад, в Миргородській гімназії (Полтавщина) висіла табличка: «В стенах гимназии воспрещается воспитанникам говорить на молорусском языке». У другій половині ХІХ ст. у всіх початкових і середніх на вчальних закладах навчання проводилось лише російською мовою. Українська мова не вивчалася навіть як навчальний предмет. Однак, репресії не могли придушити прагнення педагогів і простих людей до навчання дітей рідною мовою.

Наприкінці 50-х років виникають недільні школи для дорослих і підлітків. Ініціаторами їх відкриття були демократично настроєні студенти і професори Київського університету. У жовтні 1859 р. у Києві на Подолі почала роботу перша недільна школа. У період 1862-1870 рр. недільні школи були заборонені і тільки деякі з них існували нелегально. Відомою є жіноча недільна школа Х.Алчевської у Харкові. Починаючи з 70-х років кількість недільних шкіл зростає, на кінець ХІХ ст. вони нараховували більше 3-х тисяч слухачів.

У другій половині ХІХ виникає багато нових типів навчальних закладів, як державних, так і приватних. Поширеними в кін. ХІХ- поч. ХХ ст. були приватні освітні заклади. Серед них найбільш відома колегія Павла Галагана, відкрита у Києві в 1871 р. Вона проіснувала до 1920 р. На початку ХХ ст. в Росії і на територіях підросійської України склалася заплутана система народної освіти: понад 20 типів різних шкіл (державні і приватні, платні і безплатні, конфесійні і світські, чоловічі і жіночі). Ця система характеризувалася неузгодженістю навчальних планів початкових і середніх шкіл, наявністю шкіл-тупиків.

Розвиток педагогічної думки

Костянтин Дмитрович Ушинський народився 19 лютого 1824 р. у м. Тулі у небагатій дворянській сім'ї. Його батьки, вихідці з Чернігівщини. Помер 22 грудня 1870 р., похований у Києві на території Видубецького монастиря.

Світоглядні позиції К. Ушинського у галузі філософії виражалися непослідовно. Він критикував ідеалізм і матеріалізм за їх однобічність, але в

теорії пізнання стояв на матеріалістично-сенсуалістичних позиціях. За політичними поглядами виступав як демократ і просвітитель.

К. Ушинський відстоював інтереси народу у сфері освіти. Обґрунтовував необхідність всезагальної початкової освіти.

Виступаючи проти емпіризму у педагогіці, Ушинський писав: «Головна справа зовсім не у вивченні педагогічних правил, а у пізнанні наукових основ, з яких ці правила випливають.»

Причини недостатнього розвитку педагогічної науки в Росії Ушинський вбачав у недостатній увазі суспільства до проблем виховання, у крайній незадовільному стані народної освіти у країні. Визначаючи предметом педагогіки людину, Ушинський відзначав також недостатній рівень розвитку наук про людину, з яких педагогіка повинна черпати дані для розуміння процесів навчання і виховання. Більшість з цих наук самі перебували у зародковому стані. Ще однією причиною була бідність і беззмістовність педагогічної літератури в Росії.

Він подолав обмеженість тогочасної педагогіки і обґрунтував її як науку, яка, перш за все, вивчає закони і закономірності педагогічних явищ, а вже на їх основі виводить педагогічні правила. Суть педагогіки як науки Ушинський розрізняє у «широкому смислі» – як синтез фактів наук про людину для пояснення педагогічних явищ; у «вузькому смислі» – як зібрання виховних правил або власне теорію виховання.

Джерелами теорії педагогіки називав весь комплекс «антропологічних наук», куди відносив анатомію, фізіологію і патологію людини, психологію, логіку, філософію, географію, політекономію, історію. Із зазначеного кола наук головне значення надавав психології. Саме на її основі Ушинський обґрунтував педагогічну науку у своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання». Педагогічна наука зіставляє факти наук про людину і на їх основі дає прямі вказівки щодо наслідків тих або інших педагогічних прийомів.

Педагогіка не досліджує минулого чи теперішнього, має на меті створення нового, чого ще не було. У цьому відношенні Ушинський називає педагогіку мистецтвом. Вона задовольняє найвищу із потреб людини – удосконалення людської природи: «Вихователь – є художник, вихованець – художній твір; школа – майстерня, де з грубого куска мармуру виникає подібність божества».

У контексті цієї проблеми Ушинський обґрунтовує питання про взаємовідношення педагогічної теорії і практики. «Ми не називаємо медиком того, хто лікує за допомогою лікувальників, де зібрано рецепти і медичні поради, так точно ми не можемо назвати педагогом того, хто вивчив лише педагогічні правила і настанови.»

Термін «народність» Ушинський пояснює як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними та іншими умовами його життя. Народність – це національна самобутність народу і коріниться вона, на думку видатного педагога, перш за все, у характері народу.

Мета виховання, на його думку, визначається особливою ідеєю про людину, властивою для кожного народу: «Кожний народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях.» «Виховання бере людину всією зі всіма її народними й частковими особливостями, – її тіло, душу, розум, – і, перш за все, звертається до характеру, а характер і є саме той ґрунт, у якому коріниться народність...»

Ушинський доводить, що не тільки на практиці, але і в теорії не існує загальної виховної системи для всіх народів. У кожного народу своя особлива система виховання, і як не можна жити за зразком іншого народу, так само не можна виховуватись за чужою запозиченою педагогічною системою.

У методологічному плані принцип народності виховання виступає як корінна закономірність розвитку системи освіти і виховання у будь-якій країні.

Ця система повинна будуватись у повній відповідності з особливостями і потребами своєї країни. За умови дотримання даного принципу виховання здійснюється в дусі народних звичаїв, традицій, рис національного характеру і психології свого народу.

Складовою частиною ідеї народності в Ушинського стояло питання про жіночу освіту, без чого він не уявляв суспільної системи виховання.

Ушинський намагається творчо використати традиції народної педагогіки у своїй педагогічній системі. Це особливо добре проглядається у його підручниках «Дитячий світ» і «Рідне слово», де він використовує народний фольклор: приказки, загадки, прислів'я, казки, вірші.

Педагог не заперечував використання педагогічного досвіду інших народів, але вимагав, щоб його засвоєння було критичним. Вказуючи на недопустимість механічного перенесення виховних систем з однієї країни в іншу, він говорив про доцільність використання кращих елементів виховного досвіду народів, але повністю побудувати виховання у своїй країні на цих елементах також неможливо.

Найважливішою ознакою і найкращим виразником народності Ушинський називає рідну мову. У статті «Рідне слово» розкрив роль мови у житті народу. У ній сконцентровано весь історичний досвід народу, його культура: «Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ».

Дидактичні погляди сформульованих Ушинським дидактичних положень лежать в основі сучасної вітчизняної педагогіки.

Ушинський науково обґрунтував положення про органічну єдність оволодіння знаннями і розумового розвитку школярів у процесі навчання.

Ушинський по-новаторському підійшов до розробки дидактичних принципів. У його творах знайшли обґрунтування такі принципи навчання: наочності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності, поєднання інтересу й відповідальності.

У процесі навчання всі принципи не виступають самотійно, а органічно переплітаються і обумовлюють один одного.

Ушинський першим науково обґрунтував принцип наочності навчання. Він пов'язав його не лише з зоровими відчуттями, як це було у попередників, а дав психологічний аналіз, вказавши, що наочне навчання впливає з особливостей мислення школярів: «Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі...» і не можна примусити її мислити інакше. Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах, за формулою: від конкретного до абстрактного. Вказує на тісне поєднання наочності і слова.

По-новому пояснив принцип свідомості й активності навчання. Принцип послідовності і систематичності розумів у тому, що навчання треба будувати так, щоб воно у певній послідовності виробляло в учнів єдину систему знань і навичок. Для реалізації принципу Ушинський радить вчити дітей порівнювати, класифікувати предмети. У своїх підручниках значне місце відводив відповідним вправам.

Принцип міцності засвоєння знань, як вважав Ушинський, реалізується, передусім, через повторення і вправи. Учитель, який не буде дотримуватись цього правила нагадуватиме візника, який мчить від станції до станції і не оглядаючись розгублює все, що везе.

Новим звучить в К. Ушинського принцип поєднання інтересу й відповідальності у навчанні. Вимагає, щоб навчання мало серйозний характер: «Навчати граючись можна тільки дітей до семирічного віку.» З перших днів треба виховувати у дітей ставлення до навчання як до серйозної праці.

Ушинський був прихильником класно-урочної системи навчання. Новим було його вчення про структуру та типи уроків. З урахуванням дидактичної мети він виділив такі типи уроків: змішаний урок (містить повторення пройденого і пояснення нового); урок усних і практичних вправ (повторення і закріплення матеріалу); – урок письмових вправ (розвиток навичок писемної мови); урок оцінки знань; урок повідомлення нових знань.

У педагогічній системі К. Ушинського важливе місце займають питання виховання, у яких він спирався на ідею гармонійного розвитку особистості.

Гармонійно розвинутою вважав людину, у якої поєднані розумова зрілість, моральна досконалість, фізична і естетична розвиненість. Усі сторони виховання розглядав як єдиний процес, де вони, як і в дійсності, переплітаються між собою і обумовлюють одна одну.

Микола Іванович Пирогов (1810-1881) – вчений, хірург і анатом, основоположник військово-польової хірургії, просвітитель-демократ, визначний теоретик у галузі педагогіки, організатор народної освіти. Народився у Москві, здобув вищу медичну освіту у Московському університеті, у 1832 р. захистив докторську дисертацію. У період 1856-1858 рр. він був попечителем Одеського учбового округу, а в 1858-1861 рр. –

попечителем Київського учбового округу. Останні роки свого життя провів у садибі «Вишня» на Поділлі.

Педагогічні позиції М.Пирогова у статтях і офіційних документах:

«Питання життя» (1856), «Про публічні лекції з педагогіки» (1857), «Про методи викладання» (1858) та ін. Ім'я Пирогова стало широко відомим після появи у журналі «Морской сборник» його статті «Питання життя». Тут автор виступив з різкою критикою існуючої в Росії системи освіти, вимагаючи безстанової, доступної для всіх школи.

М. Пирогов висунув ідею загальнонародського виховання. Професійна освіта повинна будуватись на основі загальноосвітньої, а основним завданням виховання у школі повинна стати підготовка високогуманних людей з широким кругозором.

Пирогов поклав початок широкому громадсько-педагогічному руху 50-х –поч. 60-х рр., він підняв роль педагогічних рад, розширивши коло питань, якими вони займались.

Пирогов був одним із піонерів організації недільних шкіл для освіти дорослих, підписавши на пропозицію передового студентства у 1859 р. дозвіл на їх відкриття. Свої зусилля Пирогов спрямовував і на покращення вищої освіти. Пирогов поставив питання і розробив план перетворення Рішельєвського ліцею в Одесі в університет, який був відкритий у 1865 р.

Павло Петрович Блонський (1884-1941) — народився у Києві, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Викладав педагогіку у Московському університеті, тут же працював на посаді професора і за часів радянської влади. З 1921 р. – він ректор Академії соціального виховання, де займається підготовкою вчителів.

Свої педагогічні погляди П. Блонський виклав у працях «Трудова школа», «Курс педагогіки», у підручнику для початкового навчання «Красная зорька».

Блонський відстоював самостійність педагогіки як науки. Наполягав на тому, щоб педагогіка спиралась на останні досягнення суспільних і природничих наук, була пов'язана з філософією. Розробив ряд методів педагогічного дослідження: опитування, анкетування, тестування, спостереження, статистичний метод. Визначаючи місце виховання у розвитку особистості людини, П. Блонський поступово прийшов до висновку, що спадковість є одним із факторів розвитку людини, але вирішальна роль у формуванні особистості належить вихованню. Ідеалом виховання, за П. Блонським, повинна бути людина, у якій поєднувались би глибокі знання про природу, суспільство, здоров'я, уміння пізнавати і перетворювати дійсність, моральна чистота і багатство естетичних почуттів.

Він прихильник активних методів навчання, які базуються на інтересі дитини і на організації її самостійної діяльності. Серед активних методів головним називав «дослідницький метод», який включає дитячий експеримент, систематичні спостереження. У цьому ж зв'язку П. Блонський рекомендував екскурсії. П. Блонський близько підійшов до проблеми

рівневої диференціації учнів. Він пропонував створювати для слаборозвинутих учнів окремі класи.

П. Блонський намагався запровадити у школах генетичний метод. Він вважав, що дитина у своєму розвитку ніби повторює історію суспільства. Щодо організації навчання у школі він рішуче виступав проти методу одночасного вивчення учнями різних наук і пропонував, щоб дитина в окремі відрізки часу займалась тільки однією наукою. Пропонував у цьому зв'язку студійну форму навчання. П. Блонський розширив традиційне розуміння мети трудової школи, яка передбачала передусім ручну працю учнів.

9. Розвиток освіти і школи в Україні у ХХ ст.

Григорій Григорович Ващенко (1878-1967) – один із творців української освітньо-виховної системи. Народився на Полтавщині, отримав духовну освіту (Духовна Академія у Москві). До революції вчителював у різних середніх навчальних закладах України і Росії, більшою мірою – на Полтавщині.

Революція в Росії і створення Центральної Ради в Україні надихнули педагога-патріота на активну роботу з підготовки педагогічних кадрів для українського шкільництва – він працює лектором на курсах перепідготовки вчителів у Полтаві. 1917 року викладав у Полтавському вчительському інституті. З 1918 р. – доцент в Українському Полтавському університеті, що згодом став педагогічним. З 1927 р. – професор і керівник кафедри педагогіки в цьому ж закладі. Тут написав підручник для студентів-педагогів «Загальні методи навчання» (1928 р.), що став головним твором педагога. 1933 року Ващенка звинуватили у буржуазному націоналізмі, книгу було вилучено з усіх бібліотек, а його самого звільнили з інституту.

У роки німецької окупації перебував у Полтаві, а після війни разом з родиною емігрував до Німеччини у Мюнхен (американська окупаційна зона).

Там став професором і завідувачем кафедри педагогіки в загальновідомому Українському Вільному Університеті, а згодом – ректором Української Богословської Академії у цьому ж місті.

Г. Ващенко є творцем української національної педагогіки, яка відповідає духовності українського народу, його історичній місії і потребам державного будівництва України. Цьому передувала кропітка довготривала понад 30 років робота з вивчення історії світових педагогічних систем, зарубіжного та вітчизняного педагогічного досвіду. Результатом стала видана у Мюнхені в 4-х частинах, праця (1949 р.), яка й зараз використовується для лекцій з педагогіки в Українському Вільному Університеті. Початком і загальною назвою став підручник «Загальні методи навчання», до якого були дописані дидактичні роботи: «Система освіти в самостійній Україні», «Система навчання», «Організаційні форми навчання». Далі ідуть роботи з проблем виховання: «Виховний ідеал», «Виховна роль мистецтва», «Засади естетичного виховання», «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру». Все це творить повний курс педагогіки.

Глибоко вивчивши історію та педагогічний досвід українського народу, Ващенко вибрав звідти все найкраще і створив у творі «Виховний ідеал» яскравий образ виховного ідеалу української людини. Цей ідеал побудований на двох головних принципах: християнської моралі та української духовності, і спрямований на службу Богові і Україні. Українська духовність відображає національні цінності, які виплекані упродовж віків і входять до традицій українського народу. Це все те, що найбільше відповідає психології народу і його призначенню: українська гостинність, замилювання красою, мистецька творчість, схильність до музики, співу і танців, побут українців з його вірністю в коханні тощо. Г. Ващенко став творцем української національної системи освіти. У своїй праці «Проект системи освіти в самостійній Україні» він подає викладки, які пропонує вважати вихідними у справі реальної розбудови національної системи освіти. Її головними елементами Ващенко назвав: ідеалістичне світосприймання, яке виключає більшовизм з його матеріалізмом і атеїзмом; християнська мораль як основа родини і здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук; організація педагогічних досліджень і розбудова дослідних педагогічних станцій та лабораторій; видання педагогічних творів, шкільних підручників й іншої літератури для молоді.

Невід'ємною частиною національної системи освіти Ващенко називає родине виховання, що обумовлює необхідність психологічних і педагогічних знань для батьків.

Вчений запропонував наступну структуру системи освіти у вільній Україні:

1. Передошкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла (до 3-х років), дитячий садок (з 3 до 6-ти років).
2. Початкова школа (від 6 до 14-ти років).
3. Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (від 14 до 18-ти років).
4. Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтва, консерваторія, військова академія (18 до 23-х років).
5. Позашкільна освіта.
6. Науково-дослідні установи: академія наук, академія педагогічних наук.

Для повноти виховного процесу Ващенко вказує на необхідність зв'язку між школою, родиною і виховними молодіжними організаціями. В утвердженні твердих моральних законів, без яких суспільство піддається розкладові, педагог важливу роль відводить релігійному вихованню і церкві.

Антон Семенович Макаренко. (13.03.1888 – 01.04.1939). Окремої уваги заслуговує вивчення педагогічної спадщини відомого українського педагога ХХ століття, який збагатив світову педагогіку, зробив великий внесок у теорію виховання.

Вчительська діяльність почалася з 1905 р. роботою у Крюковському училищі, потім працював у школі ст. Долинська, що на Херсонщині.

З 1914-1917 рр. навчався в Полтавському учительському інституті. Знову вчителював у Крюкові і Полтаві. У 1920 році йому доручили організувати поблизу Полтави в с. Ковалівка колонію для неповнолітніх правопорушників.

За період роботи у цьому закладі Макаренко створив принципово нову систему виховання, а заклад став відомим у всій країні. 1921 році колонії присвоїли ім'я Горького. 1927 року Макаренко брав участь в організації дитячої трудової комуни ім. Дзержинського в Харкові і згодом очолив її. Тут він також запроваджував свою виховну систему. У 1935 році залишив комуну, його призначили заступником начальника управління дитячими виправними колоніями в НКВС. З 1937 р. переїхав до Москви, де займався літературною роботою та читанням лекцій на педагогічні теми для вчителів, батьків і громадськості. Помер видатний педагог 1 квітня 1939 р.

А. Макаренко написав понад 150 творів, хоч і не створив спеціальної монографії з педагогіки. Найбільш відомими є його роботи «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків», «Методика організації виховного процесу», «Проблеми шкільного радянського виховання», «Лекції про виховання дітей» і ін. У 1934 р. його прийняли до спілки письменників.

Розвиваючи вчення про цілі виховання, Макаренко вказував, що педагог повинен мати перед собою програму людської особи, яка охоплює весь зміст особистості (зовнішня поведінка і внутрішні переконання, політичне виховання і знання). Ця програма повинна включати загальну «стандартну» частину (виховання сміливості, мужності, чесності, працьовитості і ін.) та індивідуальний коректив до неї (розвиток індивідуальних задатків, нахилів, таланту і покликання). Виходячи з умов часу і будучи його продуктом, Макаренко мету виховання вбачав у підготовці культурної людини, для цього треба дати їй освіту, бажано середню кваліфікацію, політично розвинути, дисциплінувати, розвинути почуття обов'язку і поняття честі, виховати якості господаря і організатора.

Стрижнем педагогіки Макаренка є вчення про дитячий колектив.

Василь Олександрович Сухомлинський (1918-1970). – відомий український педагог, гуманіст, новатор. Навчався в Кременчуцькому педагогічному інституті, але через хворобу перервав навчання і згодом продовжив його на заочному відділенні Полтавського учительського інституту, одержавши диплом учителя української мови і літератури. У роки війни був на фронті, а після тяжкого поранення вчителював в Удмуртії. Після війни – заврайвно Онупфріївського району.

З 1948 по 1970 рр. – директор Павлиської середньої школи. Він кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН СРСР, заслужений учитель, удостоєний звання «Героя Соціалістичної Праці».

В. Сухомлинський є автором педагогічних праць: «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителяві», «Народження

громадянина», «Батьківська педагогіка» і ін. Всього написав 41 монографію, понад 600 наукових статей.

Необхідно зосередити увагу на проблемі формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, питанні професійно-педагогічної підготовки молодого вчителя до роботи в школі, змісту сімейної педагогіки.

Педагогом була запроваджена у Павлиській середній школі система розумового виховання, спрямована на піднесення в учнів життєвої цінності знань, на залучення їх до розумової праці, на вироблення у них вміння і бажання вчитися. Він закликав до створення у школі культу знань. У Павлиській середній школі учням прищеплювалась думка, що знання не путівка до вузу, а багатство, яке є необхідним незалежно від того, ким стане дитина.

В. Сухомлинський вважав, що розумове виховання можливе за умови, коли вчитель на кожному уроці буде одночасно викликати в учнів жадобу до навчання і вчити їх вчитися. З цією метою у Павлиші практикувалися уроки думки, творчі завдання, створення високого інтелектуального фону, прищеплення любові до читання, створення гуманного і вимогливого підходу до оцінювання, вміла організація виконання домашніх завдань, виховання самодисципліни у розумовій праці. Останню Сухомлинський розглядав у тісному зв'язку із зміцненням здоров'я учнів, вважаючи, що у більшості випадків їх відставання у навчанні залежить від стану здоров'я. Успіх у навчанні починається з турботи про те, як харчується і як спить дитина, яке її самопочуття, скільки годин протягом дня буває на свіжому повітрі.

В. Сухомлинський стверджував, що остання є не просто сидіння на уроці або дома за книжкою. Розумова праця – це зусилля думки. Мислення в учнів з'являється там, де є потреба відповісти на запитання, прагнучи до поєднання

праці душі, мислення і рук. Важливе місце у цьому відводив проблемному навчанню, коли новий матеріал учитель подає як проблему, яку учні разом із ним повинні розв'язати. З точки зору Сухомлинського, діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. У зв'язку з цим він практикував у своїй роботі уроки думки. Це були уроки на природі, де дітям можна задавати тисячі питань. Урок в природу – подорож до джерела живої думки. Пробудженню думки сприяло бажання зрозуміти природні явища, спостереження за ними. В. Сухомлинський вважав, що праця думки неможлива без дитячої творчості. Він залучав школярів до складання казок, творів та ін.

Інтерес до навчання, загальний розвиток учня неможливі, якщо у класі нема інтелектуального фону – постійного обміну знаннями в класі між учнями, якщо програмний матеріал не спирається на велику кількість матеріалу позапрограмного. Важливим джерелом інтелектуального фону є розвиток захоплень школярів. Кожний учень повинен мати свій улюблений предмет. На думку Сухомлинського, не можна зводити духовний світ маленької людини лише до навчання. Якщо учителі будуть прагнути до того, щоб всі сили школяра були поглинуті уроками, життя його стане нестерпним.

Виходячи з однієї з основних ідей своєї педагогіки – повноти щастя дитини – В. Сухомлинський вважав, що дитина не може бути щасливою, коли їй у школі погано. Запорука щастя – у шкільних успіхах. Дитині треба допомагати вчитися. Треба дати їй відчуття себе достатньо здібною для оволодіння шкільною наукою. Вирішувати цю проблему В. Сухомлинський радить через відкриття навіть перед найважчим учнем тих сфер його розвитку, де він може досягти вершини, бути кращим за інших. Цьому сприяє, передусім, залучення дітей до участі у різних гуртках.

Для переборення слабких сторін (в т. ч. і неуспішності з того чи іншого предмета) дитина черпає моральні сили у своїх успіхах в інших видах діяльності, де вона може найкраще проявити себе, розкрити свої духовні сили.

Вихователі у Павлиші вбачали своє завдання, перш за все, у тому, щоб помітити у кожному вихованцеві все найкраще і розвинути його, не обмежуючись рамками шкільної програми. Необхідно здійснити аналіз праць вченого: «Батьківська педагогіка», «Серце віддаю дітям», «Сто порад вчителю», «Народження громадянина». Охарактеризувати основні думки В. Сухомлинського, які знайшли відгук сьогодні, в сучасній освітньо-виховній практиці.

ТЕМА 2:
**«ПРЕДМЕТ ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИ ПЕДАГОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ»**

Питання теми:

1. Педагогіка як наука.
2. Основні педагогічні категорії.
3. Система педагогічних наук.
4. Взаємозв'язок педагогіки з іншими науками.
5. Метод і методика науково-педагогічного дослідження.
6. Психолого-педагогічний експеримент.
7. Соціологічні методи дослідження.
8. Тестування, проєктивні методи.
9. Математичні методи.
10. Логіка (етапи) психолого-педагогічного дослідження.

1. Педагогіка як наука

Педагогіка – наука, що вивчає процеси виховання, навчання і розвитку особистості. Назва її походить від грецьких слів «paídos» – дитина і «ago» – веду, тобто «дітоводіння». У Давній Греції так називали рабів, які супроводжували дітей рабовласників до школи, пізніше – вільнонайманих людей, котрі займалися наставництвом, вихованням та навчанням дітей. Називали ще їх педономами, дидаскалами, майстрами. До XVII ст. педагогіка розвивалась у лоні філософії, що була тоді майже всеохоплюючою системою наукових знань. Але розвиток матеріального виробництва і духовної культури, зростання у зв'язку з цим ролі освіти і школи, розширення та ускладнення навчально-виховної діяльності й збагачення відповідного фахового досвіду зумовили виокремлення педагогіки в самостійну науку. Кожна наука має свої предмет і об'єкт дослідження та є синтезом знань про явища дійсності, які вона вивчає. Разом з тим вона неодмінно перебуває в певних взаємозв'язках з іншими науками.

Предмет педагогіки – особлива сфера суспільної діяльності з виховання людини, складовими частинами якої є освіта і навчання. Педагогіка досліджує виховання як свідомий і планомірний процес підготовки людини до життя і праці, розкриває його сутність, закономірності, тенденції та перспективи, вивчає принципи і правила, які регулюють виховну діяльність. Як і кожна наука, педагогіка покликана теоретично узагальнювати факти, проникати у внутрішню природу явищ, виявляти їх причини, передбачати їх розвиток. Вона аналізує об'єктивні закономірності виховного процесу, досліджує істотні й необхідні, загальні та стійкі зв'язки, причинно-наслідкові залежності в ньому. Їх знання дає можливість правильно будувати педагогічний процес, прогнозувати результати виховання і здійснювати його відповідно до потреб суспільства. Педагогічна наука виникла і розвивалась як теорія виховання підростаючих поколінь. Зумовлено це тим, що людина, її

духовні та фізичні якості формуються в дитинстві, підлітковому віці та юності. Саме у ці періоди життя розвиток особистості відбувається найбільш інтенсивно, формуються найголовніші її риси та особливості – розумові та фізичні сили, основи світогляду, переконань, моральних почуттів, риси характеру, спрямованість потреб, інтересів, уподобань тощо. Тому істотні прогалини і недоліки у вихованні, допущені в ранньому віці, ліквідувати пізніше надзвичайно важко, а іноді й неможливо. Педагогіка вивчає процеси виховання, освіти і навчання лише у властивих їй межах, розглядає у цих процесах тільки педагогічний аспект. Вона досліджує те, на яких загальнопедагогічних засадах, завдяки яким засобам виховної роботи потрібно будувати виховний процес, освіту і навчання людей різних вікових груп в освітніх закладах, в усіх типах установ, організацій і трудових колективів.

Педагогіка є досить складною суспільною наукою, яка об'єднує, інтегрує, синтезує в собі дані практично всіх природничих і суспільних наук про дитину, закони розвитку виховних суспільних відносин, що здійснюють вплив на становлення і розвиток підростаючого покоління.

Найважливішими завданнями педагогіки як науки є: дослідження закономірностей процесу виховання, його структуру й механізмів, розробка теорії й методики організації навчально-виховного процесу, його змісту, принципів, організаційних форм, методів та прийомів.

Функції педагогічної науки обумовлені її об'єктом, предметом і завданнями:

Головна **функція педагогіки** – пізнавати закони виховання, освіти й навчання людей і на цій основі пропонувати педагогічній практиці найоптимальніші засоби досягнення накреслених завдань.

Конкретизуючи головну функцію педагогіки, В. Сластьонін виділив її теоретичну і технологічну функції.

Теоретична функція реалізується на трьох рівнях:

описовому або пояснювальному – вивчення передового і новаторського педагогічного досвіду;

діагностичному – виявлення стану, умов і причин педагогічних явищ, успішності й ефективності діяльності педагога і учнів;

прогностичному – експериментальні дослідження педагогічної дійсності і побудова на їх основі моделей перетворення цієї дійсності.

Прогностичний рівень теоретичної функції пов'язаний з розкриттям сутності педагогічних явищ науковим обґрунтуванням передбачуваних змін. На цьому рівні створюються теорії навчання й виховання, моделі педагогічних систем, що передують освітній практиці.

Технологічна функція теж передбачає три рівні реалізації:

- *проективний*, пов'язаний з розробкою відповідних методичних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників і навчальних посібників, педагогічних рекомендацій), які втілюють у собі теоретичні концепції і визначають «нормативний або регулятивний» план педагогічної діяльності, її зміст і характер;

- *перетворюючий*, спрямований на впровадження досягнень педагогічної науки в освітню практику з метою її удосконалення;
- *рефлексивний і коригуючий*, що передбачає оцінку впливу наукових досліджень на практику навчання й виховання і наступну корекцію у взаємозв'язку наукової теорії і практичної діяльності.

Н.Бордовська та А.Реан виділяють три основні функції педагогіки як науки: теоретичну, прикладну і практичну (спрямовану на удосконалення навчання і виховання людини).

2. Основні педагогічні категорії

Педагогіка має свій понятійний апарат – систему педагогічних понять, які виражають наукові узагальнення. Ці поняття називають категоріями педагогіки. Категорії – найзагальніші поняття, що відображають основні, найістотніші сторони, властивості та зв'язки явищ об'єктивного світу. Найважливіші педагогічні категорії – виховання, освіта і навчання. Вони охоплюють сукупність реальних явищ, теоретичних і практичних питань, що належать до предмета педагогічної науки. Правильне їх розуміння потрібне передусім для пізнання педагогічних закономірностей.

Виховання – соціальне явище, властиве тільки людям, є однією зі сфер суспільно-необхідної діяльності. *Виховання* – цілеспрямований та організований процес формування особистості. Основне його призначення полягає у забезпеченні життєвої наступності поколінь, що не можливе без засвоєння і розвитку новими поколіннями суспільно-трудового досвіду. Проблеми виховання людини вивчають різні суспільні науки – психологія, історія, філософія та ін. Педагогіка досліджує виховання як педагогічний процес, як систему засобів педагогічного управління, як складний комплекс виховних впливів. Поняття «виховання» розуміють по-різному. У широкому розумінні – це процес формування особистості, що відбувається під впливом соціальних умов. Оскільки дійсність нерідко буває суперечливою і конфліктною, то особистість може не тільки формуватися під впливом оточення, а й деформуватись під тиском антисоціальних явищ чи протистояти їм. Виховання (в широкому педагогічному розумінні) – формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, яке базується на педагогічній теорії, передовому педагогічному досвіді. Виховання (у вузькому педагогічному значенні) – цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення конкретної мети в колективі учнів. Виховання (в гранично вузькому значенні) – спеціально організований процес, що передбачає формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком, який відбувається через взаємодію вихователя і виховуваного.

Одним з елементів виховання є освіта. *Освіта* – процес засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань. Термін «освіта» вживається на означення не тільки процесу розумового виховання і

підготовки до виконання певних суспільних функцій, а й результату цього процесу: певного рівня освіченості, ступеня озброєності знаннями, вміннями і навичками, а також характеру освіченості (неповна середня, повна середня або вища, загальна чи професійна освіта). Здобуття певної освіти відповідає і певному статусу людини в суспільстві, його вченому ступеню (згідно із Законом «Про освіту» – бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук). Поняття «освіта» означає також сукупність і функціонування освітньо-виховних установ різних типів та ступенів (початкових, середніх та вищих шкіл, курсів, дошкільних та позашкільних закладів тощо). Йдеться про організацію освітньої справи за певними її принципами, завданнями, масштабами. Саме такий смисл терміна «освіта» міститься у виразах «система народної освіти», «ступені освіти», «управління освітою» та ін. Головним способом здобуття освіти, засвоєння суспільно-історичного досвіду, найважливішим засобом опанування здобутками людської культури є навчання. Зв'язок між поняттями «навчання» та «освіта» настільки тісний, що їх іноді вважають ідентичними.

Навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, у процесі якої засвоюються знання, формуються вміння й навички. Навчання не є механічною передачею знань учителем учням. Це – їх спільна праця, в якій викладання й учіння перебувають у єдності й взаємодії. Провідна роль у цьому процесі належить учителю, який викладає учням навчальний матеріал, спонукає їх до учіння, спрямовує та організовує їх пізнавальну діяльність, навчає засобам і прийомам засвоєння знань, умінь і навичок, перевіряє, контролює та оцінює їх працю. Учні засвоюють (сприймають, осмислюють, запам'ятовують) знання, перетворюють узагальнений наукою досвід людства на особисте надбання, набувають навичок та умінь оперування знаннями, використання їх для вирішення навчальних завдань і практичної діяльності.

Виховання, освіта і навчання – три найважливіші напрями педагогічної діяльності, які органічно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Їх взаємозв'язок – одна з основних педагогічних закономірностей. Адже освіта як процес і як результат інтелектуальної та практичної підготовки людини до життя передбачає навчання в певних його формах, зокрема й самоосвіту. Вона тісно пов'язана з вихованням. Правильно організований процес виховання відкриває можливості для свідомого і глибокого опанування науковими знаннями. Це стосується і навчання, у процесі якого формуються світогляд, внутрішній світ учнів, їхня самооцінка ставлення до людей, до праці, до життя загалом. Навчання неодмінно виконує виховну функцію, а у виховній роботі, в яких би формах її не здійснювали, обов'язкові певні елементи навчання: використання і застосування знань, пояснення, показ, наслідування, засвоєння та ін. Виховання – найбільш загальне і всеосяжне поняття. Як процес, діяльність воно спрямоване на вироблення певних норм поведінки людини. Освіта сприяє формуванню світогляду, набуттю певної суми знань. Це – складова виховання. Навчання ж – це процес здобуття освіти, у якому взаємодіють учитель та учень. Отже, попри те, що виховання,

освіта і навчання тісно взаємопов'язані, їх не можна ототожнювати, оскільки вони мають свою специфіку та свої особливості.

3. Система педагогічних наук

Структура сучасної педагогіки відображає зв'язки і відносини, що виникли під час історичного розвитку педагогічних знань, визначає місце кожної з педагогічних наук, її роль для педагогічної практики. Нині педагогічна наука об'єднує до двадцяти педагогічних галузей. Їх кількість зростає залежно від суспільних потреб (йдеться про самостійні науки із своїм предметом, методами дослідження, понятійно-категорійним апаратом). Певною мірою вони спираються на структуру та принципи загальної педагогіки, будучи її «дочірніми» і водночас самостійними науками.

Загальна педагогіка. Вивчає і формулює принципи, форми і методи навчання й виховання, які є загальними для всіх вікових груп та навчально-виховних закладів. Складається з чотирьох розділів:

- *основи педагогіки* (її філософські засади, характеристика систем освіти);
- *теорія навчання та освіти* (дидактика – сутність процесу навчання і змісту освіти);
- *теорія виховання* (сутність процесу виховання, організації виховного процесу);
- *теорія управління навчально-виховним процесом* (школознавство – система управління школою і діяльність органів освіти).

Вікова педагогіка. Вивчає закономірності виховання й навчання, організаційні форми й методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп. Її поділяють на такі напрями:

- *дошкільна педагогіка* (закономірності виховання дітей дошкільного віку у сім'ї, в дошкільних виховних закладах);
- *педагогіка загальноосвітньої школи* (зміст, форми й методи навчання і виховання школярів).

Професійна педагогіка. Досліджує і розробляє питання підготовки фахівців для різних галузей народного господарства. Залежно від рівня освіти існують такі напрями:

- *педагогіка професійно-технічної освіти* (підготовка кваліфікованих робітників і фахівців середньої ланки для різних галузей народного господарства);
- *педагогіка вищої школи* (освітній процес у закладах вищої освіти, проблеми здобуття вищої освіти).

Спеціальна педагогіка (дефектологія). Вивчає проблеми і розробляє методи виховання, навчання та освіти дітей з різними фізичними або психічними вадами. Залежно від виду дефектів педагогічні знання цієї галузі поділяють на такі напрями:

- *сурдопедагогіка* (навчання й виховання глухонімих, глухих і туговухих дітей);

- *логопедія* (навчання й виховання дітей з порушеннями мовлення);
- *тифлопедагогіка* (навчання й виховання сліпих та слабозорих дітей);
- *олігофренопедагогіка* (навчання й виховання розумово відсталих і дітей із уповільненим розумовим розвитком).

Історія педагогіки. Висвітлює процес розвитку теорії та практики навчання й виховання в різні історичні епохи, різних країн і народів. Методики викладання окремих предметів. Вивчають закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у закладах освіти різних типів.

Шкільна гігієна. Вивчає і визначає санітарно-гігієнічні умови життя учнів, організацію навчального процесу залежно від віку, стану здоров'я.

Порівняльна педагогіка. Порівнює системи народної освіти різних країн.

Галузеві педагогіки. До них належать спортивна, авіаційна, військова, інженерна, медична, культурно-освітня, педагогіка виправно-трудової системи, педагогіка підвищення кваліфікації та перекваліфікації спеціалістів, робітничих кадрів.

Соціальна педагогіка. Вивчає закономірності й механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти і виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтовану діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей та молоді в процесі вирішення суспільних, політичних, економічних та інших проблем суспільства. Науково-теоретичну структуру соціальної педагогіки утворюють:

- *агогіка* (проблеми попередження відхилень у поведінці дітей та підлітків);
- *герогіка* (соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку);
- *андрагогіка* (освіта й виховання людини протягом усього її життя);
- *віктимологія* (проблеми категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціальної організації та насильства).

4. Взаємозв'язок педагогіки з іншими науками

Педагогіка пов'язана з багатьма науками: філософією (етикою), соціологією, естетикою, психологією, анатомією і фізіологією людини, економічними науками, етнологією, педіатрією, кібернетикою тощо. Міжпредметні зв'язки педагогіки з іншими науками дають змогу глибше пізнати педагогічні факти, явища і процеси.

Філософські науки допомагають педагогіці визначити мету виховання, правильно враховувати дію загальних закономірностей людського буття і мислення, забезпечують оперативною інформацією про зміни в науці й суспільстві, коригуючи спрямованість виховання.

Психологія вивчає закономірності розвитку психіки людини, а педагогіка – ефективність виховних впливів, які зумовлюють зміни у її

внутрішньому світі й поведінці. Кожен розділ педагогіки спирається на відповідний розділ психології.

Анатомія і фізіологія людини є основою для розуміння її біологічної сутності – розвитку вищої нервової діяльності, першої і другої сигнальних систем, розвитку та функціонування органів чуття, опорно-рухового апарату, серцево-судинної і дихальної систем.

Економічні науки дають змогу простежити вплив закономірностей розвитку виробничих відносин, економічних процесів, навчання й виховання. Етнологія вказує на національні особливості людей, які завжди є представниками певних етнічних груп.

Соціологія допомагає у пізнанні таких систем суспільства, як сім'я, школи різних типів, трудові колективи, формальні та неформальні групи, юнацька субкультура тощо, використовуючи фактичний матеріал для раціональної організації навчання й виховання.

Використання досліджень кібернетики дає можливість сконструювати і застосувати в педагогічному процесі навчальні та контрольні машини.

5. Метод і методика науково-педагогічного дослідження

Поняття «метод» (грец. *methodos*) використовувалося в стародавньому світі як синонім до виразів «шлях дослідження, спосіб пізнання». Сучасна філософія трактує його як форму практичного і теоретичного освоєння дійсності, систему засобів, прийомів, принципів та підходів, які може застосовувати конкретна наука для пізнання свого предмета.

Метод науково-педагогічного дослідження – спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання. Для отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта навчання й виховання підбирають оптимальний комплекс методів – методику дослідження.

Методика дослідження – процедура, послідовність здійснюваних пізнавальних і перетворюючих дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань. Добираючи методики дослідження, важливо дотримуватися таких вимог:

застосовувати поєднання методів, яке б відкривало різнобічні відомості про розвиток особистості, колективу, іншого об'єкта виховання чи навчання;

використовувані методи мають забезпечити одночасно вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості;

методи мають відображати динаміку розвитку певних якостей, як у віковому плані, так і протягом певного проміжку часу;

використовувати такі методи, які дають змогу одержати відомості про учня з багатьох джерел, віднайкомпетентніших осіб, які постійно спілкуються з ним.

Сучасна педагогіка використовує такі методи педагогічних досліджень: педагогічне спостереження, бесіда, інтерв'ю, експеримент, вивчення

продуктів діяльності, соціологічні методи, соціометричні методи, тестування тощо.

Метод педагогічного спостереження – організоване дослідження педагогічного процесу в природних умовах. Він є найпоширенішим методом дослідження проблем виховання і навчання. Сутність його полягає в умисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психолого-педагогічних явищ. Метод спостереження має цілеспрямований характер, підпорядковується меті дослідження. Головними його вимогами є: чіткість, систематичність, різнобічність, достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність, об'єктивність, економність техніки запису, ретельне, вдумливе й копітке опрацювання зібраного матеріалу, урахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ, відокремлення істотних, стійких, повторюваних фактів від другорядних та випадкових елементів, неупередженість у тлумаченні матеріалу, в оцінюванні фактів і висновків щодо них. Розрізняють спостереження пряме, опосередковане та самоспостереження.

Пряме спостереження – вид спостереження, під час якого дослідник, безпосередньо бере участь у досліджуваному процесі, діє разом з учасниками дослідження. Характер залученості може бути різним: в одних випадках дослідник повністю зберігає інкогніто, й інші учасники ніяк його не виокремлюють у колективі; в інших – спостерігач не приховує своїх дослідницьких цілей. Залежно від дослідницьких завдань вибудовується система стосунків спостерігача з іншими учасниками дослідження. Цей тип спостереження здебільшого використовують під час вивчення дітей у процесі їх навчання й виховання.

Опосередковане спостереження – вид спостереження, що не передбачає безпосередньої участі дослідника у процесі, який вивчають. Воно ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки дає змогу фіксувати природну поведінку дітей, унеможливорює вплив педагога на них.

Самоспостереження – процес споглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за їх зовнішніми виявами. Воно є унікальним методом «проникнення» усередину психічних процесів та явищ. Водночас пов'язане з певними труднощами, оскільки дані самоспостереження повинні бути не інтерпретованими, а сутнісними у тій послідовності, в якій вони виникають. А словесний вияв почуттів та переживань у цей момент має бути чітким та максимально спонтанним. Цінність отриманих даних залежить від щирості дитини, безпосередності, звільненості від додаткових впливів на неї. Дані самоспостережень враховують при висловлюваннях учнів про способи вирішення навчальних та інших завдань, оцінюванні успіхів і невдач у навчальній та іншій діяльності, ставлення до людей, своїх здібностей, читацьких інтересів, смаків, ідеалів, життєвих планів. Фактичні дані самоспостережень аналізують разом з даними спостережень.

Спостереження охоплює елементи теоретичного мислення (задум, методичні прийоми осмислення і контроль результатів), а також кількісні та якісні методи їх аналізу.

Методика спостереження передбачає:

вибір ситуації та об'єкта, узагальнення теоретичних уявлень про них, конкретизацію цілей;

побудову програми спостереження (з'ясування ознак явища, що підлягає спостереженню), одиниць спостереження, способу і форми фіксації результатів (запис, протокол, таблиці, кіно-, фото-, аудіо-, відеореєстрація);

опис способу обробки отриманих даних. Наприклад, під час дослідження форм та видів спілкування учнів, котрі сидять за однією партою, одиницею спостереження є безпосередні контакти між ними (розмова, усмішка у відповідь, записка, дотик тощо). Кожен контакт відмічають у таблиці:

Учень 1			Учень 2		
Вид контакту	Кількість (частота)	Всього	Вид контакту	Кількість (частота)	Всього
Вербальне спілкування			Вербальне спілкування		
Записка			Записка		
Моторні акти (дотик, поштовх, ...)			Моторні акти (дотик, поштовх, ...)		

Аналіз таблиці ілюструє вид спілкування, який переважає, його інтенсивність, ініціатора взаємодії. Для надійності висновків такі спостереження повторюють кілька разів.

Бесіда, інтерв'ю. Бесіда – метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить учителя, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань. Бесіда потребує особливої душевної чуйності, вміння слухати й одночасно вести розмову у передбаченому руслі, розпізнавати емоційні стани співбесідника, миттєво реагуючи на будь-які зміни, фіксувати зовнішні прояви внутрішнього стану (жести, міміку, пози тощо). Для ефективного проведення бесіди необхідно визначити мету, розробити план, з'ясувати, які питання є основними, а які додатковими, створити сприятливу, доброзичливу атмосферу для відвертої розмови, беручи до уваги вікові та індивідуальні особливості співбесідників, виявляти педагогічний такт, запротоколювати бесіду. На початку бесіди основне завдання полягає в налагодженні первинного контакту зі співбесідником. Тому нерідко дослідник формулює спершу запитання, відповіді на які не дають пов'язаної з темою дослідження інформації, але залучають співрозмовника до зацікавленого обміну думками. Ініціатор бесіди має подбати, щоб запитання були короткими, логічними, зрозумілими. Дані про явище, що цікавить, можна одержати при відповідях на прямо поставлені запитання (Що знає досліджуваний про той чи інший об'єкт? Яке ставлення до нього? тощо), так і опосередковано (наприклад, при обговоренні

прочитаної книги). Результати бесіди доцільно порівняти з даними, отриманими за допомогою інших методів.

Відповідно до мети подальшої співпраці вчителя та учнів виділяють такі види бесіди:

- експеримент (залучення до співробітництва). Передбачає настроювання співрозмовника на специфіку експерименту, перелік основних дій, надання інструкцій;

- експериментальна бесіда (перевірка гіпотези). Використовують у ситуаціях, коли кожний окремих елемент діяльності передбачає повну змістову завершеність попереднього;

- інтерв'ю.

Інтерв'ю – метод отримання інформації за допомогою усного опитування. Інтерв'ю допомагає одержати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів; дає змогу вести спостереження за їх психологічними реакціями. Воно ефективне у тих випадках, коли дослідник впевнений в об'єктивності відповідей опитуваного. Під час інтерв'ю дослідник ставить сформульовані наперед запитання у певній послідовності й записує відповіді на них. При проведенні інтерв'ю слід подбати про усунення або хоча б зниження впливу «третьох» осіб, присутність яких може змінити психологічний контекст інтерв'ю, спричинити нещирі відповіді респондента. За ступенем формалізованості інтерв'ю бувають:

- *вільні* – не регламентовані темою, формою бесіди; тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації питань;

- *стандартизовані* – близькі за формою до анкети із закритими запитаннями. Спілкування інтерв'юера і респондента регламентоване детально розробленим питальником (бланк інтерв'ю, анкета) й інструкцією інтерв'юера, який зобов'язаний дотримуватись послідовності й точності під час формулювання запитань і їх послідовності.

Напівстандартизоване інтерв'ю. Поєднує в собі особливості двох попередніх. Межі між видами інтерв'ю рухливі й залежать від мети складності проблеми та етапу дослідження. Ступінь свободи учасників інтерв'ю залежить від переліку та форми запитань, змістовий рівень – від інформаційної насиченості та складності відповідей. Певна ситуація передбачає використання відповідного різновиду інтерв'ю.

Діагностичне інтерв'ю – спосіб отримання інформації про властивості особистості, який допомагає проникнути у її внутрішній світ та зрозуміти проблеми.

Клінічне інтерв'ю – вид терапевтичної бесіди за необхідності надання психолого-педагогічної допомоги. При цьому дослідника цікавить не тільки безпосередній зміст відповідей респондента (факти, погляди, почуття, асоціації тощо), а й його поведінка (тон, жести, рухи та ін.).

Фокусоване інтерв'ю – короткочасна бесіда, мета якої полягає в отриманні інформації про конкретну проблему, процес, явище, реакцію респондента на задану дію.

Панельне інтерв'ю – багаторазове інтерв'ю одних і тих самих респондентів з одних і тих самих питань через певні проміжки часу. Групове інтерв'ю – запланована бесіда, під час якої дослідник прагне викликати дискусію в групі. На інтерв'ю впливають місце, конкретні обставини, тривалість його проведення. Респонденти краще погоджуються на коротке інтерв'ю. Достовірність і надійність одержаної інформації залежить і від особистості дослідника, його ерудиції, спостережливості, дисциплінованості, моральної та фізичної витривалості, знання теми і техніки проведення інтерв'ю. Результати інтерв'ю порівнюють з даними, отриманими за допомогою інших методів (анкет, спостережень, пілотажних досліджень тощо).

6. Психолого-педагогічний експеримент

Психолого-педагогічний експеримент – метод, що забезпечує спостереження за змінами психологічних характеристик дитини в процесі педагогічного впливу на неї. Експеримент дає змогу реєструвати факти, розкривати закономірності, механізми, динаміку, тенденції психічного розвитку, становлення особистості, виявляти можливості для оптимізації цього процесу. Саме цей метод сприяє поєднанню психологічних досліджень з педагогічним пошуком.

Психолого-педагогічний експеримент передбачає такі етапи:

1. Конститувальний етап експерименту першого порядку. Спрямований на з'ясування характеристик та властивостей досліджуваного явища. У ньому беруть участь основна і контрольна групи. Основну групу задіюють у всіх процедурах експерименту. Контрольна група є еталоном, за яким оцінюють розвиваючий та формуючий ефект експерименту. Завдяки цьому дослідження відбувається в паралельному режимі.

2. Формувальний етап експерименту. Здійснюється за допомогою експериментальної моделі розвиваючих та формуючих впливів на предмет дослідження. Поєднує в собі різні процедури: навчальні, ігрові, практичні тощо. Важливою при цьому є аналітична модель «розвиваючого ефекту» експерименту – своєрідний «ідеальний образ» сподівань дослідника щодо його результатів.

3. Конституючий етап експерименту другого порядку. На цьому етапі організують «контрольне» дослідження, залучивши основну та контрольну групи учасників. Його мета – фіксація показників із досліджуваного об'єкта після закінчення процедури формуючих впливів. Показники контрольної вибірки використовують як еталон для з'ясування формуючого ефекту, досягнутого при роботі з основною групою. Далі результати дослідження аналізують та використовують для обґрунтування закономірностей розвитку психологічних особливостей досліджуваних.

За місцем проведення розрізняють лабораторний і природний педагогічний експеримент.

Лабораторний експеримент відбувається в штучних умовах, коли експериментатор моделює всі необхідні для його проведення умови. Він дає

змогу точно враховувати досліджувані зовнішні впливи (силу, тривалість, послідовність подразників або їх комбінацій) та реакції-відповіді (дії, висловлювання) людини на ці подразники. Експеримент завжди доповнюють певними методичними засобами, що дає змогу розширити його можливості й підвищити ефект від дослідження загалом.

Природний експеримент запропонований російським психологом О.Ф. Лазурським (1874 – 1917). Дослідження відбувається у спеціальних умовах, відповідно до його мети, а досліджувані процеси протікають природно та послідовно, без втручання експериментатора. Він поєднує у собі позитивні риси спостереження і лабораторного експерименту, однак, порівняно з лабораторним, є менш точним і тому доповнюється ним.

Педагогічний експеримент дає змогу відокремити досліджуване явище від інших, цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців, повторювати окремі педагогічні явища приблизно в таких же умовах. Дані експерименту обробляють, перевіряють за результатами спостережень та інших методів дослідження.

Вивчення продуктів діяльності – метод дослідження, за якого використовують систему процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз і тлумачення продуктів діяльності людини. Поєднує кілька дослідницьких та аналітичних процедур, які розрізняють за особливістю предмета пізнання. До таких процедур належать:

аналіз особистих документів (листів, фотографій, щоденників, автобіографій, особових справ, зошитів). Дає матеріал для психодіагностики, дослідження життєвого шляху особистості, її ставлення до навчання, рівень засвоєння знань, сформованості умінь та навичок.

аналіз офіційних матеріалів групової, колективної та масової комунікації (записів розмов, дискусій, нарад, статутів, наказів, оголошень, розпоряджень, законів, правил, газет, радіо-, телепередач, реклами). Застосовується для вивчення соціальних процесів, явищ та їх впливу на особистість, стан навчально-виховної роботи в школі. Аналіз продуктів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, суспільних, самоорієнтованих тощо). Як метод психолого-педагогічного дослідження широко використовується у дослідницькій, прикладній діяльності педагогів і психологів. Його ефективність залежить від уміння дослідника знаходити в документах навчально-виховного закладу та матеріалах діяльності вихованців головне, характерне, глибоко аналізувати їх, бачити за ними реальні факти й дії педагогів та учнів.

7. Соціологічні методи дослідження

Останнім часом у педагогіці активно використовують соціологічні методи дослідження: анкетування, визначення рейтингу, узагальнення незалежних характеристик.

Анкетування – це метод збору фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально складеною програмою. Його застосовують для одержання інформації про типовість певних явищ навчально-виховного

процесу. Анкетне опитування проводять для з'ясування біографічних даних, поглядів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок та особистісних рис опитуваних. Залежно від характеру інформації та способів її отримання використовують такі типи анкетного опитування:

- *суцільне* (охоплюються великі групи населення) та *вибіркове* (здійснюють опитування певної групи учасників);
- *усне* (за типом інтерв'ю) та *письмове* (робота з бланковими анкетами);
- *індивідуальне та групове*;
- *очне* (безпосереднє опитування) та *заочне* (поштою, телефоном тощо).

Анкета є набором запитань, кожне з яких логічно пов'язане з головним завданням дослідження. Важливими для анкети є її композиція (розташування запитань), мова і стиль їх формулювання, оформлення, рекомендації щодо заповнення анкети. Починається вона зі вступної частини, в якій зазначають, хто, з якою метою проводить опитування, вміщують інструкцію щодо заповнення, зосереджують увагу на способі повернення заповненої анкети. Вступний текст повинен задати учням настрої співробітництва. Вона має забезпечувати отримання правдивих відповідей як стосовно опитуваного, так і щодо проблеми, які є предметом дослідження.

За формою анкети бувають:

- *відкриті* – анкети, в яких інструкція не обмежує способу відповіді на запитання (Напишіть назву професії, яку б Ви обрали);
- *закриті* – анкети, що мають варіанти відповідей, з яких потрібно вибрати одну (альтернативні) (Чи згодні Ви з твердженням, що професія вчителя є однією з кращих? а) безумовно згоден; б) згоден; в) не певен; г) незгоден), які допускають вибір декількох варіантів відповідей – «питання-меню» (неальтернативні);
- *напіввідкриті* – передбачають не тільки можливість скористатися однією з наведених відповідей, але й запропонувати свою;
- *полярні* – анкети, що виявляють стандартизований набір якостей особистості, ступінь виразності яких може бути оцінений за 4–5 бальною шкалою (уважно проаналізуйте досвід роботи учителів та оцініть рівень розвитку у них педагогічних якостей: «5» – якість притаманна вчителю вищою мірою; «4» – помітно виражена; «3» – мало виражена; «2» – не виражена; «0» – не вдалося її виявити).

За змістом питання анкети поділяють на:

- *прямі*, коли зміст запитань і об'єкт інтересу збігаються (Чому Ви обрали педагогічну професію?);
- *непрямі*, коли зміст запитань та об'єкт інтересу дослідника різні (З ким із своїх товаришів Ви б хотіли сидіти за партою?).

За функціями питання анкети поділяють на: *основні* (спрямовані на збір інформації про зміст досліджуваного явища), *неосновні* (запитання-фільтри,

спрямовані на з'ясування основного запитання, перевірку щирості відповідей).

Підвищенню достовірності служить і забезпечення можливості учневі ухилитися від відповіді, дати невизначену відповідь. Для цього в анкеті передбачають такі варіанти відповідей: «мені важко відповісти», «буває по-різному» тощо. Важливо, щоб запитання не мали у своїх формулюваннях явних або неявних підказок. При формулюванні оціночних запитань і варіантів відповідей обов'язковостежать за збалансованістю позитивних і негативних суджень.

При створенні анкети важливо щоб:

- питання точно характеризували явище, а очікувані відповіді на них були достовірними;
- питання були як прямими, так і непрямыми, як закритими, так і відкритими;
- вони не містили підказок, а також неоднозначного розуміння їх змісту;
- давали достатній простір для відповідей;
- містили контрольні комбінації: прямі, опосередковані запитання, особисті, безособові запитання;
- передбачали попередню перевірку ступеня розуміння запитань на невеликій кількості учнів і коригування змісту анкети.

Надійність даних анкетного опитування перевіряють повторним опитуванням за тією ж процедурою тих самих осіб (визначається стійкість інформації), а також контролем даних анкетного опитування за допомогою інших методів.

Перевага анкетування в тому, що воно є порівняно економним методом збору даних, дає змогу їх аналізувати й обробляти за допомогою статистики. Особливо ефективний цей метод при масових опитуваннях.

Метод рейтингу – полягає в оцінюванні діяльності, її окремих аспектів компетентними експертами, здатними вирішувати творчі завдання, контролювати процес експертизи, виявляти наукову об'єктивність, аналітичність, широту і конструктивність мислення, самокритичність, мати власну думку і вміти її обстоювати. За допомогою рейтингу відбувається первинна класифікація соціально-психологічних об'єктів за ступенем вираження загальної для них властивості – експертних оцінок. Рейтинг є основою для побудови найрізноманітніших шкал оцінок. Використовують його при оцінюванні популярності окремих учнів, значущості їх моральних якостей, престижності професій тощо. Наприклад: «Вкажіть по порядку, кому з Вашого колективу Ви довірили б серйозну справу передусім, у другу чергу, у третю чергу і т. д.?».

Метод узагальнених незалежних характеристик. Розроблений російським психологом К. Платоновим. Передбачає узагальнення відомостей про учнів, одержаних з різних джерел (вчителі, батьки, особи, що

спостерігали за учнями у важливих для дослідника ситуаціях, однолітки, друзі), зіставлення цих відомостей, їх осмислення.

При зіставленні незалежних характеристик необхідно зважати на ймовірність існування розбіжностей в оцінках, зумовлені необ'єктивністю, поспішністю, непрофесійністю суджень «експертів». В такому разі з'ясовують причини розбіжностей, аналізують чинники, що зумовили їх.

Різновидом даного методу є *педагогічний консиліум*. Передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів (за певною програмою єдиними критеріями), оцінювання конкретних якостей особистості, з'ясування причин можливих відхилень в їх поведінці, вироблення засобів щодо запобігання недоліків. Дає змогу оцінювати не тільки наявний рівень розвитку конкретних рис особистості, але й динаміку їх. *Соціометрія* – галузь соціології, яка вивчає міжособистісні взаємини у малих групах кількісними методами, зосереджуючись на внутрігрупових симпатіях і антипатіях; прикладна наука, метод вивчення структури й рівня міжособистісних емоційних зв'язків у групі. Запровадив її американський соціальний психолог і педіатр Джакоб Морено (1892–1974), маючи на меті не лише вивчення, а й розв'язання проблем у групі. Сучасна соціометрія найчастіше послуговується двома методами: анкетуванням та опитуванням, складеними так, щоб на підставі навіть анонімних відповідей можна було скласти поціоматрицю, яка відобразила б особливості стосунків (симпатії, антипатії) у групі. Соціометричне опитування суттєво відрізняється від інших видів соціологічного опитування передусім тим, що його цікавить не характеристика респондента, а характеристика взаємин між респондентами. Цей метод застосовують для дослідження міжособистісних стосунків і міжгрупових відносин з метою їх поліпшення. Він дає змогу вивчити особливості неформальних (неофіційних) стосунків, одержуючи соціологічну інформацію, яку іншим шляхом дістати майже неможливо. Грамотне його використання є передумовою для ґрунтовних теоретичних висновків про функціонування і розвиток груп, досягнення очікуваних результатів у формуванні колективів, підвищенні ефективності їх діяльності. Процедурно соціометрія є поєднанням методики опитування та алгоритмів для спеціального математичного обчислення первинних вимірювань. Взаємини між членами колективу з'ясовують на основі процедур: вибір (бажання індивіда до співробітництва з іншим індивідом); відхилення (небажання співпрацювати з іншим); опускання (залишення одним індивідом іншого поза власною увагою). Запитання соціометричної анкети містять так званий соціометричний критерій. Вербально його формулюють так: «Кого б Ви обрали ...?», «Чий думці Ви віддасте перевагу в ситуації...?», «Хто зумів би Вас переконати ...?» та ін. Соціометричний критерій має: націлювати учасника дослідження на вибір або відхилення іншого учасника групи; бути зрозумілим та цікавим для учасників дослідження; містити в собі пропозиції щодо вибору або відхилення, які формували б у членів групи позитивний емоційно-психологічний ефект; не допускати обмежень щодо вибору одних

та відхилення інших учасників групи. Соціометричні критерії поділяють на два основні класи:

- *комунікативні критерії* (соціометричні тести). Використовують для опису, виміру реальних або уявних взаємин у групі, (з'ясування ставлення кожного члена групи до свого оточення. («Кого б Ви запросили на день народження?»));

- *гностичні критерії* (тести соціальної перцепції; лат. Perceptio – сприймання, у психології – сприйняття). Спрямовані на відображення уявлень людини про своє місце і роль в групі, хто саме її може обрати для вирішення конкретного завдання, а хто – відхилити. («Хто з Вашого класу, на Вашу думку, хотів би запросити Вас на день народження?»). В обох випадках критерії сформульовані у позитивній формі, тобто орієнтовані на з'ясування вибору. Але існують і заперечні критерії, які фіксують негативне ставлення однієї людини до іншої. У соціометрії поширені дихотомічні (грец. Dichotomia – поділ на дві частини) критерії, які дають змогу більш точно з'ясувати взаємини в групі. Наприклад: «Кого з членів Вашого класу Ви запросили б на день народження (позитивна частина критерію), а кого б ні?» (заперечна частина критерію). За соціометричними критеріями можна визначати розуміння людиною закономірностей щодо взаємин у групі, бачення нею процесів спілкування між учасниками цієї групи. У процесі соціометричного дослідження складають соціограму – графічне відображення математичної обробки результатів, отриманих за допомогою соціометричного тесту. Соціограма наочно відображає взаємні симпатії та антипатії, наявність соціометричних «зірок» (осіб, яких обирає більшість опитуваних), «паріїв» (осіб, від яких усі відвертаються) та проміжні ланки між цими полюсами. Вона дає змогу побачити структуру взаємин у групі, робити припущення щодо стилів лідерства, ступеня організованості групи загалом. Соціометрію використовують разом з іншими методами, оскільки вона не розкриває мотивів взаємин у групі, її лише відображає їх загальну картину.

8. Тестування, проєктивні методи

Тестування – метод діагностики із застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень. До нього вдаються для стандартизованого визначення індивідуальних відмінностей особистості. Тестові методи використовують у трьох сферах:

- в освіті;
- при виборі професії та професійній підготовці;
- при психологічному консультуванні й психотерапії.

Вони дають змогу з певною ймовірністю визначити рівень розпитку в індивіда психологічних властивостей (пам'яті, мислення, уяви та ін.), особистісних характеристик, ступінь готовності до певної діяльності, засвоєння знань і навичок тощо.

За функціональною ознакою (призначення тестів щодо предмета дослідження) розрізняють:

- *тести інтелекту* – методики психологічної діагностики, призначені для виявлення розумового потенціалу індивіда;
- *тести креативності* – сукупність методик для вивчення та оцінювання творчих здібностей особистості (креативності);
- *тести досягнень* – методики, за допомогою яких визначають ступінь конкретних знань, навичок, умінь особистості;
- *тести особистісні* – методики психодіагностики, за допомогою яких визначають різні якості особистості та її характеристики: уподобання, цінності, ставлення, емоційні, мотиваційні та міжособистісні властивості, типові форми поведінки;
- *проективні тести* – методики, скеровані на виявлення певних психічних властивостей людини. Вони передбачають стимули, реагуючи на які, людина виявляє найхарактерніші свої якості. Для цього досліджуваній особі пропонують витлумачити події, відновити ціле за деталями, надати сенс неоформленому матеріалу, створити оповідання за малюнком із невизначеним змістом.

9. Математичні методи

Використовують їх для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого у процесі дослідження. Вони надають процесу дослідження чіткості, структурованості, раціональності, ефективності при опрацюванні великої кількості емпіричних даних. У педагогічних дослідженнях широко використовують такі їх види:

- *метод реєстрування* – виявлення певної якості в явищах та її кількості (наприклад, кількості запізнень на уроки);
- *метод ранжування* – класифікація даних у певній послідовності (спадання чи зростання показників), визначення місця в цьому ряду (наприклад, складання списку учнів залежно від рівня успішності тощо);
- *метод моделювання* – створення і дослідження моделей. Є засобом теоретичного дослідження педагогічних явищ через уявне створення життєвих ситуацій, в яких може відбуватися діяльність людини, змодельованої системи. Допомагає пізнати закономірність поведінки людини у певних ситуаціях;
- *статистичні методи* – методи математичної статистики, що використовуються для опрацювання експериментальних даних з метою підвищення обґрунтованості висновків. У педагогіці вони представлені:
 - а) описовою статистикою (табулювання, графічний вираз та кількісне оцінювання даних);
 - б) теорією статистичного висновку (передбачення результатів за даними обстеження вибірок);
 - в) теорією планування експериментів (виявлення та перевірка причинних зв'язків між змінними).

Завдяки математичним методам описують кількісні характеристики педагогічних явищ, визначають оптимальні умови управління процесом навчання і виховання. Ефективні тільки при масовому характері досліджуваних явищ, їх типовості, вимірюваності.

10. Логіка (етапи) психолого-педагогічного дослідження

При організації та проведенні психолого-педагогічного дослідження необхідно дотримуватися певної послідовності дій:

1. *Визначення проблеми дослідження.* Вона має бути актуальною, значимою, відображеною у темі дослідження. Розпочинаючи педагогічне дослідження з'ясовують його об'єкт, предмет та мету.

2. *Грунтовне і всебічне вивчення наукових фактів, положень, висновків.* Спрямоване на з'ясування під час вивчення літературних джерел головної ідеї, позиції автора та особливостей наукового доробку з досліджуваної проблеми. Важливо простежити логіку полеміки автора з іншими дослідниками, особливості його аргументації, виробити власну думку щодо його позиції, сформулювати завдання для глибшого вивчення проблеми.

3. *Вивчення шкільної практики.* Передбачає аналіз літератури про досвід школи, з'ясування проблем, які змушений вирішувати вчитель, типових недоліків у його роботі.

4. *Формулювання гіпотези дослідження.* Гіпотезу дослідження (наукове передбачення його результатів) потрібно формулювати так, щоб виявити положення, які потребують перевірки у процесі дослідження.

5. *Виконання експериментальної роботи.* Передбачає: взаємодію з предметом дослідження, з'ясування його ознак, властивостей; вибір методики, процедури дослідження; організацію експериментальної роботи за обраною методикою.

6. *Зіставлення експериментальних даних з масовою практикою.* Порівняння одержаних результатів дослідної роботи з існуючими в шкільній практиці, опублікованими в науковій, психолого-педагогічній літературі.

7. *Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.* Використовують спеціальні методи (контент-аналіз – для узагальнення змістовної інформації), кореляційний, факторний та інші види аналізу – для узагальнення інформації переважно кількісного характеру та підтвердження закономірних зв'язків між явищами).

8. *Оформлення результатів дослідження, втілення їх у життя.* Подання результатів та висновків дослідження найбільш інформативним способом (графічне, схематичне моделювання, ілюстративне відображення), планування та організація перетворюючих, розвиваючих впливів на сутність досліджуваних явищ.

ТЕМА 3: «КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

Питання теми:

1. Причини та передумови реформування середньої школи України.
2. Мета і формула нової школи.
3. Ключові компетентності для життя.
4. Сутність педагогіки партнерства.
5. Умотивований учитель. Орієнтація на учня. Виховання на загальнолюдських цінностях.
6. Нова структура освіти в Україні: початкова освіта, базова середня освіта, профільна середня освіта.
7. Сучасне освітнє середовище.

1. Причини та передумови реформування середньої школи

Країна та світ змінилися, суспільство змінилося, потреби економіки докорінно змінилися, а підходи до освіти залишилися далеко в минулому сторіччі. В українських школах і вишах учні та студенти здебільшого здобувають сукупність знань без розуміння того, як це може допомогти їм реалізуватися в житті. Освітній процес у закладах професійно-технічної та вищої освіти відірваний від потреб ринку праці та економіки в цілому.

Освітні та наукові заклади потерпають від недостатнього матеріально-технічного забезпечення, неефективного управління та низької якості менеджменту. Основу вітчизняної економіки становлять сировинні та низькотехнологічні галузі, що істотно знижує потенціал розвитку України як конкурентоспроможної держави. Результати наукових досліджень і науково-технічних розробок лише незначною мірою впливають на зростання ВВП України.

Сьогодні маємо шанс це змінити. Потужну державу і конкурентну економіку може забезпечити згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. Саме таких має готувати середня та вища школа. Зміст професійно-технічної та вищої освіти має постійно оновлюватися з урахуванням потреб підприємств – замовників кадрів. Особливої актуальності набуває питання мобільності, конкурентоспроможності та рівня кваліфікації працівників. Освітня та наукова галузі мають перетворитися на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України.

У чому основні недоліки нашої системи освіти? Українська система освіти зазнала дуже незначних змін за двадцять років незалежності країни. Основними недоліками цієї системи залишаються: недостатня автономія навчальних закладів, неефективність державного фінансування та корупція. Неефективне фінансування і, як один із його результатів, низька зарплата вчителів призводять до непрестижності професії вчителя, а також є

причинами корумпованості сектора освіти. У школах діють непрозорі схеми регулярного стягування з батьків грошей на ремонт, підручники, додаткові заняття тощо.

Як і 10, 20, 50 років тому, пересічний український школяр здобуває в школі застарілі знання. За останні роки цей обсяг дуже збільшився, як і значно зріс загальний інформаційний потік у світі.

Учні спроможні лише відтворювати фрагменти несистематизованих знань, проте часто не вміють застосовувати їх для вирішення життєвих проблем. Спосіб навчання в сучасній українській школі не мотивує дітей до навчання. Матеріал підручників затеоретизований, переобтяжений другорядним фактологічним матеріалом.

Учителі використовують переважно застарілі дидактичні засоби.

Педагогів деморалізує низький соціальний статус та рівень оплати праці. Учитель не має справжньої мотивації до особистісного та професійного зростання.

Збільшується цифровий розрив між учителем і учнем. Багато педагогів ще не вміє досліджувати проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з великими масивами даних, робити і презентувати висновки, спільно працювати онлайн у навчальних, соціальних та наукових проектах тощо.

Через хронічне недофінансування сектору сьогодні не всі громадяни України мають рівний доступ до якісної освіти, гарантований державою. Школа відтворює бідність: діти з незаможних родин мають гірші шанси здобути гарну освіту і піднятися соціальною драбиною.

Потрібна докорінна реформа, що зупинить негативні тенденції, перетворить українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України.

Масштабне реформування освіти в Україні стало можливим завдяки прийняттю рамкового Закону України «Про освіту». Він визначив метою освіти всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Розвинуті країни Європи, США, Канада, Японія вже пройшли шлях реформування освіти і тепер успішно застосовують концепції індивідуальних освітніх програм, замість традиційних уроків – усестороннє дослідження тем, набуття навичок критичного та креативного мислення, отримання знань упродовж всього життя в будь-якому місці, у будь-який час, у будь-якій формі.

Україна тільки стає на цей шлях, а реформа середньої освіти – реформа, орієнтована на те, щоб випустити зі школи всебічно розвинену, здатну до критичного мислення цілісну особистість, патріота з активною позицією, інноватора, здатного змінювати навколишній світ та вчитися впродовж життя, – сьогодні на порядку денному.

Ідеологією реформи має стати концепція «Нової української школи», яка була презентована міністром освіти і науки України Л. Гриневич 18 серпня 2016 р. під час педагогічної конференції «Про підсумки розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти у 2015/2016 навчальному році та завдання на 2016/2017 навчальний рік».

Діалог щодо стратегії змін тривав понад три роки. Долучилися всі зацікавлені групи – освітяни, батьки, роботодавці, політичні сили та владні інституції, незалежні експерти та міжнародні організації. В основу концепції покладені: «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років», підготовлена Стратегічною дорадчою групою «Освіта» в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та БФ «Інститут розвитку освіти», а також «Концепція середньої загальноосвітньої школи України» Національної академії педагогічних наук України, «Візія нової української школи», підготовлена спільнотою відповідального вчительства EDCampUkraine.

2. Мета і формула нової школи

Центральне місце в системі освіти належить середній школі. На відміну від університету, в школі ще можна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя.

«Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» (Проект Закону України “Про освіту” №3491-д від 04.04.2016).

В Україні, як і в усьому світі, набирає ваги так зване покоління Y, або «діти тисячоліття», які народилися між 1990 і 2000 роками. Їхні погляди, спосіб життя кардинально відрізняються від старших поколінь. Досить поглянути на організацію офісів провідних технологічних корпорацій, щоб зрозуміти, на що орієнтується креативний клас, який визначає обличчя сучасної економіки. Для них немає чіткого розмежування між роботою, навчанням і відпочинком. Робота не обов'язково має бути серйозною і нудною. Життя для них – це постійне творення, гармонія між зароблянням коштів, пізнанням нового, самовдосконаленням, грою та розвагою.

На підході покоління Z. Сучасні діти значно відрізняються від попередніх поколінь. Вони не обов'язково будуть поділяти погляди старших.

Яке життя оберуть сьогоднішні першокласники? Якою б не була відповідь, маємо запропонувати майбутнім поколінням українців школу, яка буде для них сучасною.

ФОРМУЛА НОВОЇ ШКОЛИ

Наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи. Запровадження ІКТ в освітній галузі має перейти від одноразових проектів у системний процес, який охоплює всі види діяльності. ІКТ суттєво розширяють можливості педагога, оптимізують управлінські процеси, таким чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності.

Новий зміст освіти, заснований на формуванні *компетентностей*, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві.

ФОРМУЛА НОВОЇ ШКОЛИ СКЛАДАЄТЬСЯ З ДЕВ'ЯТИ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ:	
1. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками	6. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
2. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.	7. Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.
3. Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.	8. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти
4. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.	9. Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу.
5. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.	

3. Ключові компетентності для життя. Педагогіка партнерства

Нові освітні стандарти будуть ґрунтуватися на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (18.12.2006), але не обмежуватимуться ними.

У цих Рекомендаціях визначено 8 груп компетентностей.

Компетентність – динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Ключові компетентності – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та

працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя.

10 КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ:

1. *Спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами.* Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування.

2. *Спілкування іноземними мовами.* Уміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання і письмо) у широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів. Уміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування.

3. *Математична компетентність.* Культура логічного і алгоритмічного мислення. Уміння застосовувати математичні (числові та геометричні) методи для вирішення прикладних завдань у різних сферах діяльності. Здатність до розуміння і використання простих математичних моделей. Уміння будувати такі моделі для вирішення проблем.

4. *Основні компетентності у природничих науках і технологіях.* Наукове розуміння природи і сучасних технологій, а також здатність застосовувати його в практичній діяльності. Уміння застосовувати науковий метод, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати.

5. *Інформаційно-цифрова компетентність* передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційнокомунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо).

6. *Уміння вчитися впродовж життя.* Здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя.

7. *Ініціативність і підприємливість.* Уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави. Вміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо.

8. *Соціальна та громадянська компетентності.* Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

9. *Обізнаність та самовираження у сфері культури.* Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших.

10. *Екологічна грамотність і здорове життя.* Уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя.

4. Сутність педагогіки партнерства

Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками.

«Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло», – писав Василь Сухомлинський.

Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства». Основні принципи цього підходу:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими односторонніми, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини. Нова школа допомагатиме батькам здобувати спеціальні знання про стадії розвитку дитини, ефективні способи виховання в дитині сильних сторін характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей. Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями та батьками змінить односторонню авторитарну комунікацію «вчитель» – «учень».

Будуть широко застосовуватися методи викладання, засновані на співпраці (ігри, проекти – соціальні, дослідницькі, експерименти, групові завдання тощо). Учні залучатимуться до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації та успішному перейманню суспільного досвіду.

Буде змінено підходи до оцінювання результатів навчання. Оцінки слугуватимуть для аналізу індивідуального прогресу і плануванню індивідуального темпу навчання, а не ранжуванню учнів. Оцінки розглядатимуться як рекомендація до дії, а не присуд.

Педагогіка партнерства і компетентнісний підхід потребують нового освітнього середовища. Таке середовище допомагає створити, зокрема, новітні інформаційно-комунікаційні технології. Вони підвищують ефективність роботи педагога, ефективність управління освітнім процесом, а водночас уможливають індивідуальний підхід до навчання. Нову українську школу буде підтримувати електронна платформа для створення і поширення електронних підручників і навчальних курсів для школярів та вчителів. Цінності та принципи педагогіки партнерства буде покладено в основу стандарту освіти, оновленої системи професійного розвитку вчителя, сучасної державної освітньої та кадрової політики (відбір та оцінювання педагогів).

5. Умотивований учитель. Орієнтація на учня. Виховання на загальнолюдських цінностях

Нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін. Реформою передбачено низку стимулів для особистого і професійного зростання, з метою залучення до професії найкращих.

Насамперед творчому та відповідальному вчителю, який постійно працює над собою, буде надано академічну свободу. Учитель зможе готувати власні авторські навчальні програми, власноруч обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання; активно виражати власну фахову думку. Держава гарантуватиме йому свободу від втручання у професійну діяльність. Велика увага приділяється матеріальному стимулюванню. У проекті Закону «Про освіту» закладено норму про підвищення місця вчителя у єдиній тарифній сітці. Учителі, які пройдуть добровільну незалежну сертифікацію, будуть отримувати надбавку. Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя. Учителі вивчатимуть особистісно-орієнтований та компетентнісний підходи до управління освітнім процесом, психологію групової динаміки тощо. У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Збільшиться кількість моделей підготовки вчителя. Форми підвищення кваліфікації буде диверсифіковано: курси при ІІІО, семінари, вебінари, онлайн-курси, конференції, самоосвіта (визнання сертифікатів). Учитель отримає право вибору місця і способу підвищення кваліфікації, як передбачено проектом Закону «Про освіту».

Держава буде підтримувати вчительські професійні спільноти. На допомогу вчителю буде створено освітній портал із методичними та

дидактичними матеріалами, українськими е-енциклопедіями, мультимедійними підручниками та інтерактивними онлайн-ресурсами. Буде кардинально скорочено бюрократичне навантаження, у тому числі завдяки переходу на систему освітнього електронного документообігу (замість, а не як доповнення до наявної документації). До роботи в школі будуть залучені найкращі.

ОРІЄНТАЦІЯ НА УЧНЯ

Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму.

«Є необхідність якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини. Це явище я називаю дитиноцентризмом в освіті», – стверджує президент Національної академії педагогічних наук Василь Кремень.

Справді, дослідження свідчать, що суттєво покращують результати навчання такі засоби персоналізації навчального досвіду, як робота за індивідуальними планами, окремими навчальними траєкторіями, у рамках індивідуальних дослідницьких проєктів.

ВИХОВАННЯ НА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЯХ.

Реформатори пропонують вживати поняття «освіта», «освітній процес» в їх сучасному розумінні, що охоплює навчання, виховання і розвиток. Виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства.

Виховання не буде зведено лише до окремих «занять із моралі». Виховання сильних рис характеру та чеснот здійснюватиметься через наскрізний досвід. Усе життя Нової української школи буде організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей. У формуванні виховного середовища братиме участь увесь колектив школи. У закладах буде створюватися атмосфера довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті. Ключовим виховним елементом стане приклад учителя, який покликаний зацікавити дитину. У Новій українській школі будуть виявляти індивідуальні нахили та здібності кожної дитини для цілеспрямованого розвитку і профорієнтації. У цій справі Нова школа буде тісно співпрацювати з позашкільними закладами освіти. Допомогати формувати оптимальну траєкторію розвитку кожної дитини будуть висококваліфіковані психологи та соціальні педагоги. Буде запроваджено

програми із запобігання дискримінації, насильства та знуцанням у школі. Відносини між учнями, батьками, вчителями, керівництвом школи та іншими учасниками освітнього процесу буде побудовано на взаємній повазі та діалозі.

6. Нова структура освіти в Україні: початкова освіта, базова середня освіта, профільна середня освіта

Дитячий організм не сприймає більше, ніж відведено природою для його віку. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально врахувати фізичні, психологічні, розумові здібності дитини кожної вікової групи.

Новий базовий Закон “Про освіту” передбачає три рівні повної загальної середньої освіти:

- початкова освіта (тривалість – чотири роки);
- базова середня освіта, яка здобувається в гімназії (тривалість – п’ять років);
- профільна середня освіта, яка здобувається в ліцеї або закладах професійної освіти (тривалість – три роки).

Загальна тривалість повної загальної середньої освіти збільшиться до 12 років. На території Європи 11-річна пострадянська школа залишилася в Україні, Білорусі та Росії. В усіх європейських країнах мінімальна тривалість здобуття повної загальної середньої освіти становить від 12 до 14 років. Є потреба в збалансуванні на всіх рівнях гуманітарної та природничо-математичної освіти, необхідність у збереженні добрих традицій й забезпеченні високого рівня природничоматематичної освіти та вивченні інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всіх школах.

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

Навчання починатиметься, як правило, з шести років. Діти з особливими потребами зможуть вступати до школи у віці фізичної готовності. Тривалість перебування в початковій школі для таких дітей можна буде подовжити з доповненням корекційно-розвивального складника. Якість освіти, зокрема з іноземної мови, буде підвищено в кожній початковій школі. Навчання буде організовано за єдиним стандартом без запровадження предметів із поглибленим рівнем. Це також дозволить уникнути соціального розшарування та відбору дітей у молодшому шкільному віці.

БАЗОВА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Особливу увагу в освітньому процесі буде приділено вивченню державної мови. На цьому рівні буде закладено базу свідомого самовизначення учня як особистості, члена сім’ї, нації і суспільства, здатність терпимо і з розумінням ставитися до різноманіття світу і людей.

Базова середня освіта поділятиметься на два цикли:

- Перший, адаптаційний (5-6 класи);
- Другий, базове предметне навчання (7-9 класи).

Перший цикл буде пробуджувати і підтримувати інтерес до сфер знань і діяльності, передбачених навчальною програмою. Другий цикл базової

середньої освіти сприятиме формуванню учнів як відповідальних членів суспільства, здатних самотійно долати проблеми повсякденного життя, вибрати шлях подальшого навчання відповідно до своїх інтересів і здібностей. Навчання буде здебільшого предметним. Частина часу буде відведена на предмети за вибором. Після завершення базової середньої освіти учень буде усвідомлювати, які ціннісні орієнтири лежать в основі його вчинків, спиратися на сильні риси свого характеру, відчувати відповідальність за результати своєї діяльності. Результати навчання будуть оцінюватися через державну підсумкову атестацію у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

ПРОФІЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

У рамках профільної освіти старшокласник зможе обирати одне з двох спрямувань навчання:

- академічне, із поглибленим вивченням окремих предметів з орієнтацією на продовження навчання в університеті;
- професійне, яке поряд зі здобуттям повної загальної середньої освіти забезпечує отримання першої професії (не обмежує можливість продовження освіти).

Здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням буде здійснюватися в академічних ліцях – як правило, в окремих закладах освіти. Буде створено мережу академічних ліцеїв на зразок мережі професійних ліцеїв, тобто третій ступінь школи буде відокремлено від другого ступеня. В академічних ліцях перший рік навчання буде перехідним. На цьому етапі учень ще зможе змінити профіль навчання. Учні матимуть право обирати не лише предмети, а й рівні їхньої складності. Випускники академічних ліцеїв будуть проходити державну підсумкову атестацію у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

Профільну середню освіту за професійним спрямуванням здобуватимуть у професійних ліцях та профільних коледжах. Випускники професійних ліцеїв та коледжів будуть проходити державну підсумкову атестацію у формі зовнішнього незалежного оцінювання. За умови успішного проходження ДПА у формі ЗНО випускники професійних ліцеїв та коледжів зможуть вступати до ВНЗ, а випускники коледжів – навчатися у ВНЗ за скороченою програмою. Молоді люди, які закінчили профільну школу, розумітимуть свою майбутню роль у родині, професійній діяльності, суспільстві.

Що ж стосуються АВТОНОМІЇ ШКОЛИ І ЯКОСТІ ОСВІТИ, то в умовах децентралізації на державному рівні управління будуть визначатися стандарти освіти та забезпечення моніторингу якості освіти. За дотримання цих стандартів буде відповідати окремий центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти із залученням громадськості. Натомість безпосереднє управління школами буде здійснюватися на місцевому рівні.

Зросте вплив місцевих громад на формування локальної освітньої політики, з урахуванням місцевих культурних особливостей та особливостей ринку праці, на основі державної освітньої політики.

Адміністративні та навчально-методичні повноваження будуть делегуватися на рівень закладу освіти. Школи зможуть самостійно формувати освітні програми, складати навчальні плани і програми з навчальних предметів відповідно до стандартів середньої освіти та досягнень сучасної науки, обирати підручники, методики навчання і виховання, розвивати навчально-матеріальну базу. Автономія передбачає і вищий рівень відповідальності закладу освіти. Засновники школи контролюватимуть освітню та фінансово-господарську діяльність закладу освіти, призначатимуть на умовах контракту керівника школи.

В управлінні школою братиме участь громадське самоврядування працівників закладу, учнів та їхніх батьків. Колегіальним органом батьківського самоврядування закладу освіти в Новій українській школі є батьківська рада. Наглядова рада школи здійснюватиме громадський нагляд, зокрема зможе брати участь у визначенні стратегії розвитку закладу освіти, аналізувати діяльність закладу освіти та його посадових осіб, контролювати виконання кошторису та/або бюджету закладу освіти, сприяти залученню додаткових джерел фінансування. Разом із запровадженням автономії буде посилено відповідальність школи перед суспільством за якість освіти. При цьому тотальний державний контроль у вигляді інспектування замінить громадсько-державна система забезпечення якості.

Провідні країни розглядають сферу освіти як пріоритетний напрям інвестицій, який повертається новими технологіями, знаннями і прибутками від інноваційної діяльності. У Новій українській школі публічні фінанси будуть розподілятися прозоро. Держава і суспільство побачать, як витрачаються кошти, і будуть відстежувати результат освітніх інвестицій.

7. Сучасне освітнє середовище

Вільному розвитку сприяє творче середовище. Таке середовище буде організовано в Новій українській школі. Зміні підлягають фізичне просторово-предметне оточення, програми та засоби навчання.

У Новій школі зросте частка проектної, командної, групової діяльності у педагогічному процесі. Відповідно буде урізноманітнено варіанти організації навчального простору в класі. Крім класичних варіантів, буде використано новітні, наприклад, мобільні робочі місця, які легко трансформувати для групової роботи. Виділятимуться окремі приміщення з відкритим освітнім простором.

Планування і дизайн освітнього простору школи буде спрямований на розвиток дитини і мотивації її до навчання. Освітній простір Нової української школи не обмежуватиметься питаннями ергономіки. Організація нового освітнього середовища потребує широкого використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення лабораторної бази для вивчення предметів природничо-математичного циклу.

Запровадження ІКТ в освітній галузі перейде від одноразових проектів до системного процесу, що охоплює всі види діяльності. ІКТ суттєво розширять можливості педагога, оптимізують управлінські процеси, таким

чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності. Розвиватиметься інфраструктура для забезпечення різних форм навчання. Зокрема буде створено освітню онлайн платформу з навчальними і методичними матеріалами для учнів, учителів, батьків і керівників навчальних закладів.

Кожна школа матиме у своїй структурі сучасну бібліотеку, яка стане ресурсним осередком і експериментальним майданчиком для учнів і вчителів, забезпечить вільний доступ до якісних електронних підручників, енциклопедій, бібліотек, лабораторій. У Новій школі буде заохочуватися інклюзивна освіта. Для учнів з особливими потребами буде створено умови для навчання спільно з однолітками. Для таких дітей буде запроваджено індивідуальні програми розвитку, зокрема корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і необхідні засоби навчання.

ТЕМА 5: «ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ»

Питання теми:

1. Форми організації процесу навчання.
2. Класно-урочна система навчання.
3. Поняття та загальна характеристика технологій навчання.
4. Пояснювально-ілюстративне навчання.
5. Проблемне навчання в сучасній школі.
6. Сутність програмованого навчання в загальноосвітній школі.
7. Диференційоване навчання як педагогічна технологія.
8. Особистісно-орієнтована технологія навчання.
9. Технологія інтерактивного навчання.

Сучасна освіта – це освіта для людини. Її стрижнем є розвиваюча, культуротворча, домінанта, виховання здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості, яка вміє використовувати набуті знання і вміння для творчого розв’язання проблем, критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, прагне змінити своє життя.

Роль учителя є вирішальною у процесах формування мислення, гартування характеру й виховання моральних якостей учня. Він генератор і джерело ідей, якими керується другий суб’єкт педагогічного процесу – учень. Від педагогічної майстерності вчителя залежить націлювання учнів на належний навчальний лад. Щоб керувати процесом формування і розвитку здібностей учнів, треба знати актуальні і потенціальні їх рівні. Водночас виникає проблема: якими повинні бути умови середовища, щоб кожен школяр міг розвинути свої творчі нахили й перетворити їх у творчі досягнення. Високий рівень успішності не завжди поєднується з високим рівнем творчої обдарованості. У зв’язку з цим потрібно намагатися створити сприятливі умови для самовираження кожної дитини в різних видах діяльності.

Працюючи в школі та спостерігаючи за школярами, можна дійти висновку, що є учні, які на уроці перестають слухати або, навпаки, тільки роблять вигляд, що слухають, але не чують, якщо новий матеріал їх не зацікавив з самого початку. Запобігаючи байдужості на уроці, появу нового матеріалу потрібно підпорядковувати природній допитливості школяра: новий факт не виникає з “нічого”; разом з дітьми з’ясувати можливості і його застосування, а форму організації навчання обирати оптимальною. Отже, завдання, яке постало перед учителем, – збудити здібності своїх учнів, виховати в них сміливість думки і впевненість у тому, що вони розв’яжуть кожне завдання, – без особистого захоплення справою, без наявності педагогічного такту і таланту, без умілого вибору форм навчання, методів, прийомів та засобів втілити в життя неможливо.

Творчо працюючи, вчитель завжди прагне:

- Пропонувати посильний рівень вимог відповідно до рівня навченості та научуваності;
- Вчити учнів концентруватися та максимально викладатися в обмежений час;
- Дати можливість навіть слабкому учневі отримати високу оцінку;
- Створювати умови для свідомого і самостійного вибору учнями рівня засвоєння навчального матеріалу;
- Дати можливість сильним учням проявити своє творчі здібності.

Адже інтерес до діяльності має спеціальну здатність підвищувати працездатність включаючи увагу. Підтримання бажання вчитися вимагає зміни способів і форм сприйняття нового, створення різних ситуацій для застосування вивченого. Виховання ж інтересу передбачає реалізацію багатьох методичних прийомів, пошук і застосування різних технологій навчання, а головне невтомну вчительську працю, самовдосконалення і самоосвіту.

Нині важливу роль у розвитку пізнавальних інтересів учнів відіграють інтерактивні технології навчання та інтерактивний урок. Інтерактивне навчання – це певний різновид активного навчання, це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, мета якої – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчув би свою інтелектуальну спроможність пізнавати нове. Досягти цього можна за умови постійної активної взаємодії вчителя та учнів, що дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу. Інтерактивність навчання передбачає активізацію навчальних можливостей учня під час навчання замість переказування готової інформації. Уроки, на яких використовуються інтерактивні технології, дають учням основні пізнавальні та громадянські вміння, а ще навички і зразки поведінки. Вони захоплюють учнів, пробуджують учнівський інтерес, навчають самостійного мислення та дій. Ефективність і сила впливу на емоції та свідомість вихованців значною мірою залежить від умінь і стилю роботи вчителя.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроків. Як правило, структура таких занять складається з п'яти елементів:

1. Мотивація.
2. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.
3. Надання необхідної інформації.
4. Інтерактивна вправа – центральна частина заняття.
5. Підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.

Під час проведення уроків застосовують парну і групову роботу (в малих та великих групах). Це спонукає учнів висловлювати свої думки, формує вміння переконувати, вести дискусію. З метою підвищення ефективності уроку як основної форми навчання проводять уроки-лекції, уроки-семінари, комбіновані уроки, уроки-заліки, уроки-консультації,

використовуючи різні сучасні технології: “акваріум”, “мозковий штурм”, “коло ідей”, “метод прес”, “навчаючи, вчуся”, “мікрофон” тощо.

Робота в малих групах дає змогу набути навичок спілкування та співпраці. Інтерактивна взаємодія не заперечує домінування одного учасника навчального процесу над іншими, однієї думки над іншою. Під час інтерактивного навчання учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення. Інтерактивне навчання дає змогу різко збільшити відсоток засвоєння матеріалу, оскільки впливає не kbit на свідомість учня, а й на його почуття, волю.

Методи роботи в малих групах

Метод “Мікрофон” надає можливість кожному і кожній сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Правила проведення такі:

- говорити має тільки той чи та, у кого “символічний” мікрофон;
- відповіді не коментуються і не оцінюються;
- коли хтось висловлюється, інші не можуть говорити або викрикувати з місця.

Робота в малих групах дозволяє набути навичок, які необхідні людині для спілкування та співпраці.

Після того, як учитель об’єднав вас у малі групи і ви отримали завдання, ваша група на короткий час (3-5 хв.) повинна виконати це завдання та оголосити результати роботи своєї групи.

Правила роботи в малих групах, які допоможуть організувати роботу:

1. швидко розподіліть ролі в групі:

Спікер (керівник групи):

- зачитує завдання групи;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитись по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підводить підсумки роботи;
- за згодою всієї групи визначає доповідача.

Секретар:

- веде коротко розбірливо записи результатів роботи своєї групи;
- як член групи має бути готовим висловити думку групи при підведенні підсумків або допомогти доповідачеві.

Спостерігач (тайм-кіпер):

- слідкує за часом;
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

2. Починайте висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.

3. Дотримуйтеся одного з правил активного слухання, головне не перебивайте один одного.

4. Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, що висловили цю ідею.

5. Утримуйтеся від оцінок та образ учасників групи.

6. Намагайтеся в групі дійти спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка і вона має право на існування.

“Мозковий штурм” – це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень, що спонукає учасників проявляти свою уяву та творчість, який досягається шляхом вільного вираження думок усіх учасників та учасниць і допомагає знаходити кілька рішень по конкретній темі.

Учитель на уроці називає тему дискусії та запрошує вас взяти участь у її обговоренні шляхом штурму, який організовується за такими етапами:

1. Всі учасники “штурму” пропонують ідеї щодо розв’язання висунутої проблеми (ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними).

2. Учень або учениця записує на дошці всі ідеї, що пропонуються.

3. Коли група вважає кількість поданих ідей достатньою, їх подання припиняється.

4. Після того як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються, розвиваються групою.

Метод “Займи позицію” допомагає проводити дискусію по спірній, суперечливій темі. Надає можливість висловитися кожному і кожній, продемонструвати різні думки по темі, обґрунтувати свою позицію або перейти на іншу позицію в будь-який час, якщо вас переконали, та назвати більш переконливі аргументи.

Порядок проведення:

- учитель називає тему та пропонує вам висловити свою думку по досліджуваній темі;

- вам потрібно стати біля того плакату, який збігається з вашою точкою зору;

- підготуйтеся до обґрунтування своєї позиції, чому саме її ви обрали;

- якщо після обговорення дискусійного питання ви змінили точку зору, можете перейти до іншого плакату і пояснити причину свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони.

Метод “Навчаючи-вчуся” надає вам можливість взяти участь у навчанні та передачі своїх знань іншим, у даному випадку своїм однокласникам та однокласницям під час уроку.

Ваша робота організовуватиметься так:

- після того як учитель назвав тему та мету уроку, роздав вам картки із завданням, вам потрібно ознайомитися з інформацією, що міститься на вашій картці;

- якщо вам щось незрозуміле, запитайте про це та перевірте в учителя, чи правильно ви розумієте інформацію;

- підготуйтеся до передання цієї інформації іншим у доступній формі;

- вам необхідно ознайомити зі своєю інформацією інших однокласників та однокласниць. Ви маєте право говорити тільки з однією особою. Ваше завдання полягає в тому, щоб поділитися своєю інформацією з іншими учнями і самому дізнатися про певну інформацію в них;

- тоді, коли всі поділилися та отримали інформацію, розкажіть у класі, про що ви дізналися від інших.

Робота в парах є різновидом роботи в малих групах. Ця форма роботи дозволить вам набути навичок співробітництва, оволодіти уміннями висловлюватись та активно слухати.

Організуйте свою роботу так:

1. Прочитайте надане завдання та інформацію до його виконання.
2. Визначте, хто буде говорити першим.
3. Висловіть свої думки, погляди на проблему по черзі.
4. Дійдіть спільної думки.
5. Визначте, хто буде очолювати результати роботи класу та підготуйтеся до нього.

Для ефективного спілкування в парах необхідно враховувати кілька моментів:

1. Зверніть увагу на:

- мову тіла: сідайте обличчям до того чи тієї, з ким говорите, нахилийтеся вперед, встановіть контакт очима;
- допомагайте партнерові чи партнерці говорити, використовуючи звуки та жести заохочення: кивок головою, доброзичливу посмішку та ін;
- якщо необхідно, ставте уточнюючі запитання (запитання, які допомагають прояснити ситуацію, уточнити дещо з того, що вже відомо);
- під час висловлювання говоріть чітко, по суті справи, наводячи приклади і пояснюючи свої думки.

2. Запам'ятайте, чого не слід робити під час активного слухання:

- давати поради;
- змінювати тему розмови;
- давати оцінки особі, яка говорить;
- перебивати;
- розповідати про власний досвід.

Розігрування правової ситуації по ролях. Мета розігрування – визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду шляхом гри.

Рольова гра імітує реальність призначення ролей, які вам дісталися, та надає можливість “діяти як насправді”. Ви можете розігрувати свої власні ситуації, в яких вже побували. Якщо ви берете участь у рольовій ситуації, ви повинні:

- чітко дотримуватися своєї ролі;
- намагатись слухати партнерів по грі та вчителя;
- не коментувати дії інших, знаходячись у ролі;
- намагатись поставитися до своєї ролі як до реальної життєвої ситуації, в яку ви потрапили;

- вийти з ролі по закінченню сценки;
- взяти участь в обговоренні розіграної ситуації та поділитися своїми відчуттями під час перебування в ролі.

“Ток-шоу”. Метою такої форми роботи є отримання навичок публічного виступу. Учитель на цьому уроці є ведучим. На ток-шоу робота організовується так:

1. Оголошується тема дискусії.
2. Запрошуються висловитися із запропонованої теми “запрошені гості”.
3. Слово надається глядачам, які можуть виступити із своєю думкою проягом 1 хв. або поставити запитання «запрошеним».
4. «Запрошені» мають відповідати лаконічно та відверто.
5. Ведучий також має право поставити своє запитання або перервати виступаючого за лімітом часу.

Ця форма роботи допоможе вам навчитися брати участь у загальних дискусіях висловлювати та захищати власну позицію.

Правила дискусії (культура ведення дискусії).

Дискусія дає прекрасну нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або з суперечливого питання. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому бажано знати правила культури ведення дискусії:

1. Говоріть по черзі, а не всі одночасно.
2. Не перебивайте того або той, хто говорить.
3. Критикуйте ідеї, а не особу, що її висловила.
4. Поважайте всі висловлені думки.
5. Не смійтеся, коли хтось говорить, за винятком, якщо хтось жартує.
6. Не змінюйте тему дискусії.
7. Намагайтеся заохочувати до участі в дискусії інших.

ТЕМА 6: «КОНТРОЛЬ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ»

Питання теми:

1. Сутність та цілі педагогічного контролю.
2. Функції педагогічного контролю.
3. Принципи педагогічного контролю.
4. Основні види та форми контролю.
5. Методи контролю і оцінки знань, умінь та навичок.
6. Засоби контролю. Тестовий контроль.

1. Сутність та цілі педагогічного контролю

У ході планування уроків і навчальних тем одним із аспектів, який заслуговує на увагу, є питання, як контролювати і забезпечувати прогрес учнів у навчанні, як визначити ступінь прогресу, якого вони досягли, і як оцінити результати учнівських досягнень та праці вчителя. Перед проведенням уроку вчитель повинен спланувати, як визначити або оцінити і покращити ефективність та якість своєї роботи і як зафіксувати, проаналізувати, покращити та оцінити роботу й навчальну діяльність учнів. Діючи таким чином, педагог визначить виміри й інструменти та зможе використати їх для оцінювання досягнень класу в цілому або окремих учнів.

Саме тому, важливим структурним компонентом навчального процесу, що пов'язаний з його цілями, змістом і методами, є контроль. Від результатів контролю значною мірою залежать постановка цілей і завдань навчання, вибір і послідовність застосування його методів. Завдяки контролю реалізується зворотній зв'язок, що дає змогу оперативно регулювати і корегувати процес навчання, ставити конкретні завдання на наступний урок.

Вирішення проблеми підвищення якості освіти на сучасному етапі передбачає значне поліпшення контролю навчальної роботи учнів як важливого засобу управління процесом навчання.

Необхідність контролю навчальної роботи й оцінки знань має об'єктивний характер. Тут діє закономірний зв'язок ланцюгу: мета навчання – процес – результат – наступна мета. Але для того щоб педагогічно грамотно визначити мету, необхідно точно знати, що вже досягнуто в результаті навчання.

Контроль входить як складова частина до системи навчання. Завданням контролю передусім є визначення та оцінювання рівня сформованості вмінь та навичок. Головна мета контролю у процесі навчання — управління цим процесом. Як складник системи навчання контроль має свої функції, види, форми, засоби та об'єкти. Успішна реалізація функцій контролю впливає на ефективність як контролю, так і всього процесу навчання. Контролем якості знань прийнято називати спостереження за процесом засвоєння знань, умінь і навичок. За своєю суттю контроль забезпечує корекцію невірної засвоєної інформації, створює зворотний зв'язок між учителем і учнем, сприяє

встановленню дисципліни, більш повному, міцному й правильному закріпленню в пам'яті навчального матеріалу. Головна мета контролю як дидактичного засобу управління навчанням – забезпечення його ефективності шляхом приведення до системи знань, умінь, навичок учнів, самостійного застосування здобутих знань на практиці, стимулювання навчальної діяльності учнів, формування у них прагнення до самоосвіти, самоперевірки, самооцінки роботи вчителя.

Контроль (від фр. – *control*) має декілька значень. У дидактиці його розуміють як нагляд, спостереження і перевірку успішності учнів.

Педагогічний контроль – це система перевірки результатів навчання, розвитку і виховання учнів.

Педагогічний контроль як ключову складову педагогічної діагностики розглядають в широкому і вузькому плані. У першому випадку під педагогічним контролем мається на увазі систематично обґрунтована перевірка результатів освіти, навчання і виховання, у другому – він означає виявлення, вимір, оцінку знань, умінь та навичок. Отже, він має знаходитися в поєднанні зі всіма компонентами освітнього процесу будь-якого закладу освіти.

Уся контрольна підсистема з будь-якого предмету проектується таким чином, щоб кожна тема була педагогічно і методично завершена, тобто щоб учень пройшов через повний цикл процесу засвоєння – від первинного сприйняття змісту до закріплення і застосування засвоєної інформації в моделях реальної практики навчання.

Педагогічний контроль, як зазначив відомий український вчений В.Сухомлинський, необхідно підпорядковувати головній меті – поглибленню, закріпленню і розвитку знань, умінь та навичок здобувачів освіти.

Під педагогічним контролем сучасні педагоги розуміють сукупність дій, що дозволяють виявити кількісно-якісні характеристики результатів навчання, оцінити, яка частина програмного навчального матеріалу, запланованих знань, умінь і навичок освоєна здобувачами освіти. Такі оцінки повинні характеризувати ступінь досягнення мети навчання з трьох основних точок зору: обсягу набутих знань, рівня їх засвоєння (ступінь розуміння, міцність засвоєння) і уміння застосовувати їх на практиці.

У дидактичній літературі поняття «контроль», «перевірка», «оцінювання», «оцінка», «облік» іноді вживають як синоніми, проте їх не можна ототожнювати.

Перевірка є компонентом (засобом) контролю і означає виявлення і вимірювання рівня і якості знань, обсягу праці учня.

Окрім перевірки, елементами контролю є **оцінювання** (процес) та **оцінка** (результат перевірки). Оцінки фіксують у вигляді балів у журналах, табелях успішності, базах даних.

В.О. Сухомлинський зазначав: «Оцінка морально виправдана тільки тоді, коли учитель оцінює не здібності, взяті, так би мовити у чистому

вигляді, а єдність праці і здібностей, причому на перше місце ставиться праця».

Основою для оцінювання успішності учня є результати контролю. **Облік успішності** передбачає фіксацію результатів контролю у вигляді оцінного судження або числового бала з метою аналізу стану навчального процесу за певний період, причин його неефективного функціонування. Отже, структура контролю складається з перевірки, оцінювання, оцінки та обліку.

Об'єктом контролю у навчанні є знання учнів про основні категорії, принципи, правила, факти, явища у їх тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості, їх уміння і навички оперувати цими знаннями. Об'єктом контролю є також діяльність учнів у навчанні, їх уміння застосовувати знання на практиці, самостійно здобувати нові знання. Контроль знань учнів завжди має бути зорієнтований на загальну мету навчання.

Основна мета контролю як дидактичного засобу управління навчанням полягає в забезпеченні ефективності навчання шляхом систематизації знань, умінь і навичок учнів, самостійного застосування ними здобутих знань на практиці. До його завдань також належить стимулювання учнів старанно навчатися, формування в них прагнення до самоосвіти.

Цілі контролю як компонента процесу навчання з точки зору викладача:

- встановлення зовнішнього (зворотного) зв'язку;
- перевірка якісних та кількісних параметрів знань, вмінь та навичок;
- встановлення рівня засвоєння навчального матеріалу.

З точки зору учня – встановлення внутрішнього зв'язку між досягнутим результатом та ціллю (метою) навчання.

Контрольні навчальні заходи, що проводяться педагогом (вчителем) передбачають, також, вирішення низки завдань:

- на початку вивчення будь-якого предмету перевірити рівень ключових знань учнів, що забезпечують засвоєння даного предмету;
- перевірити й оцінити підготовленість учнів до кожного уроку і якість засвоєння ними навчального матеріалу, що вивчався на уроці;
- перевірити розуміння учнями змістовно-логічних зв'язків елементів певної теми з іншими темами предмету;
- перевірити й оцінити якість засвоєння учнями кожної теми навчальної дисципліни;
- виявити рівень уміння учнів вирішувати практичні завдання на основі теоретичних положень предмету;
- перевірити й оцінити отримані учнями знання, уміння і ступінь оволодіння ними практичних навичок, а також розвиток теоретичного мислення в обсязі вимог програми предмету;
- здійснення вчителем самоаналізу за результатами контролю якості засвоєння учнями змісту предмету;

- використання вчителями результатів контролю якості засвоєння учнями предметів для надання їм допомоги та проведення виховної роботи з ними.

Основними засобами контролю є спостереження за діяльністю учня під час занять, вивчення продуктів навчальної праці учня, перевірка знань, умінь та навичок.

Таким чином, в широкому плані педагогічний контроль це система науково обґрунтованої перевірки результатів освіти, навчання. У вузькому розумінні – виявлення, вимірювання (оцінювання) та оцінка знань, умінь та навичок учнів на різних етапах засвоєння змісту предметів.

2. Функції педагогічного контролю

Функції контролю знань поділяють на *специфічні* (контролювальні) та *загальні*.

Специфічні функції полягають у виявленні, вимірюванні й оцінюванні знань.

До *загальних функцій* контролю належать:

- *діагностична* (визначення рівня та якості знань учнів, виявлення прогалин у знаннях та їх причин);

- *освітня* (систематизація знань учнів, коригування результатів їхньої навчальної діяльності). Ця функція контролю реалізується на основі синтезу набутих навичок і вмінь в оперуванні засвоєним навчальним матеріалом, які актуалізуються у процесі виконання контрольних завдань. Контрольне завдання за характером є завдання, виконання якого потребує від учня здійснення певних дій, спрямованих на досягнення мети, поставленої у завданні. Ці дії відбуваються завдяки функціонуванню відповідних навичок і вмінь, в результаті чого відбувається їх подальше закріплення та удосконалення. Отже під час виконання контрольних завдань продовжується і процес навчання.;

- *виховна* (формування моральних якостей учнів, виховання адекватної самооцінки, дисциплінованості, самостійності, почуття відповідальності);

- *розвивальна* (формування самостійності та критичності мислення учня, розвиток пізнавальних процесів). Ця функція контролю передбачає розвиток індивідуально-психологічних особливостей учнів, які функціонують під час виконання контрольних завдань: оперативна слухова або зорова пам'ять, гнучкість мислення, та ін. У процесі контролю відбувається розвиток спеціальних навчальних умінь, які дозволяють учням найкращим чином виконати контрольне завдання шляхом визначення оптимальних стратегій його виконання. На цій основі розвиваються вольові якості особистості учня, почуття відповідальності, здатність до самодисципліни.;

- *стимулювальна* (спонукання учнів до систематичної праці, досягання кращих результатів у навчанні, подолання прогалин у знаннях);

- *прогностична* (визначення шляхів підвищення ефективності роботи вчителя і пізнавальної діяльності учнів);

- *оцінювальна* (зіставлення виявленого рівня знань, умінь і навичок з вимогами навчальної програми). Оцінювальна функція реалізується в ході оцінювання результатів виконання навчальних завдань. Оцінка вказує на певний рівень володіння предметом вивчення, є орієнтиром для учня у подальшій діяльності в опанування вичаємої дисципліни, є основним показником успішності навчання в офіційних документах про освіту.;

- *управлінська* (коригування роботи учнів і власної діяльності вчителем, удосконалення організації навчання).

Загальні та *специфічні* функції контролю зумовлені основними завданнями навчання і тісно взаємопов'язані.

Для того, щоб ці функції успішно реалізувалися у практиці навчання, контролю мають бути притаманні такі якості контролю:

1. *Цілеспрямованість* – контроль має бути спрямованим на певні навички й уміння, рівень досягнення яких визначається та оцінюється.

2. *Репрезентативність* контролю означає, що контролем має бути охоплений весь матеріал, засвоєння якого перевіряється.

3. *Об'єктивність* контролю – забезпечується застосуванням об'єктивних способів оцінювання відповідей учнів.

4. *Систематичність* контролю – реалізується за умови його регулярного проведення в процесі навчання на всіх етапах навчання.

Також, реалізація зазначених функцій залежить від дотримання основних принципів перевірки навчально-пізнавальної діяльності та оцінки знань, вмінь і навичок учнів.

3. Принципи педагогічного контролю

Принципи організації контролю та оцінки знань учнів визначаються метою навчально-виховного процесу, а також об'єктивними закономірностями педагогічного процесу в них.

А.М. Алексюк і Ю.К. Бабанський пропонують дотримуватися таких *принципів контролю*:

- *індивідуальності* (за стилем і формами) перевірки й оцінки знань, навичок і вмінь;

- *систематичності і регулярності перевірок і оцінювання навчально-пізнавальних дій*;

- *урізноманітнення видів і форм контролю*;

- *всеосяжності, що передбачає всебічність, тематичність і повноту контролю та оцінювання*;

- *об'єктивності перевірок та оцінювання*;

- *диференційованості контролю та оцінювання*;

- *єдності вимог до контролю*.

До них слід додати ще один *принцип* – *гуманності контролю*.
І.П. Підласий додає ще *принцип гласності*, що полягає в проведенні

відкритих випробувань усіх суб'єктів учіння за тим самим критерієм, тобто отримані результати кожного учня в процесі діагностування відомі всім, оцінки оголошені й умотивовані.

Для якісного здійснення контролю необхідно чітко визначити його *предмет і критерії*. Визначаючи предмет контролю, ми намагаємося врахувати характер і специфіку навчально-пізнавальної діяльності та індивідуально-психічні особливості учнів. «У педагогічній теорії під критеріями розуміють ті якості явища, що відбивають його суттєві характеристики і саме тому підлягають оцінці». Безперечно, основою вибору критеріїв має бути зміст навчальних програм.

Зазначені критерії мають давати відповіді на такі запитання:

1. Яким є рівень опанування учнем різних фактів, правил і відомостей, передбачених у навчальних програмах?

2. Якою мірою та які навчальні предмети суттєво вплинули на загальний розвиток особистості учня, на формування необхідних для повноцінної діяльності практичних навичок і вмінь?

3. Як оволоділи учні основними навичками та вміннями?

4. Наскільки ефективно учні застосовують свої знання, вміння та навички в практичній діяльності?

4. Як перебіг і зміст навчально-виховної діяльності впливають на загальний стан справ у освітньо-виховній системі, на формування громадських настанов і переконань учнів, на розвиток мотивації навчально-пізнавальної діяльності тощо?

Чітко визначені критерії оцінки результатів перевірки сприяють конкретному визначенню рівня набуття учнями знань, вмінь та навичок, передбачених навчальними програмами, сприяють утвердженню творчого ставлення до дидактичного процесу, розвивають розумові та фізичні здібності, формують мотивацію учіння і досягнення успіхів у навчально-пізнавальній діяльності.

4. Основні види та форми контролю

Виділяють наступні види контролю:

1. Попередній – виявляється початковий рівень знань із метою визначення можливості для учня приступити до засвоєння чергового етапу навчання).

2. Поточний, який здійснюється у ході вивчення конкретної теми для визначення рівня сформованості окремого вміння або навички, якості засвоєння певної порції навчального матеріалу.

Майже кожна тема супроводжується питаннями або тестами, що допомагають учню повніше вивчити навчальний матеріал і оцінити ступінь його засвоєння. Найбільш популярними й адекватними стосовно поточного контролю є такі форми: *тести; відкриті питання; контрольні-діагностичні завдання; різноманітні задачі і завдання, у тому числі робота з додатковими джерелами інформації*.

Відкриті питання охоплюють зміст теми та являють собою серії з 3-5 питань, де учень повинен відносно вільно сформулювати відповідь. Такі питання частіше використовуються там, де учень повинен продемонструвати розуміння змісту. Обов'язково мають бути представлені критерії оцінки відповідей на відкриті питання, наприклад: у відповіді мінімум три повні пропозиції; повнота відповіді; відповідь супроводжується прикладами (мінімум 1 приклад).

3. Тематичний (рубіжний) – проводиться після закінчення вивчення теми.

4. Періодичний – охоплює певні періоди, наприклад, семестрові або річні контрольні роботи.

5. Підсумковий – який реалізується після завершення відповідного ступеня навчання або етапу навчання).

За формою організації контроль може бути індивідуальним (індивідуальне завдання), груповим (захист лабораторної роботи, виконаної групою) і фронтальним (колективне розв'язання проблеми в єдиному темпі – семінарське обговорення).

Актуальне місце в умовах сьогодення посідає інструментарій педагогічного контролю. Як приклад розглянемо деякий з них, що вибудовується на активності та інтерактивності учнів.

Контрольне есе – досить ефективний метод контролю. Завдання на контрольний твір може бути сформульоване у вигляді теми-питання або теми-інструкції, а може і у вигляді переліку взаємозалежних питань-тез, які треба розкрити. Звичайний обсяг такого твору для певного контролю: зазвичай з теми – 2-3 сторінки, підсумкового – 6-7. В інструкції мають бути чітко сформульовані вимоги до твору і критерії його оцінки (вони подібні до тих, що використовуються при оцінюванні виконання дискусійних завдань).

Проблемна ситуація як контрольний інструмент, містить опис певного явного протиріччя (зіткнення думок, логічна непогодженість, непорівнянність фактів тощо). Учень повинен пояснити, у чому проблема, і вказати шлях виходу з протиріччя. Зрозуміло, у тексті курсу або підручника саме ця ситуація зустрічатися не повинна. Проблемні ситуації теж можна використовувати в підсумковому контролі, але, скоріше, як частину завдання підсумкового контролю, тому що проблемну ситуацію, яка б охоплювала проблематику всього предмету, придумати досить складно. Обсяг рішення проблемного завдання – від 2 до 5-6 сторінок (відповідно, на рубежі або на підсумковому контролі).

Мікропроект. Відповідної заголовку, учневі даються певні вихідні дані (параметри, алгоритми, мета тощо), за якими він повинен щось спроектувати (технологію, процедуру, об'єкт тощо). Наприклад, за визначеними даними побудувати організаційну структуру. Виконаний проект звичайно містить у собі сам проект і його опис, обсяг мікропроекту при тематичному контролі – 2-3 сторінки, підсумкового до п'яти.

5. Методи контролю і оцінки знань, умінь та навичок

Методи контролю – це способи діагностичної діяльності, які дозволяють здійснювати зворотний зв'язок у процесі навчання з метою отримання даних про успішність навчання, ефективність навчального процесу. Вони повинні забезпечувати систематичне, повне, точне і оперативне отримання інформації про навчальний процес. Якщо розуміти контроль широко, як педагогічну діагностику, то методи перевірки можна розуміти ширше, як методи наукового дослідження педагогічного процесу. З цієї точки зору можна виділити методи шкільного контролю і методи наукової діагностики ("наукового контролю"). Більшість дидактів зосереджує свою увагу на перших – методах шкільного контролю, тобто способах перевірки, які використовують вчителі. При цьому у дидактиці самі поняття "метод контролю" і "форми контролю" знань не мають чіткого окреслення. Сучасна дидактика виділяє наступні методи контролю: *методи усного контролю, методи письмового контролю, методи практичного контролю, дидактичні тести, спостереження*. Окремі вчені виділяють також *методи графічного контролю, методи програмованого і лабораторного контролю, користування книгою, проблемні ситуації*. Охарактеризуємо основні методи і форми перевірки результатів навчання.

Письмовий контроль проводиться у формі виконання учнями письмових контрольних робіт і в цьому випадку є фронтальним контролем.

Усний контроль проводиться у формі співбесіди з учнем, наприклад під час усного іспиту відноситься до індивідуального контролю. Розрізняють також контроль з боку вчителя і контроль з боку учня. Контроль з боку вчителя здійснюється під час проведення уроку і передбачає передусім корекцію помилок учня. Контроль з боку учня може реалізуватися у формі взаємоконтролю, самоконтролю і самокорекції. Взаємоконтроль може бути організований, наприклад, під час роботи в парах, коли один учень перевіряє за допомогою ключа виконання контрольного завдання іншим учнем.

Самоконтроль – це розумове вміння, яке забезпечує навчальну дію порівняння результатів власного виконання завдання (програми) зі змістом і зовнішнім оформленням відповідного (заданого) матеріалу. Порівняння здійснюється учнем з опорою на навчальний матеріал і власний досвід з метою подальшого самостійного виправлення зробленої ним помилки, яка, в певній мірі, була самостійно усвідомлена.

Різні форми й методи контролю реалізуються через механізм перевірки.

Перевірка – система дій і операцій для контролю над засвоєнням знань, умінь і навичок, що дає рекомендації для вчителя, як найбільше повно й об'єктивно проконтролювати результати навчального процесу в даній ситуації.

Результати перевірки учбово-пізнавальної діяльності учнів виражають у двох категоріях: *оцінювання й оцінки*. *Оцінювання* є результатом визначення ступені засвоєння матеріалу, тобто засвоїв або не засвоїв (залік або незалік). Вона показує досить наближену оцінку, тобто не можна визначити рівень

знання, можна констатувати лише те, що учень освоїв певний бар'єр для переходу на наступний рівень навчання. Серйозною проблемою для дидактики є помилка або недостатня об'єктивність оцінювання знань учнів. Перелічимо основні причини помилкового, необ'єктивного оцінювання знань:

- перенесення симпатії або, що набагато гірше, антипатії з учня на оцінку;
- оцінка як слідство настрою вчителя;
- відсутність твердих критеріїв оцінки. На початку опитування вчитель ставить низькі оцінки, а ближче до кінця опитування вони стають вище або навпаки;
- центристська тенденція – не ставляться ні двійки ні високі оцінки;
- нестійкість системи оцінювання. Учні не знають, коли очікується контрольний захід;
- близькість оцінки тем, які поставлені раніше. Помилки ореолу – враження від людини переноситься на оцінку.

6. Засоби контролю. Тестовий контроль

Засобами проведення контролю виступають спеціально підготовлені контрольні завдання, які включають інструкцію щодо їх виконання. Необхідною умовою в підготовці цих завдань є те, що інструкція повинна спонукати учнів до реалізації саме тих вмінь і навичок, які підлягають контролю.

Ефективним засобом організації контролю у навчанні є тестування. Тестування дозволяє якісно визначити рівень навчальних досягнень суб'єкта навчання з урахуванням рейтингу теоретичного і практичного навчання. Порівняння отриманих результатів з поставленими цілями навчання дозволяє об'єктивно оцінювати якість організації навчального процесу. Тестовий контроль як термін означає у вузькому змісті використання і проведення тесту, а в широкому-сукупність етапів планування, складання і випробування тестів, обробки та інтерпретації результатів проведення тесту. Найпоширенішим видом тестування є діагностичне тестування як система упорядкованої довільної послідовності тестових завдань різного рівня складності, що дає змогу об'єктивно оцінити рівень готовності студентів до занять, виявити прогалини в їхніх навчальних досягненнях і подати результат.

Зазначимо, що тести, найчастіше, містять завдання та еталони – зразки правильного виконання завдання. Еталон для завдання творчого характеру розробити досить важко, тому тести вкрай рідко використовують для перевірки знань і умінь на вищих рівнях засвоєння. Зараз використовується досить багато варіантів тестів. Усі їх можна розбити на де-кілька груп.

Перша група – тести, що містять еталони (варіанти відповідей).

Тести упізнання. Це тести з відповідями, що обираються з заготовлених варіантів. В них завдання вимагають альтернативної відповіді: «згоден» або «не згоден», «так» або «ні».

Тести розрізнення. Містять варіанти відповідей, з яких треба вибрати один або декілька.

Тести співвіднесення. Пропонується знайти спільне або відмінне в об'єктах, співвідносячи їх за властивостями, параметрами, класами тощо.

Тести-завдання. Пропонується умова завдання, необхідні дані та варіанти відповідей у цифровій або текстовій формі. Учні потрібно вибрати правильний варіант. Задача також може бути сформульована таким чином, що учню потрібно вибрати правильну послідовність дій і операцій або визначити залежність між факторами. Тестові завдання можуть бути представлені у різних формах – словесній, графічній, табличній, символічній. Усі ці тести розраховані для перевірки знань-представлень та, частково, розуміння матеріалу. Такі тести більшою мірою використовують у поточному контролі та самоконтролі.

Друга група тестів не містить еталонів (варіантів відповідей).

Такі тести використовують при перевірці розуміння матеріалу, а також деяких умінь.

Розрізняють:

Тести-підстановки. У таких завданнях пропущені деякі складові – слова, елементи схем, графіків тощо. Учень повинен заповнити пропуски.

Конструктивні тести не містять підказок і варіантів відповідей. Вони вимагають від учня самостійного конструювання відповіді: написання формули, формулювання властивостей, операційної послідовності, виконання схеми. Ці тести, у свою чергу, теж поділяються на два підвиди:

Тести-задачі. Відмінність від подібного різновиду першої групи в тім, що в ньому не пропонуються варіанти відповідей. Спільне – відповідь однозначна, тобто існує еталон, і оцінка залежить від ступеня відповідності цьому еталону. У цьому, до речі, відмінність тестів будь-якого роду від звичайних завдань, про які йшлося вище.

Тести-процеси. Вони призначені для перевірки підготовленості учнів до розробки змісту і послідовності різних процесів. Якщо при поточному контролі застосовують звичайно тести одного типу, то при тематичному і, особливо, підсумковому – комбінують тести різних типів. Тим самим, підсумковий тест може перевірити ступінь засвоєння на всіх рівнях. Обсяг тестів поточного контролю звичайно не перевищує 5-6 тестових завдань, тематичного – 10-15, підсумкового – 25-50. При визначенні кількості питань беруться до уваги мета, обсяг і складність предмету, ступінь його абстракції, складність самих питань.

Основні психолого-педагогічні принципи підготовки діагностичних тестів з дисципліни:

- спрямованості діагностичних тестів на реалізацію цілей підготовки з дисципліни;

- системності та послідовності в підборі матеріалу для діагностичних тестів, щоб у них відчувалася певна ґрунтовна система знань, умінь і навичок з дисципліни;
- доступності діагностичних тестів, що передбачає відповідність змісту, характеру і обсягу матеріалу, який перевіряється;
- диференційованості за змістом діагностичного тесту, що передбачає наявність у ньому тестових завдань різних рівнів складності, які оцінюють навчальні досягнення студентів цих рівнях;
- мотиваційності діагностичних тестів, що стимулюють формування свідомого позитивного ставлення учнів до процесу діагностичного тестування;
- об'єктивності оцінювання з кількісними оцінками готовності учнів до занять у балах, на які вони справедливо заслуговують.

ТЕМА 7: «СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВИХОВАННЯ»

Питання теми:

1. Процес виховання: сутність, цілі, завдання, основні принципи та види виховання.
3. Форми та методи виховання.
4. Самовиховання як вища форма розвитку особистості.

1. Процес виховання: сутність, цілі, завдання та основні принципи виховання.

У цілісному педагогічному процесі важливе місце посідає процес виховання (виховний процес). Поняття «виховання» вживається у педагогічному значенні – як цілеспрямована виховна діяльність педагогів (класних керівників) у загальноосвітньому навчальному закладі з метою вирішення конкретних виховних завдань. Місце і роль процесу виховання можна зрозуміти, порівнюючи поняття «формування особистості», «соціалізація особистості» і «виховання».

Формування, як уже зазначалося, є процесом становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх без винятку факторів - соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних та ін. Соціалізація - це процес засвоєння соціального досвіду, освоєння і присвоєння суспільних відносин, який триває протягом життя індивіда і має певні стадії становлення і розвитку особистості. Процес виховання - це управління процесом особистісного розвитку учня шляхом створення сприятливих умов (Х. Й. Лійметс). Сприятливими умовами слід вважати педагогічно обґрунтовану організацію середовища, діяльності, спілкування, стимулювання тощо.

Виховання є компонентом загальнолюдської культури. Культурні досягнення склалися протягом тисячоліть, а учень повинен їх засвоїти у гранично короткий термін. З цієї позиції процес виховання слугує цілеспрямованою допомогою дитині в її входженні в сучасну культуру. Він неможливий без організованої взаємодії, співробітництва, партнерства вихователів і вихованців. Головною суттю взаємодії вихователя і вихованця є її спрямованість на активну різноманітну діяльність останнього, його самореалізацію і самоствердження в цій діяльності.

У такому випадку процес виховання – динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя та вихованців, спрямована на засвоєння вихованцем у різних видах діяльності цінностей культури, здійснення його самореалізації, самоствердження, особистісний розвиток.

Будучи «відрізком» цілісного виховного процесу, педагогічна взаємодія містить у собі всі його структурні компоненти:

1. мету або педагогічну задачу;
2. суб'єкти взаємодії;

3. активність щодо реалізації внутрішніх суттєвих сил суб'єктів взаємодії;
4. матеріальні, соціальні і духовні цінності сторін, що взаємодіють;
5. соціальні норми, за якими організується взаємодія;
6. соціально-психологічну ситуацію, в якій відбувається взаємодія;
7. особистісно-розвивальний результат цієї взаємодії. Виховання, як цілісний процес, має дві сторони: зовнішню (власне виховання) і внутрішню (самовиховання, самовдосконалення тощо).

Для з'ясування сутності виховання необхідно визначити, що таке сутність. Сутність – це філософська категорія, яка відображає глибинні зв'язки та внутрішні відносини, що визначають найбільш важливі тенденції розвитку явища; по-друге, це перехід зовнішнього (об'єктивного) у внутрішні (суб'єктивне), тобто це те, що відрізняє цей факт чи явище від інших, це – глибинні зв'язки, що визначають основні тенденції конкретного факту чи явища.

Сучасна педагогіка вважає, що сутністю процесу виховання є організація життя вихованців, формування у них стійких форм поведінки в суспільстві через навички та звички. Виховання – це процес цілеспрямованого управління формуванням і розвитком особистості відповідно до вимог суспільства.

Цілеспрямованість – найбільш важлива характеристика виховного процесу. Оскільки в цьому процесі мають місце лише суб'єкт-суб'єктні відносини, то об'єктом педагогічного управління виступають створення і зміна соціально-психологічних умов саморозвитку особистості, у яких одні процеси стимулюються, а інші – гальмуються.

Загальна мета виховання – формування всебічно та гармонійно розвиненої, соціально активної особистості, яка у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна справедливість) і культурно-національними (працелюбність, волелюбність, суверенність, соборність тощо) цінностями.

Виховання має яскраво виражений національний характер. Головна мета національного виховання – передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі – формування особистісних рис громадянина України, розвиненої духовності, національної самосвідомості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей і таланту, наукового світогляду.

Мета виховання може бути конкретизована:

- за віковими ступенями;
- за соціально-психологічними умовами того чи іншого виховного закладу;
- за раніше реалізованими цілями виховання.

Глибинна сутність виховання постає у включенні особистості в різні види діяльності, завдяки чому вона оволодіває різними сторонами

суспільного досвіду, які, у свою чергу, визначають її особистісне формування. Саме діяльність і ставлення до неї, активність особистості в цій діяльності виступають, як визначальні фактори виховання і розвитку людини. Такий підхід до розвитку особистості отримав назву «особистісно-діяльнісний».

Духовне ядро людини формується під впливом п'яти зовнішніх факторів суб'єктів виховного впливу сім'ї;

1. школи;
2. масових комунікацій;
3. первісного контактного колективу (групи, класу, об'єднання);
4. референтних (неформальних) груп.

На різних вікових етапах ці фактори по-різному впливають на особистість. Так, наприклад, у молодшому шкільному віці цей вплив підкорюється такому порядку: 2, 1, 4, 3,5.

Кінцева мета виховання – переведення виховання у самовиховання, у самостійну реалізацію життєвих програм.

Рушійними силами процесу виховання є його внутрішні суперечності. Наявність загальних суперечностей проявляється у закономірностях виховання і принципах виховання, що орієнтують на організацію й управління педагогічним процесом.

Закономірності виховання – стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу.

У сучасний період виділяються дві групи закономірностей:

I. За загальними внутрішніми суперечностями:

1. Суперечності між цілями і характером досягнення їх у системі виховання (суспільного, шкільного, сімейного, самовиховання).
2. Суперечності між вимогами суспільства до колективу і особистості та можливостями здійснити ці вимоги.
3. Суперечності між новими потребами та інтересами вихованців і рівнем їх готовності до реалізації цих потреб, що визначається досягнутим рівнем культури діяльності та відносин між людьми.
4. Суперечності між авторитарними відносинами та відносинами співробітництва і співдружності у колективі та суспільстві.

II. За інваріантними зв'язками у процесі взаємодії компонентів процесу.

1. Зв'язки між процесами навчання, виховання, освіти та розвитку як компонентами цілісного педагогічного процесу.
2. Зв'язки між процесами виховання та самовиховання, освіти і самоосвіти, викладання і учіння, педагогічним керівництвом і творчою активністю вихованців в умовах співробітництва і співдружності учасників.
3. Зв'язки між характером творчої діяльності виховуваних, їхнім світоглядом та досягнутими результатами розвитку особистості й колективу.
4. Зв'язки між вихователями, виховуваними та їхніми колективами в педагогічній системі.
5. Зв'язки між навчанням, вихованням, освітою, суспільно корисною працею та підготовкою до творчої практичної діяльності, до життя.

Виховання має готувати людину до виконання певних соціальних ролей, серед яких найголовнішими є: громадянин, працівник, сім'янин. Показниками, що характеризують особливості процесу виховання, є цілеспрямованість, багатофакторність, повага до особистості, безперервність.

6. Багатофакторність. До об'єктивних факторів процесу виховання відносять суспільний лад, суспільні відносини, характер праці, рівень демократизації суспільства тощо. До суб'єктивних факторів можна віднести школу, сім'ю, позашкільні заклади, вулицю (тобто неформальне середовище спілкування дитини), ровесників, інформацію, яку одержують за допомогою радіо, телебачення, газет, комп'ютерів тощо. На жаль, далеко не завжди всі ці фактори між собою узгоджуються, виступають у єдності, не всі вони підпорядковуються педагогічному управлінню.

7. Виховання – безперервний, нескінчений процес, який починається з народження людини і закінчується її смертю (деякі дослідники вважають, що виховання починається ще у внутрішньоутробний період).

8. Виховання – процес багатоступеневий.

I ступінь – формування понять, суджень, понятійного рівня – що таке добро, а що – зло, як треба поводитись і т. ін.

II ступінь – формування ставлення виховуваних до норм і правил поведінки, на основі позитивних чи негативних відносин формується оцінка спочатку чужої, а потім і власної поведінки. Адекватні оцінні судження визначають позитивну емоційну сферу, яка створює умови для мотиваційної основи вчинків і визначає бажання Діяти згідно з визначеними нормами і правилами, що мають позитивну спрямованість ступінь – формування у людини певних поглядів і переконань. Переконання – тверді погляди, невід'ємно пов'язані з дією, шляхи їх формування – організація досвіду правильної поведінки, вправи «тренування» у виконанні правильних дій. Багаторазові повторення таких дій сприяють формуванню навичок та звичок.

III ступінь – формування навичок та звичок вірної поведінки.

Навичка – це засвоєний засіб дії, вміння добре та швидко її виконувати. Навичка не тотожна звичці. Якщо людина проявляє потребу і прагне виконати дію, то навичка стає звичкою. Перетворення моральної норми у внутрішню потребу відрізняє звичку від навички.

Система звичок переходить у характер, властивості особистості, таким чином, формується загальна спрямованість особистості, яка визначає практику поведінки та соціальний досвід людини.

Результати виховання проявляються не відразу, а; дещо відстрочено у часі.

Виховання має комплексний характер – цілісну особистість, її властивості та якості треба формувати одночасно, а не по черзі, хоча на різних етапах розвитку особистості можна приділяти більшу увагу певному частковому виховному завданню (наприклад, розвитку комунікативних умінь у підлітковому віці і т. ін.).

Виміряти, визначити результати виховання набагато складніше, ніж результати навчання. Виховання – процес суперечний та довготривалий, його

результати мають віддалений характер і визначити їх дуже складно. Під результатами виховного процесу розуміють рівень вихованості, який досягнуто особистістю або колективом. Дані діагностичного дослідження порівнюються з висхідними характеристиками вихованості, а різниця між початковим кінцевим результатом визначає ефективність процесу виховання. В ролі еталонних показників, з якими порівнюються досягненні результати, використовуються критерії.

Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу). Реєстрація результатів діагностики здійснюється шляхом надання кількісних еквівалентів якостям, які формуються. Для цього використовуються методи масового опитування, спостережень, тестів, методів узагальнення незалежних характеристик, методи створення спеціальних виховуючих ситуацій тощо.

Виховання – процес двосторонній, його кінцевий результат визначається й тим, яку позицію займає вихованець, який є як об'єктом, так і суб'єктом виховного процесу.

Результати виховання неоднакові. Вони залежать від індивідуальних, вікових, статевих та інших відмінностей.

Фізіологічні, природничо-наукові засади виховання закладені видатними вітчизняними фізіологами І.П. Павловим., І.М. Сеченовим. П.К. Анохіним, Л.С. Виготським. Саме в їхніх працях було висунуто положення про виховуваність; пластичність і сприйнятливність центральної нервової системи. З цих позицій виховання – складний, багатоступеневий рефлекторний процес, в основі якого лежать умовні рефлекси. Поведінка людини пов'язана з механізмом формування динамічного стереотипу. (Динамічний стереотип – сукупність нервових зв'язків, які визначаються певною стійкістю, постійністю). Отже, процес виховання з точки зору фізіології – це процес формування динамічного стереотипу. Все означене є якісною своєрідністю процесу виховання і поясненням його складності.

Принципи виховання – це сукупність керівних ідей, які визначають основні напрямки, зміст, методiku та організацію виховання з метою формування людини.

Принципи мають об'єктивну основу – закономірні зв'язки у виховному процесі, а також певну методологічну спрямованість і базуються на діалектико-матеріалістичній концепції людини, відповідають потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення української державності.

1. Принцип народності виховання – єдність загальнолюдського і національного, національна спрямованість виховання, формування національної свідомості, прищеплення шанобливого ставлення до культури всіх народів, що населяють Україну.

2. Принцип культуровідповідності – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями.

3. Принцип природовідповідності виховання – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних властивостей вихованців, диференціація та індивідуалізація виховання,

4. Принцип гуманізму – створення умов для формування кращих якостей та здібностей дитини, педагогічний діалог між вихованцями і вихователями, забезпечення умов для всебічного розвитку дитини, забезпечення фізичного і психічного здоров'я вихованців.

5. Принцип демократизації виховання – визначення права вихованця на свободу, людську гідність, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, розвиток самоврядування, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю вихованців.

6. Принцип етнізації виховного процесу – наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина, забезпечення дітям усіх національностей можливості навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність.

7. Принцип безперервності виховання – досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини.

8. Систематичність і послідовність виховання – збереження спадкоємності в системі виховання, поступове ускладнення змісту виховання, послідовний розвиток основних етапів виховного процесу, безперервний вплив на вихованців і обґрунтована та педагогічно доцільна організація їхньої діяльності.

9. Принцип виховання в праці та в колективі – прищеплення любові до праці, розвиток трудових умінь і навичок, участь у трудовій діяльності, що має особистісно орієнтований творчий характер, відповідає інтересам і схильностям вихованців, виховання почуттів колективізму, поваги до інших людей, забезпечення комфортності розвитку особистості в колективі, здобуття досвіду соціальних зв'язків і взаємовідносин, набуття вмінь поважного спілкування з іншими людьми.

10. Принцип зв'язку виховання з життям – забезпечення нормальної адаптації вихованців до умов реального життя через формування певного світогляду, позитивного ставлення до норм загальнолюдської моралі, дисципліни, володіння культурою міжособистісних відносин.

11. Принцип інтегративності та комплексного характеру виховання – цей принцип відображає єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів у формуванні особистості. Методологічна основа цього принципу – загальний зв'язок усіх явищ, їх цілісність, єдність форм громадської свідомості. Реалізується цей принцип через єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості, підвищення ефективності і виховного процесу за рахунок узгодження виховного впливу всіх учасників виховного процесу, єдності всіх сторін виховання, побудування та функціонування всіх педагогічних систем, що забезпечують єдність мети, завдань, змісту виховання, його методів і організаційних форм.

Усі принципи між собою взаємообумовлені і взаємопов'язані, тобто знаходяться у діалектичному взаємозв'язку.

Виховання різноманітне за своїм видам, що відображає його конкретну спрямованість і зміст. Зазвичай розрізняють конфесійне (релігійне), авторитарне, демократичне, ідейно-політичне, моральне, естетичне, економічне, цивільне, інтернаціональне, патріотичне, правове та екологічне виховання.

Конфесійне (релігійне) виховання - це виховання дітей у дусі віри в надприродний світ і Бога, прилучення їх до релігійних традицій і практики, зреалізований у богослужіннях і проповідях, богопослушном поведінці, дотриманні релігійної моралі і заповідей, церковних свят.

Авторитарне виховання - це виховання людей відповідно до ідеями відданості одній особі, що здійснює управління державою, беззаперечного виконання його волі і настанов.

Демократичне виховання - це виховання на принципах демократії, рівності людей перед законами держави.

Ідейно-політичне виховання - це формування ідейних переконань і світоглядних позицій людини, що дозволяють йому ефективно долати труднощі життя і діяльності в суспільстві.

Моральне виховання - це формування морально цілісної особистості в єдності її свідомості, моральних почуттів, совісті, моральної волі, навичок і звичок суспільно цінного поведінки.

Естетичне виховання - цілеспрямований процес формування творчої активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті і мистецтві, жити і творити "за законами краси".

Економічне виховання - це організована педагогічна діяльність, спеціально продумана система роботи, спрямована на формування економічної свідомості учнів.

Громадянське виховання - це формування молодого людини як громадянина своєї Батьківщини, як людину, здатну боротися за забезпечення морально-політичної єдності і дружби народів нашої країни, який усвідомлює перспективи сильної політики своєї держави.

Інтернаціональне виховання - цілеспрямована діяльність з формування у дітей всіх народів Росії почуття свободи, рівності і братерства, культури міжнародного спілкування, нетерпимості до прояву національної обмеженості і чванства.

Патріотичне виховання - це процес формування політично свідомого молодого людини, любить свою Батьківщину, землю, де він народився і виріс, який пишається історичними звершеннями свого народу.

Правове виховання - це діяльність з формування у підростаючого покоління поваги до закону, культурі, демократизму, активного і свідомого дотримання ним норм моральності і моралі, високої громадянської відповідальності й активності, розвитку у нього правової грамотності та культури, морально-правових почуттів.

Екологічне виховання - це формування у дітей екологічної свідомості як сукупності знань, мислення, почуттів, волі і готовності до активної природоохоронної діяльності, що допомагає розуміти навколишню дійсність як середовище проживання і як естетичну досконалість і орієнтує на дбайливе до природи ставлення, що дозволяє заздалегідь передбачати і запобігати негативні наслідки промислового освоєння природних багатств.

Сім'я як суб'єкт педагогічної взаємодії і соціокультурне середовище виховання і розвитку особистості. Сім'я є початковою структурною одиницею суспільства, що закладає основи особистості. Вона пов'язана кровними і родинними відносинами і об'єднує подружжя, дітей і батьків, що представляють одночасно кілька поколінь.

Концепції родинної педагогіки, тобто наукові теорії та основні напрямки, включають:

- 1) формування загальнолюдських цінностей і таких якостей, як чесність і честь, гідність і благородство, любов до людей і працьовитість;
- 2) дбайливе ставлення до особистості дитини в сім'ї, відповідальність за нього.

Цілями сімейного виховання є:

- 1) формування таких якостей і властивостей особистості, які допоможуть гідно долати труднощі та перепони, що зустрічаються на життєвому шляху;
- 2) розвиток інтелекту та творчих здібностей, пізнавальних сил і первинного досвіду трудової діяльності, моральних та естетичних начал, емоційної культури та фізичного здоров'я дітей - все це залежить від сім'ї, від батьків і становить головну мету виховання.

Для ефективного сімейного виховання необхідно формувати у самих батьків педагогічно доцільну спрямованість на постійне і взаємополезне спілкування з власними дітьми.

Також педагоги мають звернути увагу на виховання громадської культури, розумове виховання та виховання моральної культури особистості, адже вони формують свідомого громадянина України. Їхня сутність досить тісно перетинається з вищезазначеними видами виховання та формуються комплексно.

2. Форми та методи виховання.

Форми виховання – це зовнішнє вираження спільної діяльності вихованців та вихователів за рішенням виховних завдань. Існує кілька класифікацій форм виховання:

- За охопленням: індивідуальні, групові, класні, масові.
- За сферою застосування: позаурочні, позакласні.
- За складом учасників: класні, спільні з батьками та громадськістю, загальношкільні, міжшкільні.
- За тривалістю: разові (свято, змагання), систематичні (система класних годин), тривалі (факультатив).

- За характером активності вихованців: шоу, змагання, заняття, проекти, колективні справи, тренінги.

- За характером і предметної стороні діяльності школяра: пізнавальна діяльність, проблемно-ціннісне спілкування, дозалево-розважальна діяльність, ігрова діяльність, соціальна творчість, художня творчість, трудова діяльність, спортивно-оздоровча діяльність, туристсько-краєзнавча діяльність.

Виховання як цілеспрямований процес здійснюється певними шляхами або методами.

Методи виховання – шляхи досягнення оптимальних педагогічних результатів відповідно до поставлених виховних цілей.

Сучасні педагоги виділили кілька груп методів, поклавши в їх основу цілісну структуру діяльності, що включає усвідомлення процесу діяльності, її організації, стимулювання; контроль і аналіз результатів.

1. *Методи формування свідомості особистості* – передбачають вплив на свідомість, почуття і волю з метою формування поглядів і переконань. До них належать *переконання і особистий приклад*.

Переконання – передбачає вплив на свідомість, почуття, волю особистості. Основними формами впливу є бесіди, лекції, диспути, зустрічі, конференції.

Особистий приклад – цілеспрямований і систематичний вплив вихователя на вихованців силою особистого прикладу, а також усіма видами позитивних прикладів діяльності інших людей як зразків для наслідування, ідеалу в житті.

2. *Методи організації і формування досвіду суспільної поведінки* – передбачають організацію діяльності вихованців та формування досвіду суспільної поведінки. До них належать *педагогічна вимога, громадська думка, вправління, привчання, доручення, створення виховних ситуацій*.

Педагогічна вимога – педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукати його до позитивної діяльності або гальмувати його дії та вчинки, що мають негативний характер. Педагогічна вимога може бути сформульована *прямо* – характеризується такими ознаками, як інструктивність, рішучість і виявляється у вигляді вказівок, можливо, наказів і – *опосередковано* – спирається на сформованість у вихованців мети, переконань і виявляється у виді прохання, ради, натяку. Вимога не тільки впливає на свідомість, вона активізує волюві якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямі, сприяє формуванню позитивних навичок поведінки.

Громадська думка – як метод виховання за своєю суттю є колективною вимогою. За допомогою громадської думки людину можна переконати в хибності поглядів чи в неналежній поведінці. Людина бачить, як реагують товариші, колеги на ті чи інші погляди, поведінку, діяльність людей і починає прислухатися до громадської думки.

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання вихованцями певних дій з метою їхнього переходу у форми суспільної поведінки.

Доручення – має своєю метою вправлення людини в позитивних діях і вчинках.

Створення виховних ситуацій – спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів позитивної поведінки та подолання недоліків. Виховні ситуації сприяють формуванню в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини, приймати найбільш доцільні рішення. В педагогіці визначають такі педагогічні ситуації: вербальні (наведення афористичних висловів, розповіді із моральною проблематикою, казкові сюжети і реальні події), уявні (створення учневі умов для аналізу ним своєї поведінки, оцінки певної події), конфліктні (в їх основі гострі моменти, психологічні зриви, потрясіння), ситуації-задачі, ситуації-вправи (обговорення проблем ігрової ситуації).

1. *Методи стимулювання діяльності і поведінки* – покликані регулювати, корегувати і стимулювати діяльність та поведінку вихованців. До них належать *змагання, заохочення і покарання*.

Змагання – постаючи як конкуренція, боротьба є рушійною силою розвитку, ствердження особистості, забезпечує випробування людиною своїх здібностей, відчуття товариської взаємодопомоги, сприяє розвитку нахилів, *духовних* якостей людини.

Заохочення – в основі його схвалення, позитивна оцінка дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Полягає в тому, що відчуття задоволення, радості, зумовлені громадським визнанням зусиль, старань, досягнень, зміцнюють впевненість у своїх силах, викликає приплив енергії, піднесений настрій, готовність до роботи, забезпечує добре самопочуття.

Покарання – в його основі засудження дій і вчинків, що суперечать нормам суспільної поведінки, з метою їх припинення, запобігання в майбутньому. Покарання корегує поведінку людини, але його використання вимагає педагогічного такту і відповідної майстерності. Варто зазначити, що у вихованні в більшості ситуацій кращий результат дає переважно застосування заохочень з дуже обдуманим та обережним використанням покарань.

4. *Методи самовиховання* – спрямовані на систематичну і цілеспрямовану діяльність особистості з удосконалення її позитивних якостей та подолання негативних. До методів самовиховання належать *самопізнання, самоствавлення, саморегуляція*.

Самопізнання – процес відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, сильних і слабких проявів своєї особистості.

Самоствавлення – ставлення людини до себе, яке виражається в самоповазі. *Самоповага* – це особисте оцінне судження, виражене в позитивному ставленні до себе. Вона формується на основі усвідомлення особистістю своїх чеснот, результатів діяльності, ставлення оточуючих і виявляється в самооцінці. Від самооцінки залежать взаємини людини з її

оточенням, її самокритичність, самовимогливість, ставлення до своїх успіхів і невдач. Вона впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості.

□ *Саморегуляція* – здатність людини керувати собою на основі сприймання й усвідомлення актів своєї поведінки та психічних процесів. В педагогіці визначають прийоми саморегуляції: самопідбадьорення, самосхвалення, самонаказ, самовладання, самообмеження, самонавіювання, самостимулювання, самоконтроль.

3. Самовиховання як вища форма розвитку особистості.

Самовиховання – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.

Передусім самовиховання потребує від людини знання себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Для збагачення учнів знаннями і вміннями проводять цикл бесід про психічну діяльність людини, свідомість, волю, почуття, характер, мотиви поведінки, інтереси, здібності, потреби, темперамент, а також розкривають сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою. Матеріал для таких бесід можна знайти в книгах «Занимательная психология» К. Платонова, "Загадки человеческого «Я» Ф. Михайлова, «В мире мысли и чувства» Ф. Гоноболіна.

Важливим аспектом самовиховання є логічне мислення, вміння аналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як Постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають учнів до самоаналізу.

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, уміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід залучати школярів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність. Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця, переконуючись, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими"

Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне учень. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали учнів, допомогти сформувати ідеали тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. У згуртованому колективі, де панує здорова громадська думка, атмосфера доброзичливості, розвинута взаємо вимогливість, самовиховання відбувається, як правило, успішно.

Процес самовиховання тривалий і охоплює такі етапи:

1) з'ясування педагогами ставлення учнів до процесу самовиховання. З цією метою проводять анкетування за такими запитаннями: Чи займаєшся самовихованням? Що спонукає тебе працювати над собою? Яких головних цілей ти прагнеш досягти самовихованням? Які прийоми використовуєш у

роботі над собою? У чому відчуваєш труднощі в цій роботі і як їх долаєш? Якої допомоги потребуєш від дорослих у процесі самовиховання?

На цьому етапі в учнів формують спонукальні мотиви, свідоме ставлення до самовиховання. Насамперед домагаються усвідомлення вихованцем, що його доля залежить не лише від виховної роботи школи, а й від самостійної роботи над собою. Він також повинен збагнути, що самовиховання є його особистою справою і справою суспільства;

- 2) поява в учня прагнення до самовдосконалення. Педагог на цьому етапі повинен допомогти сформуванню Ідеалу, до якого слід прагнути, виробити в учня стійке бажання наслідувати його. З'ясувавши відмінність між собою і своїм ідеалом, вихованець бачить, які риси він має виробити для його досягнення, яких недоліків слід позбутися. У процесі самовиховання учень порівнює себе з ідеалом. Оскільки він сам постійно змінюється на краще, ідеал також потребує вдосконалення, збагачення. Ідеал допомагає йому скласти програму самовиховання. На цьому етапі варто обговорити з учнями окремі фрагменти індивідуальних програм самоосвіти та самовиховання видатних осіб;

- 3) початок систематичної роботи учня над собою у процесі реалізації програми самовиховання. Цей процес здійснюється в різноманітних видах діяльності: навчанні, праці, самообслуговуванні, виконанні громадських доручень, участі в роботі гуртків тощо. Педагог допомагає учневі контролювати результати втілених рішень. Згодом зовнішній контроль педагога чи колективу послаблюється, зростають самостійність та ініціатива вихованця.

Зважаючи на особливості етапів самовиховання, класний керівник повинен кваліфіковано планувати свою виховну роботу з учнями.

У процесі організації самовиховання учнів навчають спеціальним прийомам роботи над собою, до яких належать:

- а) самопереконавання. Його суть полягає в пропонуванні учневі знайти у певній ситуації аргументи і за їх допомогою переконати в правильності чи неправильності свого вчинку або переключити в конфліктній ситуації думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли;

- б) самонавіювання. Його пропонують використовувати за необхідності подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. Самонавіювання передбачає повторення учнем подумки або вголос певних суджень. Наприклад, щоб подолати запальність, можна запропонувати таке судження: «Ненавиджу в собі запальність. Я повинен і можу її позбутися»;

- в) самопідбадьорювання. Цей прийом ефективний, якщо учень губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах та можливостях;

- г) самозаохочення. Застосовують його, якщо учень, долаючи певні труднощі, виконав складне завдання. Ефективний він за необхідності подолати негативні риси особистості;

г) самопримус. Допомагає у боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися, працювати, з лінощами;

д) самоаналіз. Йому належить вирішальна роль у самовихованні, оскільки він передбачає уміння аналізувати свої вчинки, давати їм певну оцінку;

е) практичні прийоми. До них належать прийом «крок уперед» – щоденне планування діяльності на наступний день; прийом "оцінювання прожитого дня" - аналіз учнем своїх дій, вчинків, недоліків;

є) "правила моєї поведінки". Полягає у дотриманні складених для учня правил поведінки. Привчає до виконання своїх обов'язків;

ж) самозобов'язання. Передбачає планування учнем роботи над собою на місяць, семестр або рік залежно від того, які риси особистості і в який термін він прагне сформулювати чи подолати;

з) «упізнай себе». Має характер гри, за якої учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища. Той впізнає себе, а товариші доповнюють цю характеристику;

і) "самохарактеристика" і «взаємохарактеристика». Суть цих прийомів полягає в обговоренні в колективі підготовлених у такий спосіб характеристик, що привчає учнів до самоаналізу, дає педагогові багатий матеріал для роботи з ними.

За твердженням В. Сухомлинського, самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою своєю суттю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини. Педагогічне керівництво самовихованням – це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри».

ТЕМА 8: «ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ»

Питання теми:

1. Класифікація виховних форм.
2. Сутність, загальна характеристика методів виховання.
3. Поняття про організаційні форми виховного процесу в освітніх установах.

1. Класифікація виховних форм.

Є різні підходи до класифікації форм виховання: фронтальні чи масові; групові чи гурткові; індивідуальні. Зроблено спроби класифікувати форми організації виховного процесу залежно від методики виховного впливу. За такої класифікації форми виховання поділяють на групи: словесні (інформація, збори, конференції, зустрічі, усні журнали, радіо-газети та ін.); практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси); наочні (шкільні музеї, кімнати і зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки і вітрини нових книжок, тематичні стенди тощо).

Класифікацією відомих традиційних форм роботи з дитячим колективом займалися Є.В. Титова, С.Д. Полянова, М.І. Рожкова. Будь – яку форму роботи, згідно Є.В. Титової, можна віднести до однієї з груп:

- *Захід* – це заняття, ситуації в колективі, які організують педагоги з виховною метою.

- *Справи* – спільна діяльність, заняття, які організуються членами колективу на користь і радість.

Спираючись на підхід до класифікації форм спільної діяльності, П.І. Уманський, С.Д. Поляков висувають такі типи виховної роботи:

- *Захист* – кожна група виступає, діє сама по собі, а об'єднає учасників тільки спільна тема.

- *Естафета* – спільна діяльність груп школярів, яка здійснюється в послідовності, згідно сюжету, сценарію.

- *Бій* – змагання між групами з використанням, наприклад, взаємообміну завданнями.

- *Хеппінг* – карнавал, інсценування.

П.В. Байбородова і М.І. Рожков пропонують два показники для того, щоб розмежувати форми виховної роботи:

- кількісний показник (по часу, по кількості учасників, парні, групові, традиційні, масові);

- якісний показник (суб'єкт організації, за результатами, педагоги, інформаційний обмін, діти, суспільно значущий продукт).

ТИПИ ФОРМ ВИХОВНОЇ РОБОТИ:

- статичні (показ);
- статично-динамічні (прогулянки);

- динамічно-статичні (подорож).

Показ-комунікація:

- дискусія;
- лекція;
- фронтальна бесіда;
- диспут.

Показ-демонстрація:

- спектакль;
- концерт;
- конкурс програм.

Показ-ритуал:

- лінійка

Демонстрація:

- ярмарок;
- показ у колі;
- танцювальна програма.

Спільні діяння:

- трудова акція;
- підготовка до показу;
- підготовка до виставки.

Розваги-комунікації:

- вечір спілкування;
- ситуативно-рольова гра;
- продуктивна гра.

Подорожі-демонстрації:

- гра-подорож;
- парад-подорож.

Подорожі-розваги:

- похід;
- прогулянка.

Подорож-дослід:

- екскурсія;
- експедиція.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ ПОДІЛЯЮТЬ НА МАСОВІ,
ГРУПОВІ (ГУРТКОВІ), ІНДИВІДУАЛЬНІ.

Масові форми роботи:

- *читацька конференція* – важливий засіб пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, який допомагає глибше зрозуміти зміст та поетику твору, прищеплює літературно-естетичні смаки.

- *тематичні вечори*, вечори запитань і відповідей присвячують різноманітним аспектам життя, науки, техніки, культури, спорту, явищ природи. На таких вечорах виступають запрошені гості, демонструють відеофільми. У їх підготовці й проведенні беруть участь самі учні;

- *ранки-зустрічі*, літературні вікторини. Практикують у роботі з молодшими школярами;

- *зустрічі з відомими людьми краю* влаштовують переважно для середнього та старшого шкільного віку.

Групові форми роботи:

- *політичні інформації* – поділяють на оглядові й тематичні. Оглядові політінформації – короткі популярні повідомлення про найважливіші події, які хвилюють світ. Тематичні політінформації присвячуються розкриттю одного або кількох питань, органічно пов'язаних між собою. У процесі політичного інформування учнів важливо забезпечити новизну, своєчасність, оптимальний для них обсяг, якість інформації.

- *година класного керівника* – дієвий засіб формування у школярів наукового світогляду і моральної поведінки. Тематику таких годин розробляє класний керівник з урахуванням особливостей колективу учнів. Їх проводять у формі етичної бесіди, лекції, диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими людьми;

- *різноманітні форми та методи роботи з періодичною пресою* передбачають колективне читання й обговорення чергового номера газети, огляд газет з певної теми, використання їх матеріалів на політінформаціях.

Випуск стінної газети – загальношкільної, класної, предметного гуртка, сатиричної та інших, до якого слід залучати якомога більше учнів через створення редакційних колегій;

Радіо – і телепередачі, художні фільми мають важливе значення у виховній роботі. Крім передач Українського радіо, необхідно слухати місцеве радіомовлення а також радіоцентри шкіл.

Індивідуальні форми роботи – зумовлені потребою індивідуального підходу тим, що будь-який вплив на дитину переломлюється через її індивідуальні особливості, через „внутрішні умови”. Необхідною умовою успішної індивідуальної роботи є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Щоб впливати на особистість, треба її знати. Передусім важливо встановити довірливі, доброзичливі стосунки між педагогами і вихованцями. Зробити це часом нелегко, оскільки учні, які найбільше потребують індивідуальної виховної роботи, нерідко підозріло ставляться до педагогів.

Методика індивідуального виховного впливу залежить від індивідуальних особливостей учня і його психологічного стану, темпераменту. У кожному конкретному випадку слід створити педагогічну ситуацію, яка б сприяла формуванню позитивних якостей чи усуненню негативних. В індивідуальній роботі використовують позакласне читання, колекціонування, гру на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Індивідуальні форми роботи нерідко пов'язують з груповими і фронтальними.

У системі виховної роботи багато традиційних форм: бесіда, зустрічі, екскурсія, прогулянка, обговорення книг, читацькі конференції, турнір, виставка, конкурс, спартакіада.

2. Сутність, загальна характеристика методів виховання

Виховання як цілеспрямований процес формування особистості здійснюється завдяки реалізації різноманітних виховних методів.

Методи виховання - способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Залежно від виховної ситуації обирають конкретні прийоми виховання, що є передумовою підвищення ефективності методів виховання.

Приєм виховання - частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації.

У взаємозв'язку з методами і прийомами виховання відбувається використання засобів виховання.

Засоби виховання - вид суспільної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі.

До засобів виховання належать праця, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін.

Методи виховання поділяють на загальні (застосовують в усіх напрямках виховання) і часткові (використовують переважно в одному з них - правовому, економічному, фізичному та ін.).

Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен є структурним елементом цієї системи, забезпечуючи у взаємозв'язку з іншими ефективність виховного процесу. Вони змінюються, вдосконалюються зі зміною мети виховання, умов, у яких воно здійснюється, віку дитини та ступеня її вихованості.

Вибір методу та ефективність його використання залежать від:

- вікових особливостей школярів та їх життєвого досвіду. Так, у виховній роботі з молодшими учнями привчання і вправи переважають над переконанням. Диспут і лекцію доцільно використовувати у виховній роботі зі старшокласниками;

- рівня розвитку дитячого колективу. У реформованому колективі педагог використовує метод вимог у категоричній безпосередній формі, у згуртованому – громадську думку, прийом паралельної дії;

- індивідуальних особливостей школярів. На ці особливості слід зважати не лише в індивідуальній виховній роботі, а й під час групових і фронтальних виховних заходів. Обраний метод виховання повинен передбачати індивідуальні корективи;

- поєднання методів формування свідомості та поведінки. Добираючи методи виховання, слід розумно поєднувати методи формування свідомості й методи формування суспільної поведінки з урахуванням принципу виховання єдності свідомості та поведінки;

- - ефективності методів виховання, умовою ефективності якої є врахування психології школяра. Учень реагує на виховний вплив позитивно, негативно або нейтрально. Це потребує від педагога вміння з'ясувати реакцію вихованця і відповідно скоригувати його сприймання.

Характеристика основних груп методів виховання

Класифікація методів виховання впливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємин з педагогами і між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти. За критерієм функціональності розрізняють такі групи методів виховання: методи формування свідомості; методи формування суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності та поведінки; методи контролю й аналізу рівня вихованості.

Методи формування свідомості

Ця група методів виховання охоплює методи різнобічного впливу на свідомість" почуття і волю учнів з метою формування у них поглядів і переконань. До методів формування свідомості належать: словесні методи (роз'яснення, бесіда, лекція, диспут); метод прикладу. Їх ще називають методами переконування, оскільки за їх допомогою розвивають і доводять до свідомості учнів сутність норм поведінки, долають помилкові погляди й переконання, негативні прояви поведінки.

Роз'яснення

За його допомогою вихователі впливають на свідомість учнів, прищеплюють їм моральні норми і правила поведінки. Особливо ефективні вони під час засвоєння правил поведінки, режимних вимог школи, правових норм. Такі роз'яснення підсилюють показом, наочним демонструванням. Метод роз'яснення часто використовують як прийом виховання під час бесіди, лекції, диспуту.

Бесіда

Використовують її для з'ясування, а також цілеспрямованого формування психологічних особливостей, переконань, інтересів особистості. З огляду на особливості проведення бесіда може бути фронтальною або індивідуальною. Щоб фронтальна бесіда дала позитивний результат, педагог повинен обґрунтувати тему як життєво важливу, а не надуману, так формулювати питання, щоб вони спонукали до розмови, спрямовувати її в конструктивне русло. Учні слід залучати до оцінювання подій, вчинків, явищ суспільного життя, формувати у них на цій основі ставлення до навколишньої дійсності, своїх громадських і моральних обов'язків. Підсумовуючи бесіду, учитель обґрунтовує раціональне вирішення обговорюваної проблеми, накреслює конкретну програму дій для закріплення прийнятої в результаті бесіди норми. Фронтальна бесіда охоплює кілька етапів. На першому вихователь розкриває суть теми бесіди, її значення, відтак переходить до бесіди у формі розповіді. Розкриваючи зміст, він спирається на наявний в учнів запас уявлень і понять, який виявляє попереднім анкетуванням чи в індивідуальних бесідах. На другому етапі він залучає до бесіди учнів, які висловилися з приводу думок вихователя стосовно теми бесіди. На підставі цих висловлювань він розкриває суть поставленої проблеми, що допомагає учням виробити певні світоглядні поняття, пов'язані з темою. На третьому етапі, виходячи з аналізу конкретних фактів, наголошують на актуальності обговорюваної проблеми, пов'язують її

з поведінкою і діяльністю учнів. На четвертому - учні усвідомлюють значення розглянутої проблеми для власної поведінки.

При підготовці й проведенні фронтальних бесід на будь-яку тему враховують вікові особливості учнів. Так, у молодших класах доцільно проводити бесіди на морально-правові теми: "Поважай своїх друзів", "Бережи все, що створено людською працею", "Красиве і потворне у поведінці людей", "Будь чесним і правдивим" тощо. Класоводи намагаються пов'язати зміст цих бесід з поведінкою учнів, запобігти негативним вчинкам. З цією метою використовують випадки з життя, сюжети з дитячих газет і журналів. Під час бесід дітей привчають оцінювати достойні й недостойні вчинки персонажів оповідань.

Бесіди з учнями середнього шкільного віку більш насичені морально-правовим змістом: "Відповідальність школярів за свою поведінку", "Твої учнівські права і обов'язки", "Охорона природи - твій громадянський обов'язок", "Людина без "гальм" - зіпсована машина" тощо. Методика їх проведення дещо інша. Насамперед слід враховувати, що підлітки вже мають певний досвід виконання вимог і правил поведінки, брали участь в обговоренні поведінки однокласників та ін. Водночас педагоги під час бесід навчають учнів самостійно оцінювати морально-правові факти і події.

У старших класах варто проводити бесіди, зміст яких спирається на наявні в учнів правові знання, здобуті під час вивчення навчальних дисциплін: "Твій обов'язок - виявляти і запобігати правопорушенням", "Право, мораль, звичаї й традиції", "Знати, поважати і виконувати закони - обов'язок кожного юнака і дівчини" та ін. Такі бесіди повинні відбуватися в невимушеній обстановці. Педагог має прагнути дохідливо розкрити тему, її основні положення, вказати джерела, в яких можна знайти додаткову інформацію. Важливо спонукати учнів до обміну думками, докладно відповісти на їх запитання.

Фронтальну бесіду з класом можна проводити на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, статевого виховання, естетичну та ін. Певні труднощі виникають за необхідності переконувати учнів у хибності їхніх поглядів і переконань, неправильності їхньої поведінки. Тому педагог повинен використовувати різні прийоми підвищення ефективності фронтальної бесіди.

Психологи стверджують, що учні критичніше ставляться до дій і вчинків інших людей, ніж до власних. Позитивно впливають на них аналогії та зіставлення подібних випадків під час бесіди. Нерідко учні скоюють вчинки, не замислюючись над тим, що ці вчинки є свідченням їхніх негативних рис. Наприклад, колективну поруку в колективі можна кваліфікувати як відсутність принципівості в його членів. У такому разі ведуть мову про неправильне розуміння таких моральних понять, як товаришування, колективізм і дружба.

Ефективність фронтальної бесіди зростає, коли у розглядуваних фактах, процесах учні відкривають для себе щось нове. Під час такої бесіди вони можуть обстоювати свої помилкові погляди і переконання. Педагог ніби

погоджується з ними, приймає їхню точку зору, але, виявивши слабкі й суперечливі місця в аргументації вихованців, спростовує їх: "Я з вами згоден, але як пояснити...", "Припустімо, ви маєте рацію, проте як бути, коли..." Слід продумати запитання, якими можна спонукати учнів до самостійних пошуків відповіді на суперечливі судження. Аргументи педагога мають бути неспростовними.

Найскладнішою для вчителя є індивідуальна бесіда, яку проводять за заздалегідь наміченим планом у спокійній обстановці. Важливо, щоб психічний стан учня спонукав його до відвертості. В індивідуальній бесіді учень має не лише усвідомлювати зміст почутих моральних сентенцій, а й переживати його. З цією метою використовують переконливі приклади. Водночас вихованець повинен відчувати, що педагог прагне допомогти йому. Якщо йдеться про порушення правил поведінки, бесіду не можна починати з докорів і винесення рішення про покарання. Спершу з'ясовують причини і мотиви порушення, відтак визначають міру педагогічного впливу.

Молоді педагоги нерідко зводять індивідуальну бесіду до розвінчування вчинків учнів. Проте досвід переконує, що бесіда корисніша, коли її починають з аргументованого розкриття правильного розуміння сутності вчинку, дії, явища і на цьому тлі показують недостойність скоєного учнем вчинку.

Лекція

Сутність її полягає в систематичному викладі навчального матеріалу, будь-якого питання. Вона відкриває для учня можливість живого спілкування з людиною, ґрунтовно обізнаною з певними питаннями, проблемами, готовою відповісти на запитання, що можуть його цікавити. Успіх лекції залежить від особистих якостей лектора, який повинен мати належну теоретичну підготовку, добре знати матеріал, володіти прийомами донесення його до слухачів.

Читають лекції здебільшого у старших класах, зрідка - в середніх. Готуючись до них, важливо продумати побудову, переконливість доказів і аргументів, власну оцінку подій, фактів, явищ, прийоми зосередження уваги учнів. Лекція може бути епізодичною, належати до певного тематичного циклу або кіно лекторію. Епізодична лекція дає уявлення про одне питання чи проблему і повинна бути позначена науковістю, повнотою, точністю викладу, доступністю термінології, насиченістю новою інформацією, емоційністю тощо.

Теоретичні положення лекції розкриваються в тісному взаємозв'язку з практикою, з життям учнівського колективу. Лекторові легше встановити контакт з аудиторією, якщо він використовує факти з життя і діяльності колективу учнів. Найскладнішим моментом лекції є відповіді на запитання. Ці запитання можуть потребувати уточнення або оцінки факту лектором, його думки з приводу певної проблеми, можливі гострі запитання полемічного характеру. Лектор не повинен ухилятися від відповідей, в тому числі й на гострі запитання, оскільки учні можуть дати своє, можливо, й неправильне трактування тих чи інших складних проблем.

Читаючи лекцію, важливо вміти переходити до невимушеної розмови з аудиторією, враховуючи її вікові особливості, рівень загальної культури, обізнаність з проблемою, про яку йдеться. Це створює атмосферу співпраці, посилює вплив на думки, почуття, поведінку учнів. Для активізації сприймання інформації лектор використовує і вплив учнів один на одного, що зовні виражається в обміні репліками, аплодисментах та інших емоційних виявах. В атмосфері взаєморозуміння між лектором і слухачами легше відповідати на гострі полемічні запитання, залучати до відповідей на них учнів, дискутувати. Не слід обминати гострих тем.

Певна кількість лекцій, присвячених одній проблемі, утворюють цикл лекцій. Його обсяг залежить від характеру проблеми, складу слухачів, конкретних умов і можливостей. Важливим є наповнення лекцій цікавим змістом, висвітлення найістотніших і найактуальніших для учнів питань. Приміром, старшокласникам можна запропонувати цикл лекцій з трудового законодавства, який може об'єднувати такі теми: "Конституція України про право громадян на працю", "Трудові права і обов'язки працюючої молоді", "Особливості трудової діяльності неповнолітніх", "Пільги працівникам, які навчаються без відриву від виробництва" та ін.

Підвищений інтерес в учнів викликають кінолекторії - лекції на моральну" правову, антиалкогольну, естетичну та іншу тематику, які супроводжуються демонструванням кінофільмів або їх фрагментів. Їх ефективність зумовлена тим, що пізнавальне значення лекції зростає, якщо вона доповнена фактами конкретної діяльності, відображеної в науково-популярному чи художньому фільмі. Кінолекторії об'єднують кілька лекцій однією ідеєю, їм дають різні назви: "Підліток і закон", "Мораль, право, обов'язок" та ін. Тематичні плани кінолекторію передбачають одну-дві лекції на місяць з найактуальніших питань виховання школярів й орієнтовані на постійну аудиторію з урахуванням віку, освіти" рівня вихованості слухачів. Кінолекторії влаштовують переважно для учнів середнього і старшого шкільного віку. До роботи над ними залучають фахівців з конкретної тематики. Цілий кінофільм або його фрагменти демонструють під час бесіди чи лекції для переконливішого звучання висунутих лектором теоретичних положень. Іноді спершу читають лекцію, а відтак демонструють кінофільм. Якщо кінофільм доволі інформаційний, достатньо прокоментувати його матеріал, поставити учням запитання, зосередити їхню увагу на головному.

Кінолекторій забезпечує послідовний, тривалий і цілеспрямований вплив на учнів, сприяє формуванню цілісного уявлення з багатьох проблем, отриманню вичерпних відповідей на запитання, що виникають під час лекції. Для підвищення його ефективності проводять підсумкові заняття, які охоплюють запитання і відповіді з вивчених тем, переглянутих кінофільмів, анкетування слухачів щодо оцінки роботи кінолекторію і врахування потреб учнів, обговорення з ними найзлюбоденніших питань тощо.

Диспут

Як метод формування свідомості особистості він передбачає вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють учнів.

Особливо ефективний він у роботі зі старшокласниками. Під час диспуту учні обстоюють власну позицію, переконуються в правильності чи помилковості своїх поглядів, виявляють свою ерудицію, культуру, темперамент, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки. Тематику диспутів підбирають з таким розрахунком, щоб спонукати учнів до роздумів про мету життя, щастя, обов'язок людини перед суспільством. Можна обговорювати факти з життя класу, школи, літературний твір, газетну чи журнальну статтю. Обираючи тему диспуту, необхідно з'ясувати, наскільки учні обізнані з нею, як ставляться до неї. Відтак окреслюють коло питань для обговорення. Диспут повинен відбуватися в атмосфері невимушеності, ніхто не повинен повчати, виступи мають бути аргументованими. Для цього необхідні вільний обмін думками, рівність учасників диспуту, їх опора на факти, логіку аргументів. Некоректні жарти забороняються, гостре влучне слово схвалюється.

Успішність проведення диспуту залежить від попередньої підготовки. Вже за три-чотири тижні в класі має бути відома його тема, винесене на обговорення питання. Учні бажано ознайомити з правилами диспуту. Нерідко напередодні диспуту готують спеціальний випуск стіннівки, оформляють вітрину з книгами, журнальними і газетними статтями, організують анкетування, індивідуальні та групові бесіди, радіопередачі тощо.

Ведучий повинен добре підготуватися до нього, продумати, як викликати обмін думками між його учасниками, вміло керувати полемікою, спрямовувати її так, щоб вона не перетворилася на беззмістовну балаканину. Він має вчасно зупинити тих, хто надто відхиляється від головного, допомогти тим, хто висловлює розумні думки, але не вміє їх аргументувати, підвести учасників дискусії до необхідних узагальнень і висновків. Анкетування, попередні бесіди з учасниками диспуту полегшать роботу ведучого, підкажуть йому, на кого можна розраховувати, вбережуть від випадковостей, затяжних пауз або поверхового розв'язання спірних питань. Наприкінці диспуту підбивають підсумки, відзначають спірні чи помилкові погляди і судження, детальніше зупиняються на тому, чим збагатив диспут його учасників.

Словесні методи виховного впливу на учнів влучно охарактеризував В. Сухомлинський: "В руках вихователя слово - такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля - живопису, без мармуру й різця - скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово - це ніби той місточок, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність".

Метод прикладу

Як самостійний метод виховання і як прийом при застосуванні інших методів приклад є взірцем для наслідування, активно впливаючи на свідомість і поведінку школяра. Прикладом для виховання можуть бути

педагоги, батьки, рідні й близькі люди, однокласники, історичні герої, літературні персонажі, діячі науки і культури, відомі політики, підприємці. Наслідування пропонованого взірця відбувається у три етапи: на першому - на основі сприймання конкретного прикладу виникає суб'єктивний образ взірця, бажання наслідувати його; на другому - діє зв'язок між взірцем для наслідування і поведінкою вихованця; на третьому - здійснюється синтез наслідувальних та самостійних дій і вчинків.

Реалізуючи свої виховні функції, приклад може допомагати педагогові в конкретизації певного теоретичного положення, доводити істинність конкретної моральної норми і бути переконливим аргументом, спонукати до певного типу поведінки. Особливість виховного впливу прикладу полягає в наочності, конкретності його дії. І що ближчий і зрозуміліший учневі приклад, то більша його виховна сила. Використання прикладу у вихованні потребує врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Так, у роботі з підлітками і старшокласниками виходять з того, що вони вже не сліпо наслідують приклад, а критично ставляться до пропонованого їм взірця. Хоча іноді учні наслідують не те, що гідне схвалення.

Одним з недоліків виховання на позитивному прикладі є поверхове розкриття вчителями його суті, простий перелік позитивних героїв художніх творів, кінофільмів, кращих учнів без детального, образного, емоційного аналізу. У виховній роботі нерідко використовують приклади з навколишнього життя, в тому числі й шкільного. Проте не кожен приклад зі шкільного життя однаково хвилює учнів. Інколи пропонований учителем взірець для наслідування викликає репліки, негативну реакцію. Адже не всі учні, зараховані педагогом до кращих, користуються авторитетом у колективі.

На негативні приклади у виховній роботі спираються, зокрема, тоді, коли йдеться про правове, антиалкогольне виховання, щоб показати недоцільність їх наслідування. Прийомами їх застосування можуть бути громадський осуд негативних проявів у житті класу чи школи; розвінчання негативного, коли не всі розуміють його сутності; протиставлення аморальним вчинкам кращих зразків високоморальної поведінки; розкриття на конкретних і відомих учням прикладах наслідків аморальної та асоціальної поведінки. Аналізуючи негативні факти з життя, слід прагнути, щоб в учнів сформувалися негативне ставлення до них, морально-правова стійкість до зла, наголошувати на шкідливості наслідування недостойного прикладу.

Умовами виховної ефективності методів формування свідомості є:

- 1) урахування під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань "бази" (раніше сформованих понять, поглядів і переконань), на яку накладається пропонована учням інформація. Для цього перед кожним виховним заходом треба не лише ставити конкретну мету щодо формування певних якостей, а й вивчати рівень вихованості учнів і враховувати його під час проведення заходу. Інакше користі буде мало: адже

одні вихованці погодяться з пропонованими сентенціями, інші - сумніватимуться в них, а ще інші - сприйматимуть їх скептично, а то й вороже. І якщо вони відверто не виявлятимуть свого ставлення (зокрема, під час лекції), то педагог не знатиме, що робиться в їхній свідомості й не зможе скоригувати її;

- 2) апелювання не лише до розуму, а й до емоційно-почуттєвої сфери учнів. Переконавання ефективніше, коли учень відчуває сором за скоєне. Посилює переконування й пробудження в учня совісті;

- 3) переконування на конкретних прикладах, що затор-кують інтереси дітей, до яких вони мають безпосередній стосунок. Коли йдеться про бережливе ставлення до речей, обладнання, доцільно вести мову про власні речі, обладнання навчального кабінету, шкільний інвентар і тільки згодом - про віддаленіші приклади і узагальнення;

- 4) володіння педагогом якостями особистості, які він прагне сформувати в учнів. Якщо ці якості не притаманні йому, він втрачає головний аргумент переконування. Наприклад, коли педагог, який курить, закликатиме учнів не робити цього, його слова мало кого переконають.

Враховуючи, що формування свідомості полягає у створенні суб'єктивних образів об'єктивного світу, педагог має дбати, щоб його слова і його вчинки утворювали гармонійну єдність, адекватно педагогічним цілям впливали на мислительну та емоційну сферу школярів.

3. Поняття про організаційні форми виховного процесу в освітніх установах.

Школа — це життєвий простір дитини; тут вона не просто готується до життя, а живе. Тому виховна робота планується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проектувальника життя, гармонізації та гуманізації стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною, керуючись ідеями самоцінності дитинства, демократичного діалогу між поколіннями. Важливу роль у цьому відіграє позакласна робота.

Позакласна виховна робота — різноманітна діяльність учителів, вихователів, спрямована на виховання учнів і здійснювана в позаурочний час.

Її мета полягає у задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їх творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування. Домінуюча роль в її організації належить класному керівнику, який є передусім організатором позакласних *виховних заходів* (організованої діяльності колективу, спрямованої на досягнення певної виховної мети), діє у співдружності з іншими педагогічними працівниками школи. Одночасно він є ініціатором залучення учнів свого класу до роботи гуртків, секцій у позашкільних закладах.

Позакласна виховна робота спрямована на закріплення, поглиблення знань, застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування наукового світогляду. Не менш важливим є вироблення умінь і навичок

самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля, культурного відпочинку.

Особливість позакласної роботи полягає в добровільній участі в ній (учні обирають профіль занять за інтересами), суспільній спрямованості (зміст виховного впливу відповідає потребам суспільства, відображає досягнення науки, культури, мистецтва), ініціативності та самодіяльності учнів (врахування бажання дітей, їх пропозицій).

Педагогічна практика виробила різноманітні форми позакласної виховної роботи.

Специфіка позакласної виховної роботи проявляється на рівні наступних завдань:

1. Формування у дитини позитивної Я-концепції, яка характеризується трьома факторами:

а) впевненістю у доброзичливому ставленні до неї інших дітей;

б) переконаністю в успішному оволодінні нею тим чи іншим видам діяльності;

в) почуттям особистої значущості. Позитивна Я-концепція характеризує позитивне ставлення дитини до самої себе і об'єктивність її самооцінки.

2. Формування у дітей навичок співпраці, колективної взаємодії. Повністю позитивна Я-концепція формується тільки в колективній взаємодії.

3. Формування у дітей потреби у продуктивній діяльності через безпосереднє знайомство з різними видами діяльності.

4. Формування морального емоційного, вольового компонентів світогляду дітей.

5. Розвиток пізнавального інтересу.

Перераховані завдання визначають основні напрямки позакласної роботи в досягненні її основної мети і мають характер загальних положень.

Функції позакласної виховної роботи.

Мета і завдання позакласної виховної роботи надають специфічного характеру функціям цілісного педагогічного процесу – навчальній, виховній і розвивальній.

Навчальна функція позакласної роботи, наприклад, не має такого пріоритету, як в навчальній діяльності. У позакласній роботі вона виконує роль допоміжної для більш ефективного реалізації виховної і розвивальної функції.

Навчальна функція позакласної роботи зосереджується у навчанні дітей певним навичкам поведінки, колективного життя, навичок спілкування і ін.

Розвивальна функція міститься в розвитку психічних процесів школяра, а також в розвитку індивідуальних здібностей школяра.

Зміст позакласної роботи – це адаптований соціальний досвід емоційно пережиті і реалізовані у власному досвіді дитини різноманітні аспекти людського життя: наука, мистецтво, література, техніка, взаємодія між людьми, мораль і ін. Специфіка змісту виховної позакласної роботи характеризується:

- по-перше привалюванням емоційного аспекту над інформаційним;
- по-друге, у змісті позакласної роботи визначальне значення має практична сторона знань, тобто зміст позакласної роботи спрямовано на вдосконалення найрізноманітніших умінь і навичок.